

Biuletyn Historii Sztuki
LXXXIII:2021, nr 4
ISSN 0006-3967
e-ISSN 2719-4612

MARCIN SZYMA

Kraków, Instytut Historii Sztuki UJ
<https://orcid.org/0000-0003-4343-8291>

ANNA BOJĘŚ-BIAŁASIK

Kraków, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej
<https://orcid.org/0000-0002-1676-5206>

JACEK CZECHOWICZ

Kraków, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej
<https://orcid.org/0000-0002-7592-7199>

KRZYSZTOF CZYŻEWSKI

Kraków, Zamek Królewski na Wawelu
<https://orcid.org/0000-0001-9575-9287>

MAREK WALCZAK

Kraków, Instytut Historii Sztuki UJ
<https://orcid.org/0000-0003-4649-8521>

*Przegroda chórowa i lektorium
w kościele Trójcy Świętej w Krakowie.
Rekonstrukcja – datowanie – użytkowanie*

*Chancel Screen in the Church
of the Holy Trinity in Cracow.
Reconstruction, Dating, Use*

W artykule przedstawiono próbę rekonstrukcji przegrody chórowej z poł. XIII w. oraz lektorium z końca XIV w. w kościele Dominikanów w Krakowie w oparciu o wykopaliska, badania architektoniczne, źródła pisane i pomiar kościoła metodą skanowania laserowego. Pierwsza przegroda była ścianą działową przeprutą dwoma przejściami. Druga, w typie lektorium halowego, była konstrukcją pięcioprzęsłową z bocznymi przęsłami funkcjonującymi jako samodzielne kaplice, i ze środkowym przęsłem komunikującym nawę z chórem. W 1543 r. lektorium przebudowano w związku z urządzeniem na jego piętrze kaplicy św. Jacka. W latach 1581–1583 kaplicę powiększono burząc lektorium.

Słowa-klucze: przegroda chórowa, lektorium, rekonstrukcja cyfrowa, zakon dominikanów, Kraków, św. Jacek

An attempt to reconstruct the rood screen from the mid-13th century and of the chancel screen from the late 14th century in Cracow's Dominican Church is presented; the reconstruction is based on excavations, architectural research, written records, and laser scanning measurements of the Church. The first screen was a partition wall opened up with two passages. The second, of the type of a Hallenlettner type was five-span with the lateral spans functioning as separate chapels and the middle span communicating the nave with the gallery. In 1543, the chancel screen was altered owing to the construction of the Chapel of St Hyacinth on the first storey. In 1581-1583, the chancel screen was pulled down as the Chapel was extended.

Keywords: chancel screen, digital reconstruction, Dominican Order, Cracow, St. Hyacinth

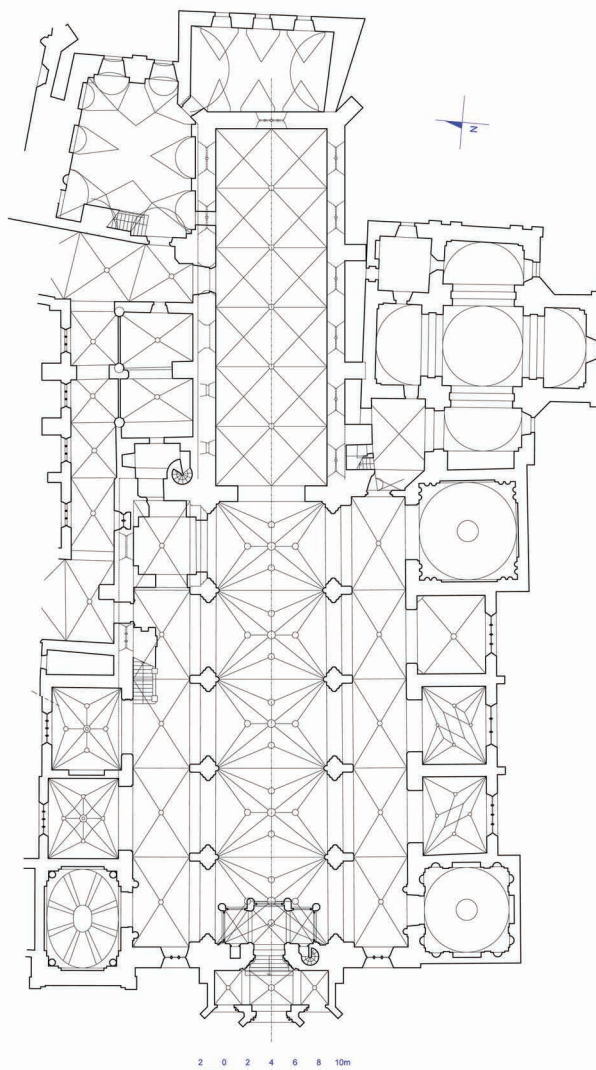
Dla zrozumienia tego, jak wyglądały i jak były użytkowane kościoły rzymskokatolickie przed wprowadzeniem reformy trydenckiej, zasadnicze znaczenie mają badania nad przegrodami pomiędzy chórem, zajmowanym przez duchownych, a nawą przeznaczoną dla świeckich. Pierwotnymi i najważniejszymi funkcjami takich konstrukcji były hierarchizacja wnętrza sakralnego i ochrona misterium liturgii; z czasem przybyły kolejne. Budowane od końca XII w. wielofunkcyjne przegrody dźwigające ganek czy empore, z których odczytywano Pismo Święte, nazywane są w polskiej historiografii lektoriami¹. Nadawano im różną postać – od pełnych ścian, przez portyki, po

*Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego o nr 2014/15/B/HS2/03071 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, realizowanego w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego.

¹ Przegrody takie określane były w źródłach na wiele sposobów. W tym miejscu można zwrócić uwagę tylko na wybrane terminy, w odniesieniu do ich różnorodnych funkcji. Do wykorzystywania przegród jako miejsca czytań odnoszą się terminy łacińskie *lectorium* i *pulpitum* (oba skądinąd wieloznaczne), niemiecki *Lettner* czy francuski *jubé*. Angielski (*rood, choir*) *screen* i włoski *tramezzo* akcentują z kolei funkcję podziału wnętrza sakralnego, mają zatem szerszy zakres niż poprzednie. *Tramezzo* jest dokładnym odpowiednikiem łacińskiego *intermedium*, stosowanego w jedynym średniowiecznym tekście normatywnym odnoszącym się ogólnie do barier architektonicznych między chórem a nawą (o którym w dalszej części pracy). Jeszcze inne aspekty wyglądu i funkcjonowania lektorii oddają włoskie określenia *barco, ponte* czy *corridore*. *Apostelgang* w katedrze w Münster jest przykładem nazwy lokalnej, odnoszącej się do konkretnego dzieła. Współczesny polski termin *przegroda chórowa*, zgodnie z jego znaczeniem, rozumieć można jako ogólniejszą nazwę różnego typu konstrukcji działowych (w tym lektorii) między chórem a nawą. Określenie to stosowane jest jednak także jako nazwa wcześniejszej od lektorii (chronologicznie i typologicznie) postaci konstrukcji wydzielającej chór, co odpowiada rozróżnieniu *Chorschranke* i *Lettner* w literaturze niemieckiej. W polskim piśmiennictwie brak pogłębionych studiów nad funkcjami, typologią i nazewnictwem lektorii czy innych typów przegród. Studiów takich nie mogą zastąpić hasła encyklopedyczne, np.: *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. Krystyna KUBALSKA-SULKIEWICZ et al. (Warszawa: PWN, 2003), s. 229; Joanna SZCZĘSNA, „Lektorium”, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10 (Lublin: TN KUL, 2004), szp. 726. Z polskich prac poświęconych lektorii najcenniejsze to: Józef S. JAMROZ, „Kościół po franciszkański w Zawichoście”, *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury* 10, nr 3/4 (1948), s. 185–230, 357; Olgiard CZERNER, „Chór kapłański i lektorium kościoła NMP we Wrocławiu w XIV w. Podstawy rekonstrukcji i związane z tym problemy”, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 10, nr 3-4 (1965), s. 181–205; Id., *Problemy związane z anastylozą lektorium w kościele Mariackim we Wrocławiu* (Wrocław: PWN, 1968=Zeszyty Naukowe Politechniki Wrocławskiej, Architektura 10); Jakub SZCZEPAŃSKI, „Prezbiterium franciszkanów w Gdańsku i jego lektoria”, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 38, nr 2 (1993), s. 109–118; Edmund MAŁACHOWICZ, *Katedra wrocławska. Dzieje i architektura* (Wrocław: Politechnika Wrocławska, 2000), s. 101, 111; Jakub ADAMSKI, *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200–1420. Główne kierunki rozwoju* (Kraków: Societas Vistulana, 2017), s. 353. Zob. też: Stanisław PASICIEL, *Zespół klasztorny franciszkanów i klarysek w Gnieźnie* (Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego, 2005), s. 92–95, il. 79, 81; Piotr SAMÓL, „O średniowiecznej architekturze zakonów żebraczych w Chełmnie. Na marginesie tomu pierwszego «Księgi klasztorów ziemi chełmińskiej w średniowieczu»”, *Zapiski Historyczne* 85, z. 3 (2020), s. 154–157, <https://doi.org/10.15762/zh.2020.30>. Z bardzo obszernej literatury zagranicznej wymienić można: Aymer VALLANCE, *Greater English Church Screens, Being Great Roods, Screenwork and Rood-Lofts in Cathedral, Monastic and Collegiate Churches* (London: Cambridge University Press, 1947); Erika DOBERER, „Lettner”, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. 5 (München-Zürich: Artemis, 1991), szp. 1914–1915; Jacqueline E. JUNG, „Beyond the barrier: The unifying role of the choir screen in Gothic churches”, *The Art Bulletin* 82, nr 4 (2000), s. 622–657; Monika SCHMELZER, *Der mittelalterliche Lettner im deutschsprachigen Raum. Typologie und Funktion* (Petersberg bei Fulda: Michael Imhof Verlag, 2004); Gerhard STRAEHLE, recenzja Monika Schmelzer: *Der mittelalterliche Lettner im deutschsprachigen Raum. Typologie und*

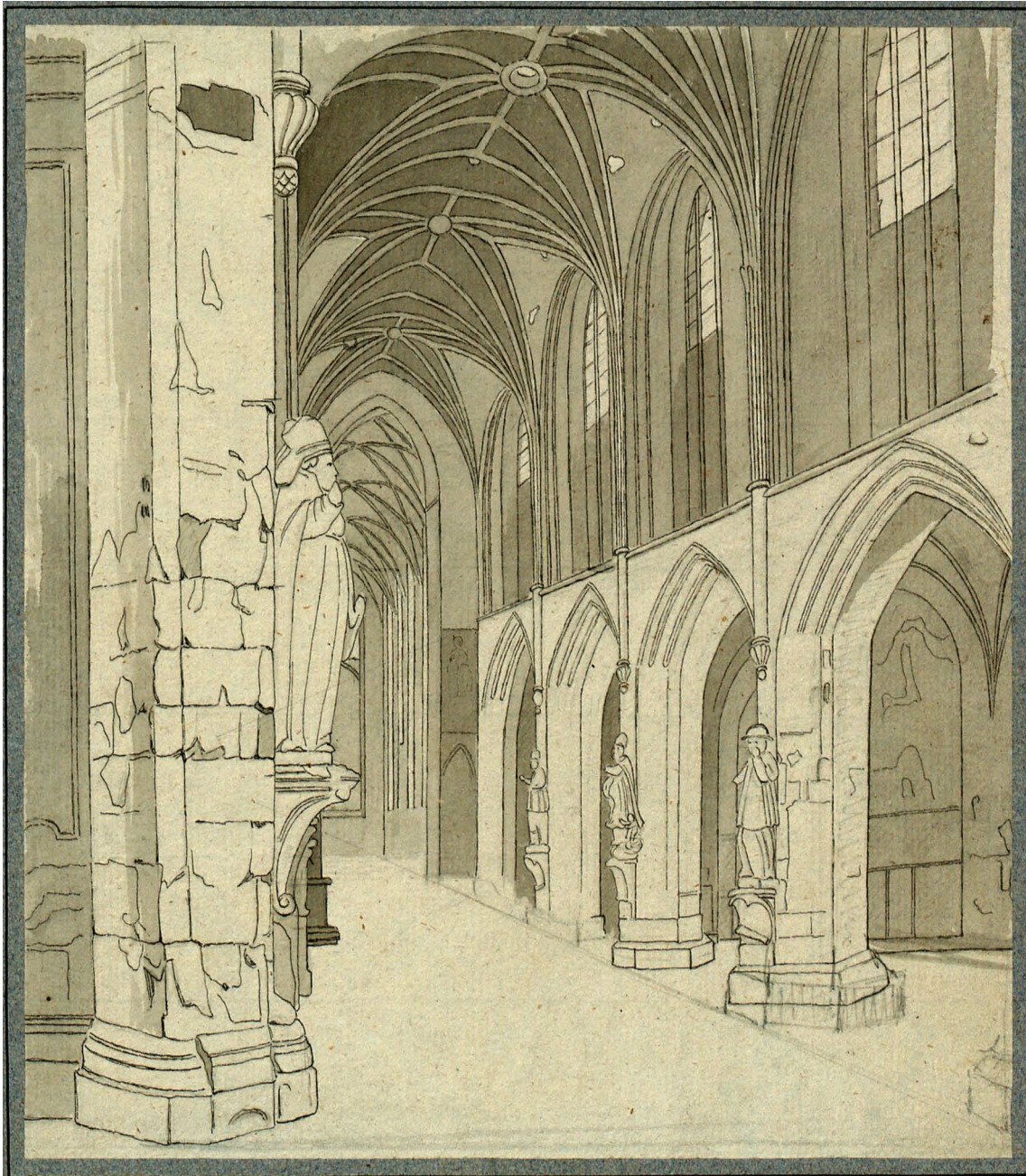

1. Kraków, kościół dominikanów pw. Trójcy Świętej, widok wnętrza ku wschodowi.
Fot. Daniel Podosek

2. Kraków, kościół dominikanów, rzut poziomy na podstawie chmury punktów. Pomiar ArchiTube, rys. Jacek Czechowicz

Funktion, <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/volltexte/2010/1156> [dostęp 21 XI 2021]; Jacqueline E. JUNG, „Seeing Through Screens: The Gothic Choir Enclosure as Frame”, w: *Thresholds of the Sacred. Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens, East and West*, red. Sharon E.J. GERSTEL (Washington: Cambridge University Press, 2006), s. 185–213; Eduardo Carrero SANTAMARÍA, „Centro y periferia en la ordenación de espacios litúrgicos: las estructuras corales”, *Hortus Artium Medievalium* 14 (2008), s. 159–178; Matthias UNTERMANN, *Handbuch der mittelalterlichen Architektur* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2009), s. 62–64; Marcia B. HALL, „The Tramezzo in the Italian Renaissance, Revisited”, w: *Thresholds of the Sacred*, s. 215–232; por. wersja zaktualizowana: EAD., „Another Look at the Rood Screen in the Italian Renaissance”, *Sacred Architecture* 27 (2015), s. 11–19; Heinrich MAGIRUS, „Schranken und Lettner in der Kirchen der Mönche im Mittelalter”, w: *Werk und Rezeption. Architektur und ihre Ausstattung. Festschrift Ernst Badstübner zum 80. Geburtstag*, red. Tobias KUNZ, Dirk SCHUMANN (Berlin: Lukas Verlag, 2011), s. 116–130; Charlotte DONNAY, „Le jubé. Essai sur les usages et les fonctions d’un dispositif monumental.” *Koregos. Revue et encyclopédie multimédia des arts* 42 (2013), <https://koregos.org/fr/charlotte-donnay-le-jube> [dostęp 21 XI 2021]; Jacqueline E. JUNG, *The Gothic Screen. Space, Sculpture, and Community in the Cathedrals of France and Germany, ca. 1200–1400* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013); *The Art and Science of the Church Screen in Medieval Europe: Making, Meaning, Preserving*, red. Spike BUCKLOW, Richard MARKS, Lucy WRAPSON (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2017); Лада Ковальчук, „Алтарные преграды в итальянских церквях ранних францисканцев”, w: *Актуальные проблемы теории и истории искусства*, т. 9, red. Анна ЗАХАРОВА, Светлана МАЛЫЦЕВА, Екатерина СТАНИКОВИЧ-ДЕНИСОВА (Москва: МГУ имени М.В. Ломоносова; Санкт Петербург: НП-Принт, 2019), s. 513–524.

3. *Bogumił Gąsiorowski*, Wnętrze kościoła dominikanów w Krakowie po pożarze w 1850 r.,
rysunek ołówkiem i tuszem, akwarela.

Biblioteka Jagiellońska, Zbiory Graficzne, nr IR.849

lekkie ażurowe konstrukcje. Zwieńczone krucyfiksem, wyposażone od strony nawy w ołtarz lub ołtarze, miały co najmniej jedno przejście komunikujące chór z korpusem kościoła; często otrzymywały dekorację rzeźbiarską czy malarską. Stanowiły w równym stopniu bariery, co łączniki pomiędzy dwiema częściami kościoła o różnych funkcjach. Były uwzględniane w projektach kościołów i często budowane równocześnie z nimi. Instalowano je w katedrach, kolegiatach, kościołach klasztornych i szpitalnych, a także w niektórych farach i kaplicach zamkowych. Burzone od końca XVI po XIX w., zachowały się do dziś w nielicznych – wobec pierwotnego stanu – przykładach.

4. Bogumił Gąsiorowski, Wnętrze kościoła dominikanów w Krakowie po pożarze w 1850 r., rysunek tuszem i akwarela, Biblioteka Jagiellońska, Zbiory Graficzne, nr IR.852

W Krakowie najdłuższą tradycję badań nad różnego typu przegrodami między chórem a nawą ma dominikański kościół Trójcy Świętej (il. 1–2). Po katastrofalnym pożarze kościoła w 1850 r. na jego arkadzie tęczowej zaobserwowano ślady „ściany lektorium”²,

² „Dagegen verschwand manches, was damals üblich war, so die zwischen dem Presbyterium und dem Kirchenschiffe bestandene Wand der Lettner (Lectorium), dessen Spuren sich nach Abfall des Verputzes bei dem letzten Brande an dem grossen Bogen vor dem hohen Chöre erkennen liessen, der somit schon bei dem ursprünglichen Baue bestanden haben mag. Diese Abschlussmauer, welche gewöhnlich nur in Kirchen von sehr hohem Alter vorkömmt, deutet mit so vielem anderen darauf hin, dass der ursprüngliche Baustyl dem Übergange zu dem rein gothischen Style angehörte”. Zob. „Die Dreifaltigkeitskirche der Dominicaner in Krakau”, *Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, nr 2 (1857), s. 19.

5–6. Kraków, kościół dominikanów, baza półfilara w nawie, po północnej stronie arkady tęczowej i bazy kolumnienek przegrody chórowej po odsłonięciu w 1938 r.; baza półfilara w nawie, po północnej stronie arkady tęczowej i baza północnej kolumnienki przegrody chórowej po odsłonięciu w 1938 r. Repr. wg Józef Jamroz, *Średniowieczna architektura dominikańska w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 1970, s. 22, 17

których niestety nie udokumentowano. Czy chodziło o ukazany na rysunku Bogumiła Gąsiorowskiego (il. 3) zarys ostrołukowej arkady na południowym murze tęczy od strony zachodniej? Na innej akwareli tego samego artysty widnieją z kolei zagadkowe otwory po północnej stronie przejścia z nawy do chóru (il. 4). Przekazy te są niełatwe w interpretacji i trudno uznać je za wiążące. Pewniejszych danych dostarczyły dopiero wyniki wykopalisk w 1938 r. Nadzorując budowę kanału grzewczego, Józef Jamroz natrafił wówczas pod posadzką arkady tęczowej na „bazy kamienne kolumn o charakterze romańskim”³, które uznał za relikty lektorium z XIII w.⁴ Pogląd ten rozwinął w 1970 r., publikując rysunkową i fotograficzną dokumentację znaleziska datowanego na połowę XIII w. (il. 5–7)⁵. Odkrytą konstrukcję nazywał wymiennie przegrodą lub lektorium, rekonstruując ją jako ścianę działową z dwoma przejściami i oknem pośrodku (il. 8). Temat lektorium w gotyckich kościołach Krakowa podjął Tomasz Węclawowicz, zwracając uwagę na „wieżowe klatki schodowe usytuowane przy ścianach zewnętrznych, zwykle po północnej stronie, w pobliżu arkad tęczowych rozdzielających prezbiterium i nawy”⁶. Konstrukcje tego typu zachowały się w kościołach Bożego Ciała, św. Katarzyny i dominikanów oraz – przy elewacji południowej i w szczytkowej postaci – u franciszkanów. Pierwotnie

³ Jerzy REMER, „Kronika konserwatorska”, *Rocznik Krakowski* 30 (1938), s. 256–257. Wykop przebiegał spod zakrystii, przez narożnik krypty pod wielkim ołtarzem, po osi prezbiterium do wschodniego przęsła nawy.

⁴ Józef JAMROZ, „Architektura kościoła i klasztoru Dominikanów w Krakowie w XIII w.”, *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*, nr 50 (1949), s. 213–215.

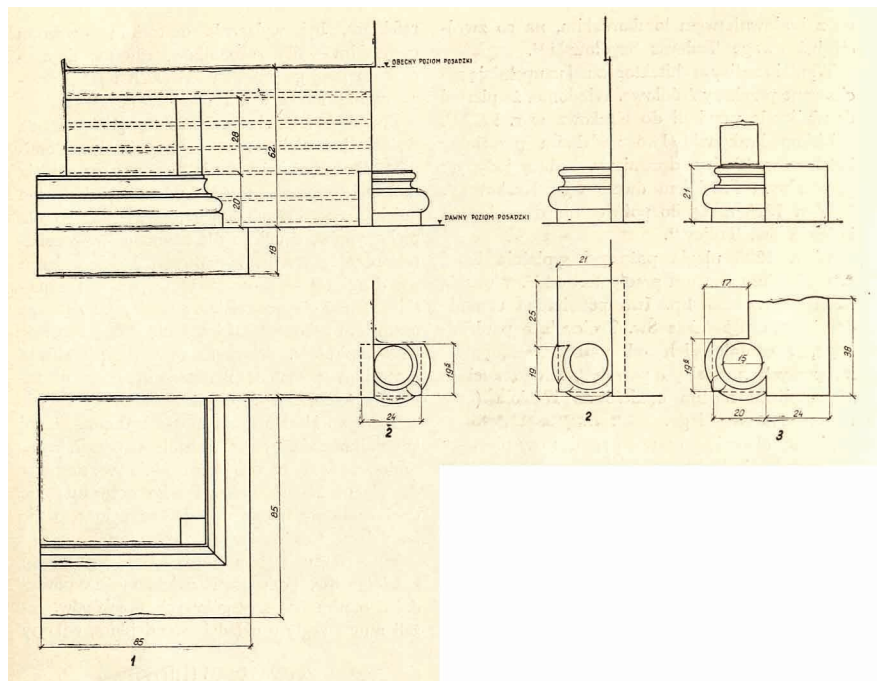
⁵ Józef JAMROZ, „Średniowieczna architektura dominikańska w Krakowie”, *Rocznik Krakowski* 41 (1970), s. 16, 17, 22.

⁶ Tomasz WĘCLAWOWICZ, „Wnętrza krakowskich kościołów w wiekach średnich w świetle źródeł materialnych. Stan badań i nowe postulaty badawcze”, *Czasopismo Techniczne. Architektura* 108, nr 7A (2011), s. 363 (II Forum Architecturae Poloniae Medievalis, red. Klaudia STALA); sugestię tę autor wyrażał już wcześniej, zob. Id., *Gotyckie bazyliki Krakowa: „czyli można konstrukcję kościołów krakowskich XIV wieku uważać za cechę specjalną ostrołuku w Polsce?”* (Kraków: Wydawnictwo Wawelskie, 1993), s. 52, przyp. 124.

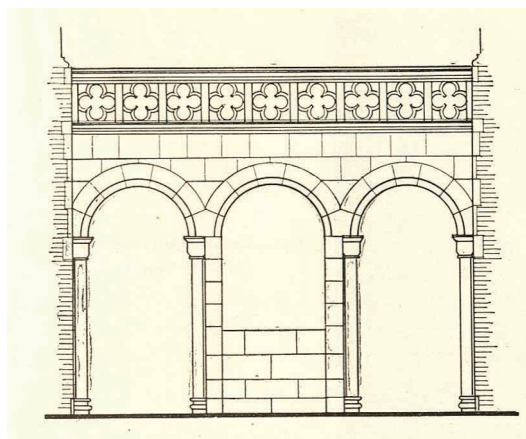

7. Kraków,
kościół
dominikanów,
baza półfilara
w nawie po
północnej stronie
arkady tęczywej
i bazy kolumnienek
przegrody
chórowej, rysunek
inventaryzacyjny.

Repr. wg Józef
Jamroz,
Średniowieczna
architektura
dominikańska
w Krakowie,
„Rocznik
Krakowski”,
1970, s. 16

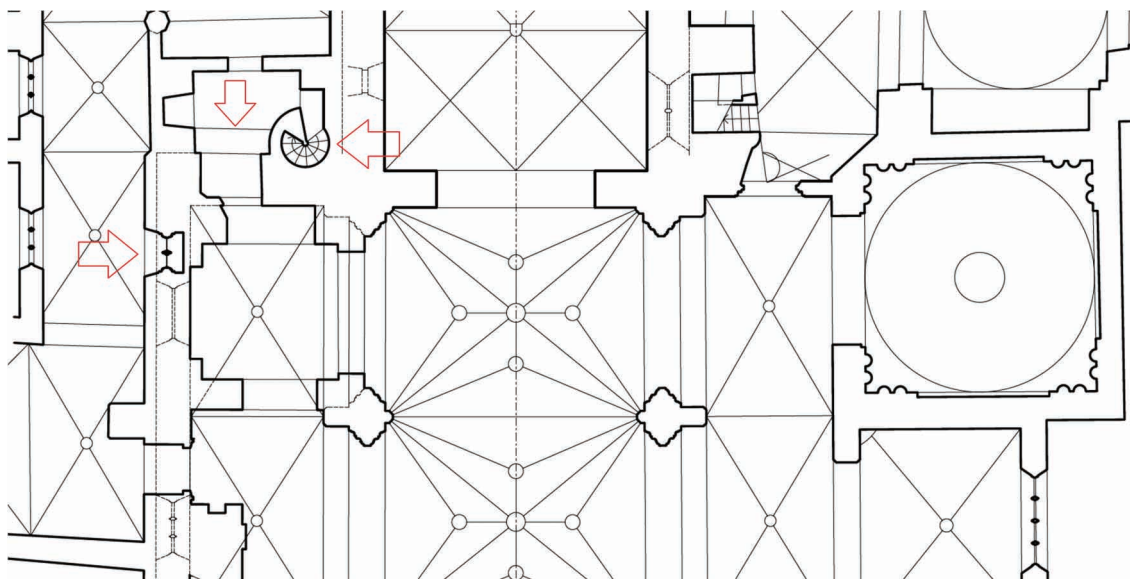
8. Kraków, kościół dominikanów, rekonstrukcja
przegrody chórowej z połowy XIII w. Repr. wg
Józef Jamroz, Średniowieczna architektura
dominikańska w Krakowie, *Rocznik Krakowski*,
1970, s. 16.

miały zapewniać dostęp do ganków na piętrach lektoriów⁷. Marcin Szyma uznał za Jamrozem, że konstrukcja w tęczy kościoła dominikanów nie dźwigała ganku, lecz była wyłącznie rodzajem przepierzenia⁸. Lektorium, w formie portyku przecinającego wszystkie nawy, miało powstać w 2. połowie XIV w., wchłaniając starszą przegrodę. Jego reliktem miałyby być okno w murze nawy północnej, pierwotnie doświetlające portyk, obecnie zamurowane i widoczne tylko od strony krużganka (il. 9–11). Ten sam autor wypowiedział się przy różnych okazjach w sprawie wezwań i lokalizacji ołtarzy lektorium oraz czasu

⁷ Nie jest w tym miejscu możliwe rozpatrzenie wszystkich wymienionych przypadków, choć teza inspiruje do podjęcia szerszej dyskusji.

⁸ Marcin SZYMA, „Lokalizacja i aranżacja pierwotnego grobu brata Jacka w kościele Dominikanów w Krakowie”, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, red. Anna MARKIEWICZ, Marcin SZYMA, Marek WALCZAK (Kraków: Esprit, 2013), s. 149–168 (Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie); ID., „Początki klasztoru Dominikanów w świetle ostatnich badań: zagadnienie lokalizacji pierwotnego grobu brata Jacka Odrowąża”, w: *Kraków romański. Materiały sesji naukowej odbytej 13 kwietnia 2013*, red. Marta BOCHENEK (Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2014), s. 121–135 (Kraków w dziejach narodu); ID., „The Original Tomb of St Hyacinth in the Dominican Church in Cracow”, w: *Epigraphica & Sepulcralia V. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií*, red. Jiří ROHÁČEK (Praha: Artefactum, 2014), s. 203–218.

9. Kraków, kościół dominikanów, rzut poziomy okolic arkady tęczowej; strzałkami oznaczono (od lewej): zamurowane okno w krużganku, arkadę w murze zamykającą wnękę pierwszej kaplicy św. Jacka, kręcone schody prowadzące pierwotnie na lektorium i strych kościoła.

Rys. Jacek Czechowicz, Marcin Szyma

jego rozbiórki⁹. Temat bariery (czy też kolejnych barier) między korpusem i chórem w kościele Trójcy Świętej nie był dotąd nigdy przedmiotem osobnego studium. Skłania to do potraktowania go jako autonomicznego zagadnienia i rozpatrzenia wszystkich wiążących się z nim źródeł, materialnych i pisanych.

I. Fazy budowy i poziomy użytkowe kościoła Trójcy Świętej w średniowieczu

Choć podejmowane w ostatnich latach eksploracje archeologiczno-architektoniczne dostarczyły wielu nowych informacji do dziejów kościoła, zakres i datowanie jego przekształceń w średniowieczu stanowią nadal temat otwarty¹⁰. Do najstarszej rozpoznanej fazy budowy świątyni należy odsłonięty w nawie fundament, nieco na południe od linii obecnych filarów, budowany odcinkami (z zachowaniem dylatacji) i wyraźnie pogrubiony w miejscach podpór, a także poprzeczny w stosunku do niego mur, rozpoznany na wschód od fundamentów neogotyckiego chóru muzycznego. Do tego samego założenia mogły też należeć odkryte przez Jamroza relikty półfilarów międzynawowych przy tęczy¹¹, z których północny położony jest w osi wspomnianego wyżej fundamentu ze śladami podpór.

⁹ Ostatnio: Marcin SZYMA, „Where is the Burial Place of Filippo Buonaccorsi, Called Callimachus? From the Research on the Topography of the Dominican Church in Cracow”, *Epigraphica & Sepulcralia VII. Fórum epigrafických a sepulkralnych studií*, red. Jiří ROHÁČEK (Praha: Artefactum, 2016), s. 70–72.

¹⁰ Syntetycznie o przekształceniach zespołu klasztorowego, w tym o fazach budowy: Anna MARKIEWICZ, Marcin SZYMA, Marek WALCZAK, „Sztuka w kręgu klasztoru Dominikanów w Krakowie”, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, s. 15–82. Monografia wczesnych faz budowy kościoła sprzed nowszych badań archeologiczno-architektonicznych: Marcin SZYMA, *Kościół i klasztor Dominikanów w Krakowie. Architektura zespołu klasztorowego do lat dwudziestych XIV w.* (Kraków: Universitas, 2004) (Ars Vetus et Nova, 15).

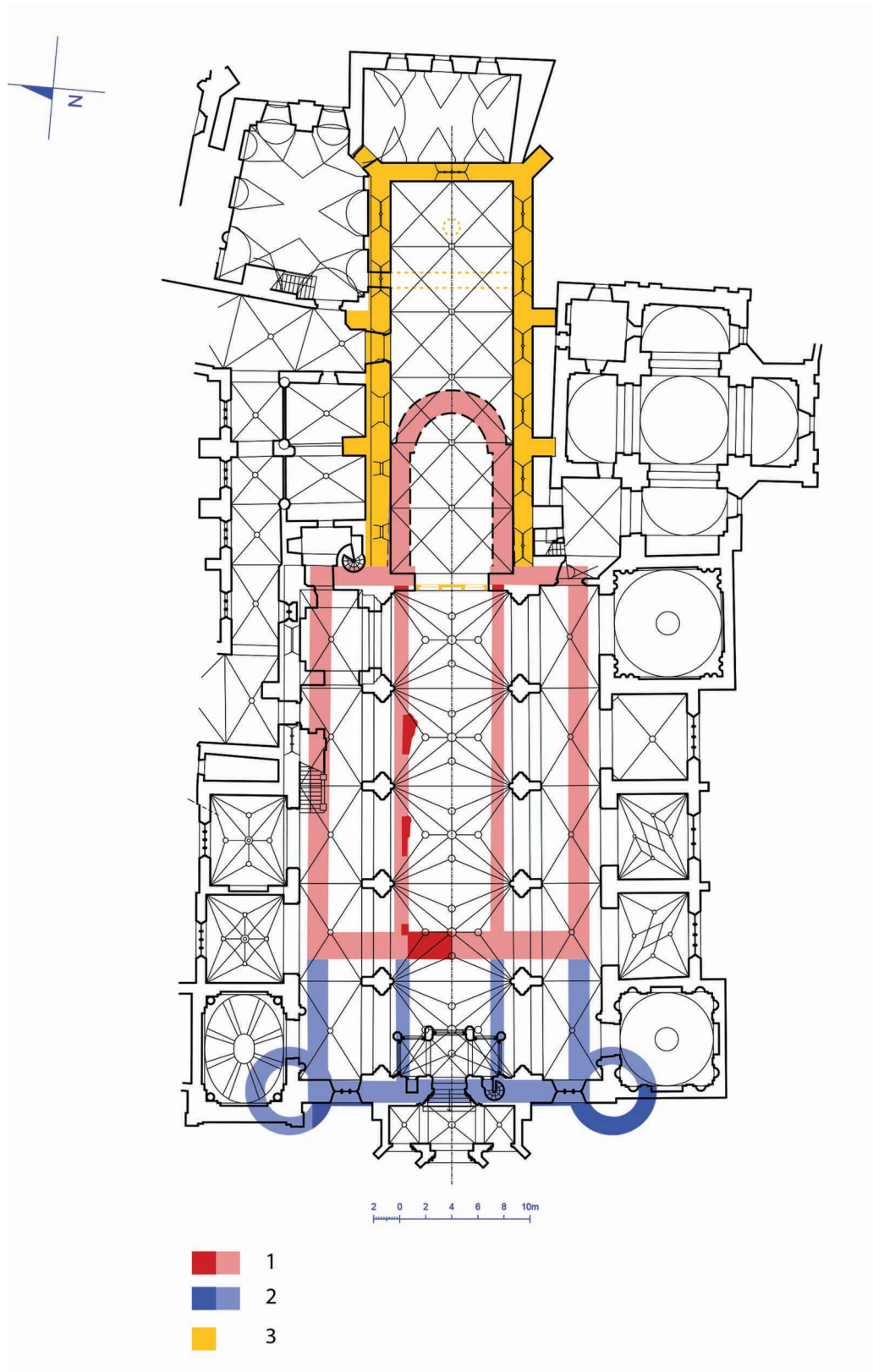
¹¹ Autor konsekwentnie wymieniał w tekście i zaznaczał na planach stratygraficznych (opublikowanym i kolejnym, przechowywanym w klasztorze) dwa półfilary, po obu bokach tęczy, nie przedstawił jednak żadnej dokumentacji południowego. Zob. JAMROZ, „Średniowieczna architektura dominikańska”, s. 7, 16, 17.

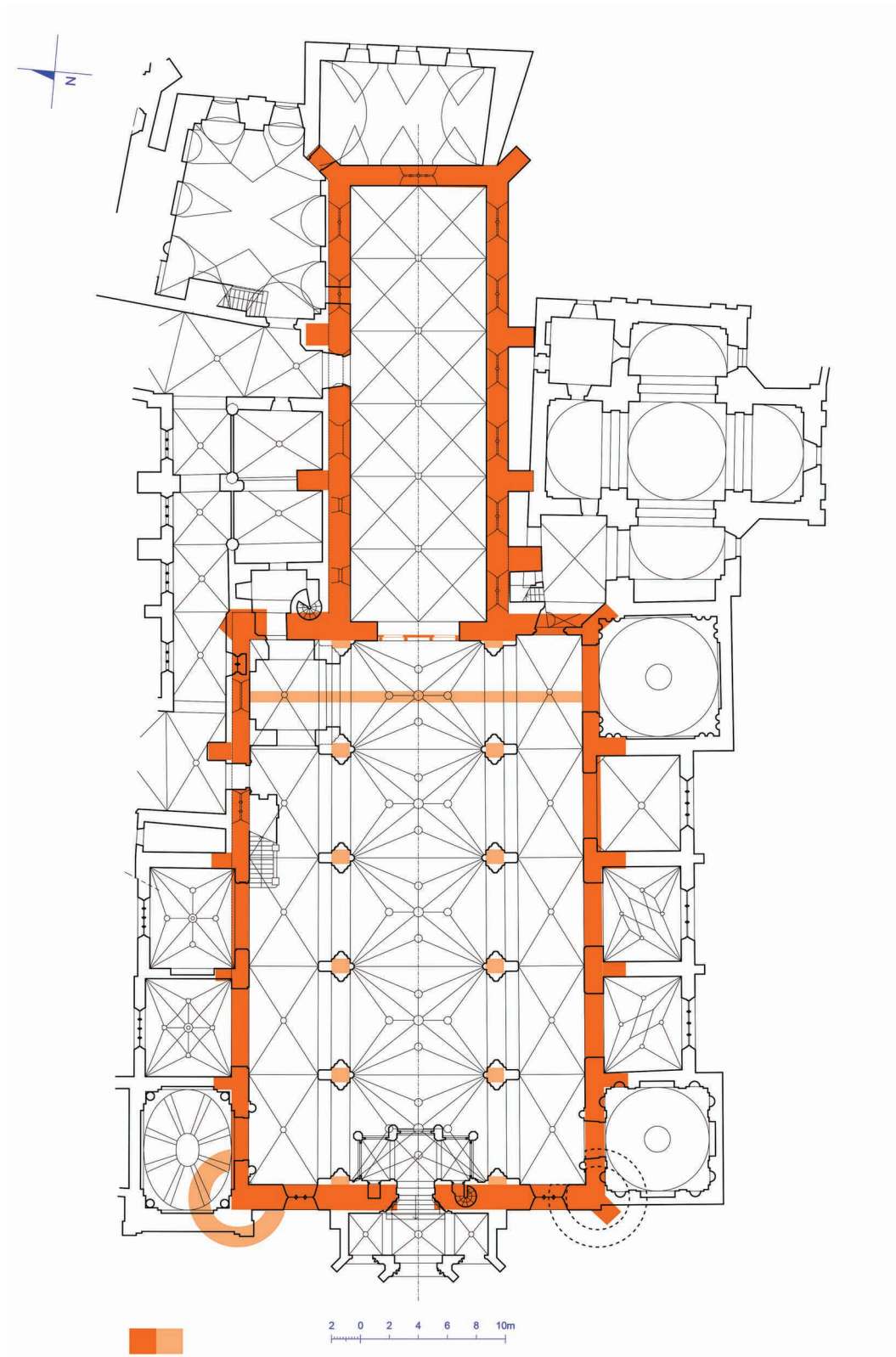
10. Kraków, klasztor dominikanów, narożnik zachodni i południowy trakt krużganka, w głębi zamurwane okno w północnym murze obwodowym korpusu nawowego.
Fot. Daniel Podosek

11. Kraków, klasztor dominikanów, południowy trakt krużganka; zamurwane okno w północnym murze obwodowym korpusu nawowego.
Fot. Marcin Szyma

12. Fazy budowy kościoła Trójcy Świętej do połowy XIII w.: 1 – hipotetyczna rekonstrukcja najstarszego kościoła (elementy zachowane / rekonstruowane); 2 – rozbudowa najstarszego kościoła na zachód (elementy zachowane / rekonstruowane), 3 – długi chór konsekrowany 1248/1251. Oprac. Anna Bojeś-Białasik, Monika Łyczak, Marcin Szyma

13. Rekonstrukcja rzutu kościoła dominikanów w Krakowie w 2. ćwierci XIV w.; stan przed przebudową korpusu halowego na bazylikę filarowo-przyporową (elementy zachowane / rekonstruowane).

Oprac. Anna Bojęs-Białasik, Monika Łyczak, Marcin Szyma

Całość można interpretować jako pozostałości korpusu, zapewne trójnawowego, krótszego od obecnego i prawdopodobnie węższego oraz mającego odmienny rytm podpór (il. 12). Układ wschodniej części budowli jest nieznanymi i można go rekonstruować czysto hipotetycznie¹². Kościół ten – wzniesiony, jak można się domyślać, przed przybyciem braci – został wkrótce rozbudowany do linii obecnej fasady. Przy narożnikach nowej elewacji zachodniej stanęły potężne cylindryczne konstrukcje, zapewne wieże o nieznannej wysokości¹³. Wydaje się, że akcja ta zakończyła się najpóźniej w latach 20. XIII w., aczkolwiek poruszamy się tu nadal w sferze hipotez. Precyzyjnie rekonstruowana i datowana jest dopiero budowa długiego chóru, na wschód od dotychczasowego prezbiterium, rozpoczęta przed 1241¹⁴ i ukończona pomiędzy rokiem 1248 a 1251¹⁵. W latach 80.–90. XIII w. południową elewację chóru wzmocniono dwiema dodatkowymi przyporami¹⁶ oraz ozdobiono jego okna maswerkami i witrażami¹⁷.

W wyniku kolejnej rozbudowy dotychczasowy korpus kościoła został wymieniony na nowy, halowy, a ściślej pseudobazylikowy, o podziałach przeszłowych, identycznych z obecnymi (il. 13)¹⁸. Północny mur hali, w wątku wendyjskim, powstał w 2. połowie XIII w., być może w jego ostatniej tercji. Mur południowy, odmienny pod względem tworzywa, techniki budowlanej i artykulacji, można datować najwcześniej na początek następnego stulecia, a szerzej na jego 1. ćwierć¹⁹. Nie jest jasne, czy mamy do czynienia z jednym,

¹² Przedstawiona tu w skrócie rekonstrukcja faz budowy kościoła opiera się na nieopublikowanych jeszcze wynikach badań wykopaliskowych Moniki Łyczak i Anny Bojeś-Białasik w nawie i w kruchcie w 2018 r. Autorki badań przygotowują, wraz z Marcinem Szymą, publikację na ten temat. Prezentacja wyników badań: <https://www.youtube.com/watch?v=ZFPgaeDdHyk> [dostęp 31 I 2021].

¹³ Waldemar NIEWALDA, Halina ROJKOWSKA, „Najstarsze relikty kościoła Świętej Trójcy oraz kaplicy grobowej Pileckich odkryte przed zachodnią elewacją kościoła Dominikanów w Krakowie”, *Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, nr 30 (2012), s. 243–250; Waldemar NIEWALDA, Halina ROJKOWSKA, Magdalena GORAS, „Najstarsze relikty kościoła Świętej Trójcy, kaplicy św. Katarzyny i furty klasztornej odkryte przed zachodnią elewacją kościoła Dominikanów w Krakowie w 2012 roku”, *Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, nr 31 (2013), s. 93–102. Wokół interpretacji odkryć wywiązała się dyskusja, której nie sposób w tym miejscu zreferować; nowe światło na odkryte w latach 2011–2012 relikty architektoniczne rzuciły badania z roku 2018 (por. poprzedni przypis). Nie wiadomo, jaką wysokość osiągnęły wspomniane wyżej cylindryczne konstrukcje.

¹⁴ Co uzasadnili Anna BOJEŚ-BIAŁASIK, Dariusz NIEMIEC, „Kościół i klasztor dominikanów w Krakowie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w latach 2010–2012”, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, s. 257–313.

¹⁵ Jak wykazał Andrzej GRZYBKOWSKI, *Wczesnogotycki kościół i klasztor dominikański w Sieradzu* (Warszawa: PWN, 1979), s. 69, przyp. 105.

¹⁶ Błędny jest pogląd o wtórnym dostawieniu wszystkich przypór do elewacji chóru dopiero w 4. ćwierci XIII w. Por. rysunek przedstawiający rozwój przestrzenny kościoła w XIII w. według Dariusza Niemca, w: Anna BOJEŚ-BIAŁASIK, Dariusz NIEMIEC, „Klasztorne fundacje biskupa Iwona Odrowąza w świetle wyników badań archeologiczno-architektonicznych klasztoru dominikanów w Krakowie i opactwa cystersów w Mogile”, w: *Działalność fundacyjna biskupów krakowskich*, red. Marek WALCZAK (Kraków: Societas Vistulana, 2017), t. 1, s. 239–278; t. 2, s. 97, 102. Niewykluczone natomiast, że przypór nie uwzględniano na początkowych etapach budowy chóru, w latach 30. czy wczesnych latach 40. XIII w. Teoretycznie chór mógł zostać przesklepiony dopiero w latach 80. XIII w., choć już w połowie XIII w. miał w pełni wykształcony system konstrukcyjny (przypory), a najprawdopodobniej także artykulacyjny (służki), przygotowany do przyjęcia sklepienia sześciodzielnego.

¹⁷ Ostatnio na ten temat Jakub ADAMSKI, „Die Beziehungen zwischen Maßwerk, Glasmalerei und Bauskulptur in der Dominikanerkirche in Krakau im ausgehenden 13. Jahrhundert”, w: *Im Rahmen bleiben. Glasmalerei in der Architektur des 13. Jahrhunderts*, red. Ute BEDNARZ, Leonhard HELTEN, Guido SIEBERT (Berlin: Lukas Verlag, 2017), s. 178–186; Dobrosława HORZELA, *Cud światła. Witraże średniowieczne w Polsce* (Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2020), s. 132–137.

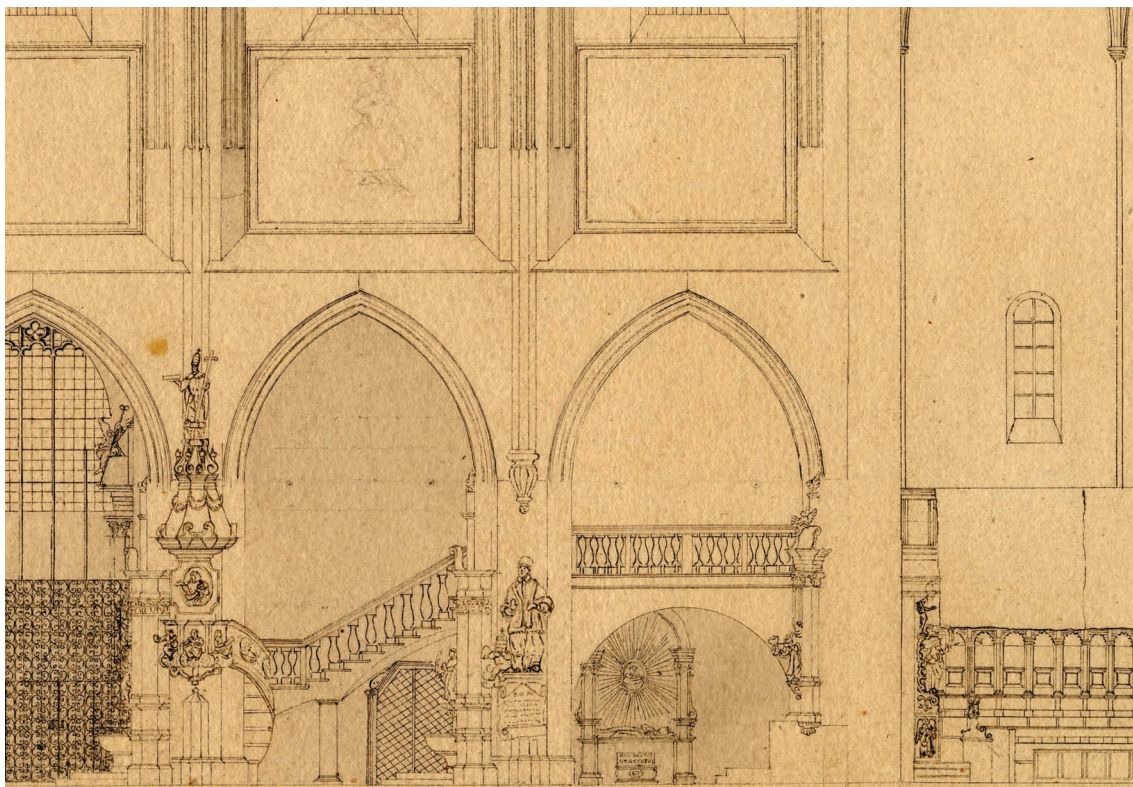
¹⁸ SZYMA, *Kościół i klasztor Dominikanów w Krakowie*, s. 98–102.

¹⁹ Za relikw korpusu halowego uznawano dotąd także parę podpór zwieńczonych reliefami, rozmieszczonych po bokach zachodniego portalu kościoła. Widziano w nich pozostałości dawnego wejścia do świątyni (JAMROZ, „Średniowieczna

14. Teodor Baltazar Stachowicz,
Wnętrze kościoła Świętej Trójcy przed pożarem w 1850, 1858,
Kraków, klasztor dominikanów. Fot. Daniel Podosek

architektura dominikańska”, s. 22–23). Jednak według ostatnich jeszcze nieopublikowanych badań wykopaliskowych Anny Bojęś-Białasik, Moniki Łyczak i Marcina Szymy wspomniane podpory zamontowano w obecnym miejscu wtórnie, zapewne dopiero w okresie nowożytnym. Płaskorzeźby – których pierwotny związek z podporami nie jest oczywisty – są obecnie datowane na l. 30. XIV w.; zob. Marek WALCZAK, *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce za czasów Kazimierza Wielkiego* (Kraków: Universitas, 2006), s. 170–173 (*Ars Vetus et Nova*, 20).

15. Jan K. Strożecki, przekrój podłużny kościoła dominikanów w Krakowie przed pożarem w 1850r., fragment m.in. ze schodami do kaplicy św. Jacka z nawy północnej i podestem przed kaplicą; stan przed pożarem w lipcu 1850; Muzeum Krakowa, MHK-862-VIII-B

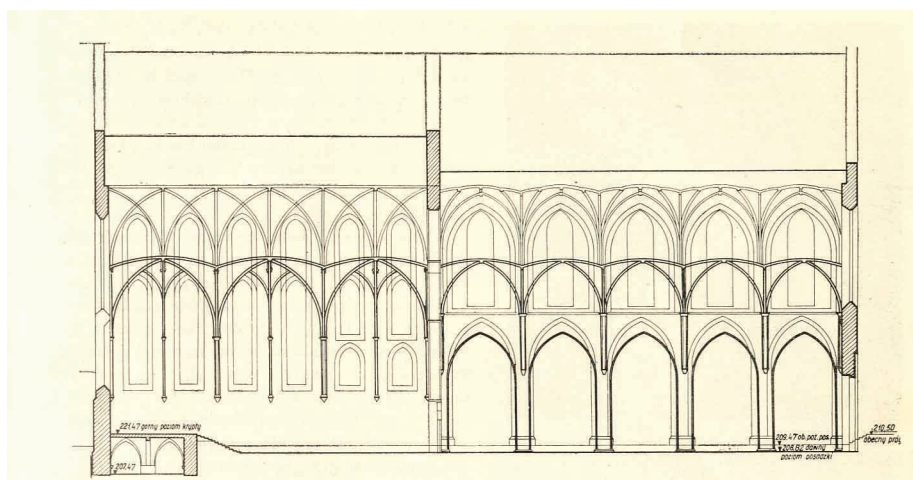
rozcigniętym w czasie i podzielonym na etapy przedsięwzięciem, czy raczej z dwiema różnymi akcjami – budową korpusu i jego częściową odbudową po jakimś kataklizmie. Już w 2. połowie XIV stulecia korpus kolejny raz przebudowano, przekształcając halę w bazylikę filarowo-przyporową. Miała ona przetrwać aż do feralnego pożaru w 1850 r. (il. 14) i dwóch katastrof budowlanych, które miały miejsce w 1850 i 1855 r. Jej kubaturę i układ przestrzenny wiernie powtarza obecny, neogotycki korpus, przy zmianach w zakresie artykulacji (zwłaszcza fasady) i detalu architektonicznego²⁰. Przebudowa hali na bazylikę filarowo-przyporową ruszyła, według Węclawowicza, w połowie lat 60. XIV w.²¹ Istotnie, informacja o funkcjonowaniu *ecclesiae laicorum* w lipcu 1352 r. wydaje się jeszcze odnosić do wcześniejszego korpusu halowego²². Z bazyliką związane są z kolei maswerki o formach typowych dla połowy 3. ćwierci XIV w., częściowo zachowane (w dwóch, zamurowanych

²⁰ W trakcie odbudowy po katastrofie budowlanej w 1855 r. wzniesiono na nowo wszystkie filary, ścianę nawy głównej i sklepienia w korpusie, a także fasadę, z wyjątkiem strefy głównego portalu. Zob. Juliusz DEMEL, „Pożar Krakowa 1850 r.”, *Rocznik Krakowski* 32, z. 3 (1952), s. 75–76, 88–89; Maria BOROWIEJSKA-BIRKENMAJEROWA, „Odbudowa kościołów Świętej Trójcy i Świętego Franciszka w Krakowie w II połowie XIX wieku – koncepcje”, *Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego w Krakowie*, nr 12 (1985), s. 26–33; Urszula BĘCZKOWSKA, *Karol Kremer i krakowski urząd budownictwa w latach 1837–1860* (Kraków: Universitas, 2010), s. 358–379 (*Ars Vetus et Nova*, 31).

²¹ WĘCŁAWOWICZ, *Gotyckie bazyliki*, s. 35–36.

²² „De vita et miraculis sancti Iacchonis Ordinis Fratrum Praedicatorum auctore Stanislao lectore Cracoviensi eiusdem Ordinis”, ed. Ludwik ĆWIKLIŃSKI, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4 (Lwów: W komisie Księgarni Gubrynowicz i Schmidt, 1884), s. 841–894 (cud 52).

16. Rekonstrukcja prezbiterium z połowy XIII w. i korpusu halowego kościoła dominikanów w Krakowie z poziomem ich posadzek względem obecnego kościoła, przekrój podłużny. Repr. wg Józef Jamroz, *Średniowieczna architektura dominikańska w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 1970, s. 21

obecnie oknach północnego muru korpusu), a częściowo znane z ikonografii (w oknach fasady)²³. Powstanie tych przezroczy w początkach ostatniego ćwierćwiecza XIV w. też jest możliwe, skoro portal zachodni bazyliki (nad którym znajdowało się okno z najokazalszym maswerkiem) zbudowano między połową lat 60. a przełomem ósmej i dziewiątej dekady XIV w.²⁴ Brak bezpośrednich danych do datowania filarów międzynawowych. Nawy boczne przekryto być może w latach 80., a najpóźniej na początku następnego dziesięciolecia, skoro w pierwszych latach XV w. korpus już funkcjonował. Świadczy o tym uposażanie jego kolejnych ołtarzy, zapewne już od roku 1402, a na pewno od 1407²⁵. Ostatni etap budowy bazyliki – założenie sklepienia nad nawą²⁶ – sfinansował Piotr Szafraniec, zw. Starym, zmarły w 1437 r.²⁷ Uwzględniając przebieg jego kariery²⁸ oraz zrekonstruowany wyżej postęp prac budowlanych, należy założyć, że przekrycie nawy mogło nastąpić najwcześniej w ostatnich latach XIV w. (co byłoby najbardziej racjonalne), a najpóźniej wkrótce po śmierci Piotra, wskutek realizacji zapisu testamentowego. Około roku 1440²⁹ nadbudowano mury

²³ Tomasz WĘCLAŃCZAK, Małgorzata PIETRZYKÓWNA, „Maswerki w kościołach Małopolski”, *Rocznik Krakowski* 55 (1989), s. 53, 62, ryc. 59.

²⁴ Romuald KACZMAREK, „*Hic incipiunt laborare*. Portal główny kościoła dominikanów krakowskich”, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, s. 372.

²⁵ 1402 – uposażenie nieznanego ołtarza św. Grzegorza, dla którego brak miejsca w chórze czy w kaplicach; 1405 – uposażenie także nieznanego bliżej ołtarza świętych Piotra i Pawła; 1407 – uposażenie ołtarza Bożego Ciała, przy tęczy; por. Maciej ZDANEK, „Kaplice i ołtarze dominikańskiego kościoła Świętej Trójcy w Krakowie do pocz. XVII w.”, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, s. 125.

²⁶ O formie tego sklepienia ostatnio Jakub ADAMSKI, „Nurty stylowe późnogotyckich sklepień w Krakowie. Przekrycia chórów kościołów Mariackiego, Augustianów i Dominikanów”, *Biuletyn Historii Sztuki* 75, nr 2 (2013), s. 194, przyp. 47.

²⁷ *Kleinere Geschichtsquellen Polens im Mittelalter*, red. Heinrich R. von ZEISSBERG (Wien: Gerold, 1887), s. 136–167.

²⁸ Jerzy SPERKA, *Szafrancowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce* (Katowice: Wyd. UŚ, 2001), s. 70–100, 118–258.

²⁹ Najpóźniej w 1441 r. Por. Dobrosława HORZELA, „Piętnastowieczny witrażowy cykl maryjny i jego miejsce w wystroju kościoła Dominikanów w Krakowie”, w: *Claritas et consonantia. Funkcje, formy i znaczenia w sztuce średniowiecza. Księga poświęcona pamięci Kingi Szczepkowskiej-Naliwajek w dziesiątą rocznicę śmierci*, red. Monika JAKUBEK-RACZKOWSKA, Juliusz RACZKOWSKI (Toruń: Wydział Sztuk Pięknych UMK; Warszawa: SHS, 2018), s. 149–174.

prezbiterium do obecnej wysokości, zrównując je z nawą bazyliki, i przesklepiono. Po pożarze w 1462 r. uszkodzone przekrycie chóru rozebrano i odtworzono, co nastąpiło do 1467³⁰.

Dla tematu niniejszego studium zasadnicze znaczenie ma ustalenie zmian poziomów użytkowych kościoła³¹. Dzisiejsza posadzka w korpusie i w chórze położona jest na wysokości 209,03 m n.p.m.³² Rysunek pomiarowy wykonany przez Jana Kantego Strożecznego krótko przed pożarem w 1850 r. (il. 15)³³ dowodzi, że chór i nawa miały wówczas wspólny poziom użytkowy, na zbliżonej wysokości do dzisiejszego. Według Jamroza w połowie XIII w. posadzka w całym kościele (z wyjątkiem podium pod wielkim ołtarzem) była położona 0,62–0,65 m poniżej obecnej³⁴ (il. 16), co odpowiada wartości bezwzględnej 208,38 m n.p.m.³⁵ Na rysunkowej i fotograficznej dokumentacji wykopalisk z 1938 r., przy półfilarze międzynawowym datowanym na połowę XIII w., widać ślady poziomu nieodnotowanego w części opisowej (il. 5–7). Zalegał on 18 cm poniżej ówczesnej posadzki chóru, czyli na wysokości 208,20 m n.p.m.³⁶ Zapewne był to poziom użytkowy korpusu w połowie XIII w., a być może i wcześniej. Na zbliżonej wysokości (208,20–208,30 m n.p.m.) odkryto w 2018 r. relikwiarz posadzki w postaci wapiennej wylewki, datowanej na XIV w. i nakrywającej destrukcję jednej z podpór międzynawowych najstarszego korpusu. Wynikałoby stąd, że nawa miała posadzkę leżącą 18 cm poniżej poziomu chóru i że poziomy te były w XIII–XIV w. stabilne, pomimo licznych przebudów kościoła. Jamroz stwierdził (pomijając ślady najstarszego poziomu użytkowego korpusu i dysponując danymi tylko do prezbiterium i wschodniego krańca nawy), że po obu stronach tęczy posadzka znajdowała się na tej samej wysokości. Można to zinterpretować w ten sposób, że posadzka chóru została w pewnym momencie przedłużona ku zachodowi, wkraczając w obręb wschodniego przęsła nawy, a zapewne także naw bocznych. Celem takiego działania mógł być chyba tylko zamiar stworzenia podstawy pod rozbudowaną konstrukcją oddzielającą „kościół braci” od „kościół świeckich” i podkreśleniu jej związku z chórem.

Fakt, że nie natrafiono dotąd na wyżej położone późnośredniowieczne czy wczesnonowożytny poziomy użytkowe kościoła, sugeruje, że istotnych zmian w tym względzie

³⁰ Jakub ADAMSKI, „Sieciowe sklepienie w chórze kościoła Dominikanów w Krakowie i jego miejsce w późnogotyckiej architekturze Małopolski”, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, s. 395–414; Id., „Nurty stylowe późnogotyckich sklepień w Krakowie”, s. 203–212; dokument poświadczający wykonanie prac przez mistrza Klemensa opublikowano w *Cracovia Artificum. Supplementa. Krakowskie środowisko artystyczne czasów Wita Stwosza*, ed. Bolesław PRZYBYSZEWSKI (Wrocław: Ossolineum, 1990), s. 13.

³¹ Ich ustalenie wymaga odwołania się zarówno do wyników ostatnich badań (por. przyp. 11), jak i do wcześniejszych, Jamroza. Nie kwestionując zasług tego ostatniego, należy pamiętać, że nie był archeologiem, lecz architektem, wykopaliska w kościele Trójcy Świętej prowadził jako początkujący badacz, a jego działania miały charakter raczej nadzoru nad robotami ziemnymi niż badań. Mogąc obecnie częściowo zweryfikować dane, które opublikował, wolno uznać za wiarygodne informacje o relacjach pierwotnej posadzki chóru względem obecnej. Błędne (i nawzajem sprzeczne, w tekście i na rysunkach) są natomiast wartości bezwzględne poziomów użytkowych kościoła, które podał; osobną sprawą są jego pomyłki interpretacyjne.

³² Zob. Kazimierz RADWAŃSKI, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny* (Kraków: Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne, 1975), s. 190–192; trafność tych wyliczeń potwierdził najnowszy pomiar geodezyjny, wykonany przez firmę Architube w związku z ostatnimi pracami remontowo-konserwatorskimi.

³³ Waldemar KOMOROWSKI, Iwona KĘDER, *Ikonografia kościoła Dominikanów i ul. Grodzkiej w Krakowie* (Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2005), s. 479.

³⁴ JAMROZ, „Średniowieczna architektura dominikańska”, ryc. 21; por. ryc. 19–20.

³⁵ RADWAŃSKI, *Kraków przedlokacyjny*.

³⁶ Można domyślać się, że autor badań zarejestrował go w czasie eksploracji, a następnie – na etapie interpretacji danych – pominął jako niepasujący do zakładanej hipotezy.

dokonano późno i skokowo, osiągając od razu poziom zbliżony do obecnego. Stało się to zapewne w związku z dostosowaniem wnętrza do wymogów reformy trydenckiej. Posadzki nowożytnych kaplic, budowanych od początku XVII w. (począwszy od kaplicy Myszkowskich), niewątpliwie nawiązują już do wyższego (bliskiego współczesnemu) poziomu użytkowego naw bocznych. Wiadomo, że Grzegorz Othonowski, przeor w latach 1642–1645, „pavimentum ante maius altare tesseris sectilibus, seu quadratis marmoreis struxit”³⁷. Jego dzieło kontynuował Przeclaw Niewiarowski, przeor w latach 1648–1651, który położył marmurowy pawiment w chórze mniejszym³⁸. W korpusie potwierdzona jest pawimentacja marmurem naw bocznych za pierwszego przeoratu Alana Chodowskiego (1660–1665)³⁹. Zakładanie nowych, kosztownych posadzek „marmurowych” następowało zatem stopniowo i z opóźnieniem w stosunku do podniesienia poziomu użytkowego kościoła, które ze względów praktycznych trzeba było przeprowadzić od razu w całym wnętrzu. Zrazu położono zapewne prowizoryczny pawiment (być może przekładając starą posadzkę), wymieniany później sukcesywnie na szlachetniejszy.

II. Trzynastowieczna przegroda w tęczy – rekonstrukcja i funkcjonowanie

Według opublikowanej przez Jamroza dokumentacji w zachodniej części arkady tęczowej, przy jej styku z nawą, znaleziono w 1938 r. relikty muru o grubości 0,45 m⁴⁰. Konstrukcja przegradzała tęczę w poprzek i była przepruta dwoma symetrycznymi przejściami. Od strony nawy przejścia ujęte były kolumnkami o średnicy 15 cm, wspartymi na bazach i plintach, umieszczonych w uskokach muru. Zachowały się dwie skrajne bazy z plintami oraz trzecia, ze szczątkiem kolumnki, umiejscowiona w 1/3 szerokości arkady tęczowej (mierząc od północy). Konstrukcja powstała najpóźniej około połowy XIII w., o czym świadczy wysunięcie dolnego torusa baz, ozdobionego listkiem i mającego „klasyczny” (niespłaszczony) profil, poza obrys plinty. Datowanie takie jest zbieżne z ukończeniem chóru i konsekracją kościoła (1248–1251).

Za wyznacznik wysokości odkrytej konstrukcji Jamroz uznał uskok w murach arkady tęczowej, 3,95 m nad obecną posadzką kościoła, co wydaje się słuszne. Oznaczałoby to, że całkowita wysokość ściany (licząc od poziomu chóru z połowy XIII w.) wynosiła ok. 4,60 m. Ze względu na jej niewielką grubość i usytuowanie nie wydaje się prawdopodobne, by samodzielnie dźwigać mogła szerszy ganek drewniany czy murowany. Gdyby taki istniał, musiałby mieć dodatkowe podparcie, w postaci np. belki lub arkady w zachodniej części tęczy. Śladów takiego rozwiązania jednak nie widać. Odnaleziony mur można próbować także interpretować jako plecy portyku wkraczającego w nawę czy przecinającego cały korpus w poprzek. Fakt, że Jamroz nie natrafił w nawie na fundamenty takiego portyku, nie może być rozstrzygający, skoro wykopaliska we wschodnim prześle nawy miały

³⁷ Arnolf Prężyna, „Praelara gesta R[everendorum] P[atrum] Priorum, aedificia, structurae, ornamenta, bonorumque immobilium et censuum annuorum, auctiones in conventu Cracov[iensi] memorabilia”, w: Id., *Summae capitales pecuniariae, in et super civitatibus, oppidis, villis, domibus, ac fundis collocatae, fundatae, assecuratae et conventui inscriptae. Et census annui reemtionales fideliter collecti*, Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów, Kr 8, k. 166 v. Cytaty według Anny Markiewicz, która przygotowała krytyczną edycję tego źródła (planowana publikacja).

³⁸ Przeclaw Niewiarowski, „pavimentum in choro minori incipiendo ab ultimis gradibus circa portam claustrum, marmoreis tesseris sectilibus struxit”, Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów, Kr 8, k. 169.

³⁹ Alanus Chodowski, „latera Chori maioris marmoreo pavimento struxit; Conventus Cracoviensis Smae Trinitatis Ordinis Praedicatorum plantatio, erectio, ratificatio, pietas quorundam Patrum, honores, merita ac praeclara gesta memoria digna [...]”, Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów, Kr 2, k. 59v.

⁴⁰ JAMROZ, „Średniowieczna architektura dominikańska”, s. 16, 17, 22.

ograniczony zasięg i nie wykazały również fundamentów późniejszego, XIV-wiecznego lektorium, które niewątpliwie istniało. Istotniejsze, że trudno wskazać, w jaki sposób ewentualny ganek na piętrze takiej konstrukcji miałby być dostępny z chóru lub klasztoru, bez uciekania się do wymyślnych i mało prawdopodobnych rozwiązań. Uprzedzając dalsze rozważania, trzeba stwierdzić, że kolumna klatka schodowa, na którą zwrócił uwagę Węclawowicz, została zbudowana dopiero w XIV w. Ostatecznie przyjdzie więc powtórzyć za Jamrozem, że przegroda miała najprawdopodobniej postać ściany działowej bez ganku. Określanie jej mianem lektorium jest w tej sytuacji nieuprawnione.

Jamroz założył, że pomiędzy dwoma wejściami do chóru mur przegrody przepruty był oknem. Rozwijając tę myśl, trzeba przypomnieć, że dominikanie byli jedyną wspólnotą regularną, która budowę przegród wpisała jako obowiązek do własnego ustawodawstwa. W 1249 r. kapituła generalna zakonu postanowiła bowiem:

Intermedia que sunt in ecclesiis nostris inter seculares et fratres. sic disponantur ubique per priores. quod fratres egredientes et ingredienti de choro non possint videri a secularibus. vel videre eosdem. Poterunt tamen aliquae fenestre ibidem aptari. ut tempore elevationis corporis dominici possint aperiri. Item. In aliis que sunt in ecclesiis iuxta chorum fratrum a dextris et a sinistris. mulieres ingredi non permittantur⁴¹.

Wynika stąd, że przegrody (*intermedia*) w kościołach dominikańskich stawiano już przed rokiem 1249, co jest skądinąd potwierdzone źródłowo⁴². Powyższe zarządzenie miało wyjaśnić cel ich istnienia (w czasie wychodzenia z chóru i wchodzenia do niego bracia mieli pozostać niewidoczni dla świeckich i sami ich nie widzieć) oraz dać wskazówki co do wyglądu i funkcjonowania (możliwość umieszczania w przegrodach okien otwieranych w czasie Podniesienia, by świeccy mogli widzieć Ciało Pańskie, oraz zakaz wchodzenia kobiet do wydzielonych przegrodą części kościoła po bokach chóru⁴³). Okna są według cytowanego postanowienia dopuszczalną częścią przegrody, ale nie obowiązkową; domyślamy się bowiem, że wiernym można było ukazać Ciało Pańskie także otwierając drzwi do chóru. W rozpatrywanym przypadku wariant z oknem pomiędzy przejściami byłby jednak korzystniejszy – zarówno funkcjonalnie, jak i kompozycyjnie –

⁴¹ Richard A. SUNDT, „*Mediocris domos et humiles habeant fratres nostri*: Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century”, *The Journal of the Society of Architectural Historians* 46 (1987), s. 394–407.

⁴² Najstarszy znany przykład: Rzym, Santa Sabina, konsekracja ołtarzy przy przegrodzie w 1238 r. Zob. Joan BARCLAY LLOYD, „Medieval Dominican Architecture at Santa Sabina in Rome, c. 1219 – c. 1320”, *Papers of the British School at Rome* 72 (2004), s. 231–292. O przegrodach chórowych i lektoriach w kościołach dominikańskich zob. przyp.1 oraz m.in. Gilles G. MEERSSEMAN, „L’architecture dominicaine au XIIIe siècle: Législation et pratique”, *Archivum Fratrum Praedicatorum* 16 (1946), s. 162–163; Wolfgang SCHENKLUHN, *Architektur der Bettelorden. Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa* (Darmstadt: Primus, 2000), s. 81–83; Joanna CANNON, *Religious Poverty, Visual Riches. Art in the Dominican Churches of Central Italy in the Thirteenth and Fourteenth Centuries* (New Haven: Yale University Press, 2013), s. 34–45.

⁴³ O dostępności chóru w kościołach mendykantkich na przykładzie Włoch: CANNON, *Religious Poverty, Visual Riches*, s. 43–45; HALL, „Another Look at the Rood Screen”, s. 13; Adrian W.B. RANDOLPH, „Regarding Women in Sacred Spaces”, w: *Picturing Women in Renaissance and Baroque Italy*, red. Geraldine A. JOHNSON, Sara F. Matthews GRIECO (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 17–41; Donal COOPER, „Access all Areas? Spatial Divides in the Mendicant Churches of Late Medieval Tuscany”, w: *Ritual and Space in the Middle Ages: Proceedings of the 2009 Harlaxton Symposium*, red. Frances ANDREWS (Donington: Shaun Tyas, 2011), s. 102–104.

17. Kraków, kościół dominikanów, schody do kaplicy św. Jacka i przyziemie wschodniego przęsła nawy północnej, widok ku północnemu wschodowi.
Fot. Marcin Szyma

co każe zaakceptować rekonstrukcję przepierzenia zaproponowaną przez Jamroza⁴⁴. Jej niepewne elementy ograniczają się do formy kapiteli kolumniek, archiwolt (przejść i okna) oraz zwieńczenia.

⁴⁴ Zamiast okna mogła co prawda występować płycina, jak u cystersów w Maulbronn. Por. Celia HALLER, Silvina MARTIN, „Von der Schranke zum Lettner, vom Baldachin zur Kanzel Ein neuer Blick auf Ausstattungsstücke in der Maulbronner Klosterkirche”, *Denkmalpflege in Baden-Württemberg* 42 (2013), s. 221–226. W Maulbronn lektorium pełniło jednak nieco odmienną funkcję niż u mendykantów, oddzielając chór mnichów od chóru konwersów. Przeciw takiemu rozwiązaniu w kościele Trójcy Świętej przemawia przede wszystkim cytowana niżej wzmianka źródłowa odnosząca się do przegrody w początkach XVI w.

18. Kraków, kościół i klasztor dominikanów, relacje wschodniej części północnego muru obwodowego korpusu do zachodniego traktu krużganka, kaplicy św. Jacka i przedsionka zakrystii publicznej. Obraz wygenerowany z chmury punktów, pomiar i opracowanie ArchiTube, oznaczenia Marcin Szyma; A – sklepienie nawy pn.; B – schody do kaplicy św. Jacka; C – przejście z nawy pn. na krużganek; D – poziom posadzki podestu przed kaplicą św. Jacka; E – zamurowane okno w krużganku, doświetlające niegdyś lektorium; F – wsch. mur nawy pn.; G – arkada dźwigająca ścianę zamykającą pierwotną kaplicę św. Jacka od wschodu; H – kaplica św. Jacka; I – sklepienia południowego traktu krużganka

Intermedium poszerzało klauzurę o część kościoła, a jego lokalizacja musiała być ściśle związana z systemem komunikacyjnym klasztoru i chóru. Położenie przegrody w kościele Trójcy Świętej przekonuje, że bracia, by pozostać w zgodzie z rozporządzeniem kapituły generalnej, mogli wchodzić do chóru jedynie od wschodu⁴⁵, oddając – zgodnie z zaleceniem generała Humberta de Romanis⁴⁶ – pokłon wielkiemu ołtarzowi. Drzwi w przegrodzie służyły konwentowi jedynie do komunikacji z „kościółem zewnętrznym”. W omawianym przypadku zastosowano dwa przejścia w przegrodzie, co było, jak się wydaje, rzadszym wariantem wobec rozwiązania z pojedynczym przejściem na osi. Można przypuszczać, że chóry „lewy” i „prawy” (bracia zajmujący miejsce w stallach północnych i południowych) miały do dyspozycji „własne” drzwi w przegrodzie. Korzystano z nich m.in. co wieczór, podczas procesji po komplecie, zajmującej w liturgii dominikańskiej kluczowe miejsce⁴⁷. Zakonnicy, poprzedzani przez dwóch braci niosących świece, opuszczali wówczas chór, by ustawić się w szpaler w nawie. Stojąc pośrodku „kościółka laików”, zwróceni w stronę krzyża umieszczonego na przegrodzie lub nad nią, zakonnicy

⁴⁵ Albo przez zakrystię, skomunikowaną (tak jak obecnie) schodami z dormitorium, albo przez krótki sklepiony korytarz stanowiący przedłużenie ku południu wschodniego skrzydła krużganka.

⁴⁶ *Beati Humberti de Romanis quinti Praedicatorum magistri generalis opera de vita regulari*, t. 2, ed. Joachim Joseph BERTHIER (Romae: Typis A. Befani, 1889), s. 170; CANNON, *Religious Poverty, Visual Riches*, s. 109.

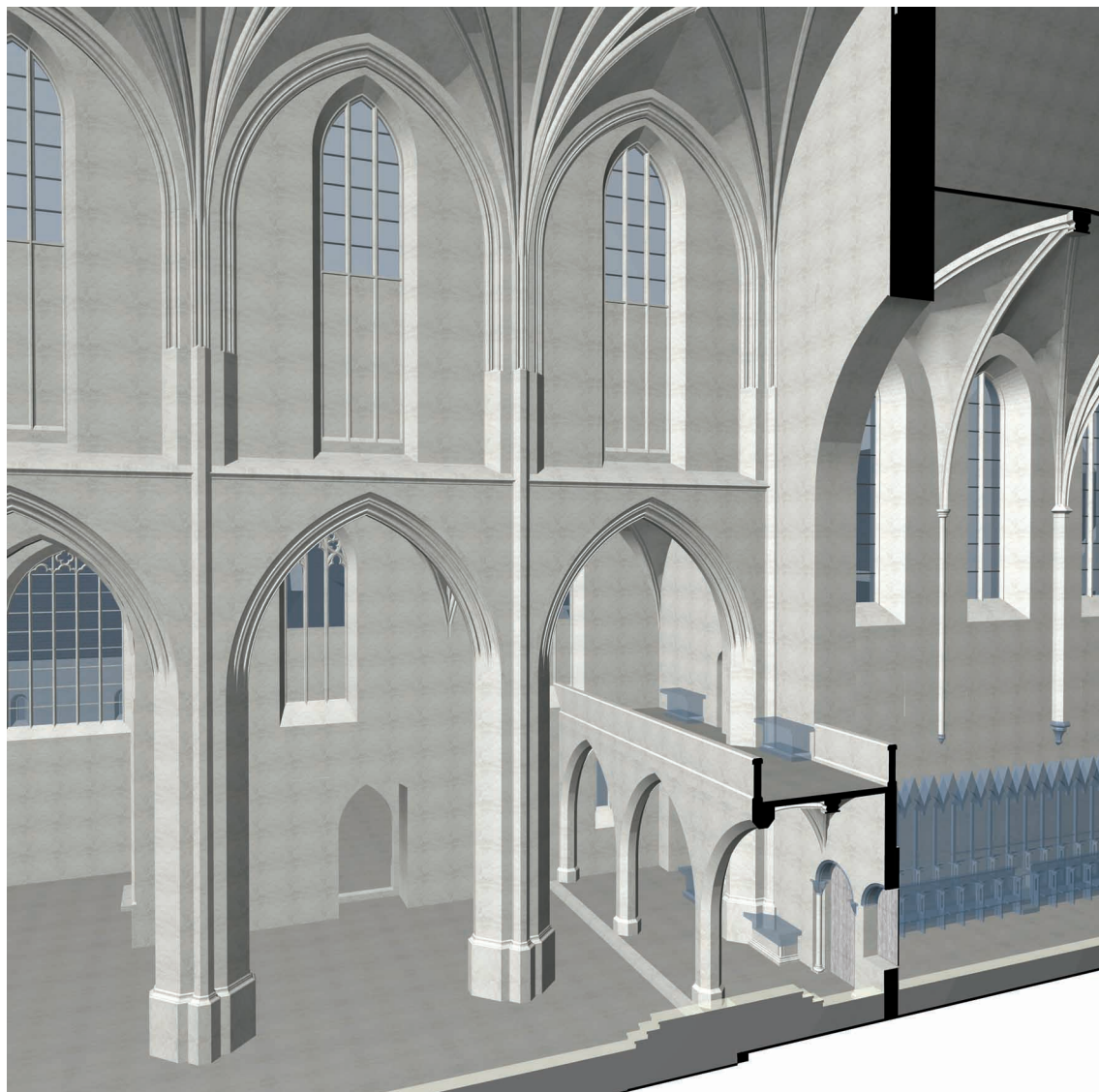
⁴⁷ William R. BONNIWELL, *A History of the Dominican Liturgy* (New York: J.F. Wagner, Inc., 1944), s. 148–166; CANNON, *Religious Poverty, Visual Riches*, s. 25–29.

19. Model rekonstrukcyjny lektorium kościoła dominikanów w Krakowie, przyziemie lektorium, stan z początku XV w., widok ku północy. Oprac. autorzy, rys. Jacek Czechowicz na podstawie chmury punktów

odśpiewywali antyfonę *Salve Regina*. Procesja mogła być sprawowana publicznie tylko wówczas, gdy konwent był odpowiednio liczny, a *locus exterior* wystarczająco obszerny. W Krakowie oba te postulaty były spełniane, z wyjątkiem okresów przebudowy korpusu. Jeśli w kościele byli *extranei*, bracia powinni wrócić do chóru na *Pater noster* i *Credo*, których odmawianie stanowiło następną część obrzędu i łączyło się z inklinacją lub prostracją. Jeśli w kościele byli sami, także te dwie modlitwy odmawiali poza chórem. Po powrocie do stalli, zawsze przy zamkniętych drzwiach chóru, hebdomadariusz wymierzał braciom chłostę na pamiątkę biczowania się przez św. Dominika. O randze procesji *Salve Regina* świadczy fakt, że w 1305 r. kapituła generalna zaleciła, by bracia na jej publiczne odprawianie zakładali kapy chórowe z kapturami. Z kolei w 1341 nakazała wszystkim braciom codzienne uczestnictwo w komplecie⁴⁸.

⁴⁸ BONNIWELL, *A History of the Dominican Liturgy*, s. 148–166; CANNON, *Religious Poverty, Visual Riches*, s. 25–29.

20. Model rekonstrukcyjny kościoła dominikanów w Krakowie, stan z początku XV w., przekrój aksonometryczny lektorium; kolor ciemnoszary – współczesny poziom posadzki kościoła.
Oprac. autorzy, rys. Jacek Czechowicz na podstawie chmury punktów

III. Struktura architektoniczna lektorium

Być może w związku ze wzniesieniem nowego, halowego korpusu nawowego powiększono także dotychczasowe *intermedium*, na co jednak brak na razie dowodów⁴⁹. Dobrze udokumentowana jest natomiast budowa okazałego lektorium przy okazji kolejnego przekształcenia korpusu – z hali na bazylikę filarowo-przyporową. Przekonuje o tym wspomniane już niewielkie okno w północnym murze wschodniego przęsła nawy północnej, obecnie zamurowane, niewidoczne z wnętrza kościoła (il. 17), a jedynie od strony kruzganka (il. 9–11)⁵⁰. Kamieniarkę okna, na podstawie maswerku i dwóch znaków kamie-

⁴⁹ Pozostałościami takiej konstrukcji mogłyby być ewentualnie relikty tzw. „starszego portalu zachodniego”, zamontowane w obecnym miejscu wtórnie (por. przyp. 19). Na obecnym etapie badań nie da się wyjść w tej sprawie poza przypuszczenia.

⁵⁰ Badania architektoniczne Anny Bojeś-Białasik wykazały, że zewnętrzne (północne) lico tego muru zostało przemurwane w trakcie restauracji kruzganka przez Zygmunta Hendla, dawna pozycja okna została jednak utrzymana.

niarskich (występujących także na oknach prezbiterium kościoła Mariackiego w Krakowie, ukończonego w latach 60. XIV w.), trzeba odnosić do 3., najpóźniej do początku 4. ćwierci XIV w.⁵¹ Jak świadczą podobne rozwiązania⁵², okno mogło doświetlać albo północne przeszło portyku przecinającego w poprzek korpus albo ukryty za takim portykiem i równoległy do niego korytarz, połączony z klasztorem i zapewniający braciom dostęp do chóru od zachodu, z zachowaniem izolacji od wiernych. Tę drugą ewentualność trzeba jednak w omawianym przypadku odrzucić, jako że w kościele Trójcy Świętej bracia mieli zapewniony dostęp do chóru od wschodu (ze wschodniego traktu krużganka; por. il. 2). Ponadto obie kaplice maryjne flankujące chór (przy czym południowa powstała nieco później niż lektorium, ok. 1440⁵³) były dostępne z naw bocznych, co wykluczałoby istnienie ekskluzywnego korytarza, odgradzonego od tych naw portykiem.

Pomiar zespołu klasztorowego dominikanów metodą skanowania laserowego połączonego z klasyczną fotogrametrią (nałożoną na skan jako jego tekstura) umożliwił budowę cyfrowego modelu rekonstrukcyjnego kościoła z lektorium, opartego na rzeczywistych wymiarach istniejącej budowli⁵⁴. Dzięki pomiarowi laserowemu odwzorowano we wnętrzu kościoła pozycję, kształt i rozmiar wspomnianego zamurowanego okna (il. 18). Pozwoliło to z kolei na odtworzenie wysokości i szerokości portyku lektorium, przy założeniu, że okno umieszczone było względem niego symetrycznie (il. 19). Poziom piętra tak zrekonstruowanego portyku odpowiada położeniu wyjścia ku zachodowi z kolistej klatki schodowej w narożniku korpusu i północnej elewacji chóru. Wyjście to zostało wtórnie zamurowane i widoczne jest dziś tylko częściowo⁵⁵. Jedynym wyjaśnieniem jego funkcji jest zapewnienie dostępu do ganku lektorium. Co prawda – jak trafnie zauważyli Waldemar Niewalda i Magdalena Goras⁵⁶ – próg wyjścia ma charakter wczesnonowożytny, nic jednak nie stoi na przeszkodzie, by uznać, że znajduje się w miejscu starszego. Klatka schodowa powstała najprawdopodobniej w 2. połowie XIV w., współcześnie z bazyliką filarowo-przyporową, a dostępna była z kaplicy NMP i Trzech Króli (obecnie z niewielkiego pomieszczenia wydzielonego z tej kaplicy, funkcjonującej dziś jako tzw. mała albo publiczna zakrystia; il. 2). Opisując odnalezienie relikwii św. Jacka w 1543 r., Tomasz z Sycowa wspominał „okrągłe schody” prowadzące *supra ecclesiam*, co oznacza zapewne strych kościoła. Górna część konstrukcji

⁵¹ SZYMA, „Lokalizacja i aranżacja pierwotnego grobu brata Jacka”, s. 166–168.

⁵² Przykładowo: Guebwiller, dominikanie; Berno, franciszkanie; Bazylea, franciszkanie i augustianie eremici; Rothenburg ob der Tauber, franciszkanie.

⁵³ HORZELA, „Piętnastowieczny witrażowy cykl maryjny”; EAD., *Cud światła*, s. 169.

⁵⁴ Wzorcowy przykład wykorzystania nowoczesnych metod pomiarowych (skaningu laserowego i georadaru) do rekonstrukcji lektorium wielkiego kościoła mendykanckiego: Caroline BRUZELIUS, Andrea GIORDANO, Lucas GILES, Leopoldo REPOLA, Emanuela DE FEO, Andrea BASSO, Elisa CASTAGNA, „L’eco delle pietre: history, modeling, and GPR as tools in reconstructing the choir screen at Sta. Chiara in Naples”, *Archeologia e Calcolatori. Supplemento* 10 (2018), s. 81–103; Caroline BRUZELIUS, Leopoldo REPOLA, „Monuments and methods in the age of digital technology: a case study and its implications”, w: *Cultura in transitu. Ricerca e tecnologie per il patrimonio culturale*, red. Antonio BERTINI, Immacolata CARUSO, Gemma Teresa COLESANTI, Tiziana VITOLO (Roma-Bristol: L’Erma di Bretschneider, 2020), s. 15–24.

⁵⁵ Waldemar NIEWALDA, Magdalena GORAS, „Kraków, Klasztor OO. Dominikanów, ul. Stolarska 12. Sprawozdanie z badań architektonicznych związanych z sondażowym wykopem archeologicznym w południowym ramieniu krużganka przy narożniku korpusu nawowego kościoła Świętej Trójcy”, w: Firma Konserwatorska Piotr Białko. Zabytki malarstwa, rzeźby, architektury, *Kompleksowa renowacja krużganków klasztoru Ojców Dominikanów w Krakowie wraz z przystosowaniem ich do wszechstronnej przestrzeni kulturalnej. Prace badawcze w obrębie krużganków. Dokumentacja prac przeprowadzonych w latach 2012–2013*, t. III, Kraków 2013 (dokumentacja dostępna w archiwum Wojewódzkiego Małopolskiego Konserwatora Zabytków, klasztorze Dominikanów i Firmie Konserwatorskiej Piotr Białko), s. 8–9, 13–14, il. 9–16.

⁵⁶ Ibid.

21. Model rekonstrukcyjny kościoła dominikanów w Krakowie, widok lektorium od południowego zachodu, stan z początku XV w. Oprac. autorzy, rys. Jacek Czechowicz na podstawie chmury punktów

nie zachowała się jednak do dzisiaj – została zburzona w związku z budową kaplicy św. Jacka (w latach 1581–1583), która zajęła całą powierzchnię nad dwoma zachodnimi przęsłami kaplicy NMP i Trzech Króli.

Dla rekonstrukcji portyku istotny jest także fakt, że w związku z jego budową XIII-wieczna przegroda w tęczy nie została zburzona, lecz została z nim zintegrowana. Przekonują o tym wyniki badań archeologicznych z 1938 r., z których wynika, że przegroda funkcjonowała aż do czasu podniesienia posadzki kościoła o ok. 0,65 m, to zaś nastąpiło, jak wyżej uzasadniono, dopiero w okresie nowożytnym. Wobec stabilności poziomu użytkowego chóru, przegroda i umieszczone w niej przejścia mogły dobrze spełniać swoje funkcje również po wciągnięciu ich w strukturę portyku – XIII-wieczną konstrukcję trzeba było jedynie nadbudować (il. 20). Na istnienie przegrody jeszcze w XVI w. wskazuje fragment utworu *O znalezieniu i dwukrotnym przeniesieniu kości św. Jacka*⁵⁷. Mowa jest w nim o wizji, jakiej doznał około roku 1512 brat Marek kantor, który śpiewając w chórze jutrznię zobaczył *per cancellos* procesję zdołującą od grobu św. Jacka i Wita (pochowanych na wschodnim końcu nawy północnej) do kaplicy Zwiastowania po południowej stronie chóru. Cytowane określenie odpowiada zrekonstruowanej wyżej formie przegrody przy otwartych drzwiach. Wykorzystanie istniejącej przegrody jako oparcia dla portyku wkraczającego w przestrzeń korpusu miało też miejsce w gnieźnieńskim kościele franciszkanów i klarysek⁵⁸.

⁵⁷ „De inventione et bina translatione ossium Beati Iacincti”, ed. Ludwik Ćwikliński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4 (Lwów: W komisie Księgarni Gubrynowicz i Schmidt, 1884), s. 899; polski przekład: „O znalezieniu i dwukrotnym przeniesieniu kości św. Jacka”, tłum. i oprac. Maciej Zdanek, w: *Święty Jacek Odrowąż. Studia i źródła*, red. Maciej Zdanek (Kraków: Esprit, 2007), s. 171, przyp. 26.

⁵⁸ Pasiciel, *Zespół klasztorny franciszkanów i klarysek w Gnieźnie*, s. 92–95, il. 79, 81.

22. Model rekonstrukcyjny kościoła dominikanów w Krakowie, widok wnętrza ku wschodowi, stan z początku XV w. Oprac. autorzy, rys. Jacek Czechowicz na podstawie chmury punktów

Podziały przeszłowe portyku musiały być dostosowane do jego skali, umożliwiać wykorzystanie starszej przegrody i zapewnić dobrą komunikację korpusu zarówno z chórem, jak i z flankującymi go kaplicami na przedłużeniu naw bocznych. Biorąc to pod uwagę, założono, że portyk dzielił się na jednakowe segmenty, z których środkowy odpowiadał szerokością rozstawowi skrajnych kolumniek przegrody. Lektoria o przeszłach zmiennej szerokości – choć spotykane (kościół Francuski, dawniej dominikanów w Bernie)⁵⁹ – stanowiły jednak rodzaj ekstrawagancji. Trudno zatem zakładać, nie dysponując ku temu żadnymi przesłankami, że rozwiązanie takie zastosowano w kościele Trójcy Świętej. Prowadzi to do rekonstrukcji lektorium jako portyku pięcioprzęsłowego (il. 21–22). Poszczególne przeszła mogły być ze sobą połączone, tworząc wspólną przestrzeń, bądź oddzielone od siebie pełnymi ścianami, co podkreślałoby ich funkcjonowanie jako odrębnych kaplic. Jamroz nie podał żadnych informacji o natrafieniu na pozostałości lektorium we wschodnim prześle nawy, co może sugerować, że fundamenty tej konstrukcji miały charakter punktowy, zatem jej przeszła były przestrzennie zintegrowane. Rodzaj lektorium zrealizowany w kościele Trójcy Świętej w Krakowie – mieszczący się w typie lektorium halowego (niem. *Hallenlettner*) – był powszechnie stosowany w kilku wariantach przez mendykantów w Europie Środkowej⁶⁰. Słaby stopień rozpoznania architektury lektorium (również mendykanckich) w Polsce⁶¹ (ale także w Czechach, czy na Węgrzech) uniemożliwia na razie stwierdzenie, w jakim stopniu ów typ rozpowszechniony był na tych terenach – zwłaszcza w tak monumentalnej redakcji –

⁵⁹ Paul HOFER, Luc MOJON, *Die Kunstdenkmäler des Kantons Bern*, t. 5: *Die Kirchen der Stadt Bern. Antonierkirche, Französische Kirche, Heiliggeistkirche und Nydeggkirche* (Basel: Gesellschaft für Schweizerische Kunstgeschichte, 1969), s. 84–156.

⁶⁰ SCHMELZER, *Der mittelalterliche Lettner im deutschsprachigen Raum*, s. 81–98.

⁶¹ SAMÓL, „O średniowiecznej architekturze zakonów żebraczych w Chełmnie”.

w 2. połowie XIV w. Można jedynie domyślać się, że sytuacja na tych terenach nie odbiegała istotnie od środkowoeuropejskiej normy.

IV. Ołtarze lektorium

W przyziemiu lektoriów lokalizowano ołtarze, których wezwania nawiązywały często do etosu zakonu czy konwentu. Dla odtworzenia wezwań i lokalizacji ołtarzy rekonstruowanego lektorium kluczowe znaczenie mają dwa procesjonały, spisane tą samą ręką pod koniec XV w. dla krakowskiego klasztoru Trójcy Świętej⁶², dotąd niewykorzystywane w badaniach topografii sakralnej zespołu dominikańskiego⁶³. Zawierają one m.in. spisy antyfon śpiewanych w Wielki Czwartek podczas obrzędu obmycia ołtarzy. Ponieważ treść każdej antyfony dostosowana była do wezwania danego ołtarza, tytuły antyfon są zarazem tytułami ołtarzy, stanowiąc ich wiarygodny rejestr⁶⁴. Co więcej, kolejność, w jakiej zapisano antyfony, odzwierciedla przebieg obrzędu i pozwala ustalić, choćby w przybliżeniu, położenie kolejnych ołtarzy (lokalizacja niektórych znana jest ponadto z innych źródeł). Cenniejszy – z punktu widzenia badań topografii kościoła – jest rękopis K XV 5, zawierający więcej antyfon. W procesjonale K XV 7 zapisano skróconą wersję ceremonii.

Obrzęd rozpoczął się od obmycia wielkiego ołtarza, przy którym śpiewano antyfonę *de s. Trinitate*. Następnie przemieszczano się ku zachodowi, śpiewając antyfony *de Sancto Spiritu* i *de s. Dorothea*, odpowiadające wezwaniom ołtarzy umieszczonych pomiędzy (liturgicznym) prezbiterium a stallami braci. Kolejna antyfona, *de Beata virgine*, dotyczyła ołtarza umieszczonego na wschodnim zamknięciu nawy północnej. Tytuł utworu – odnoszący się ogólnie do Marii, bez wskazania jakiegoś konkretnego aspektu jej kultu – potwierdza przypuszczenie, że omawiany ołtarz był najważniejszym i najstarszym z licznych ołtarzy maryjnych w kościele⁶⁵. W związku z wyjątkową czcią, jaką cieszyła się Maria w zakonie dominikanów, można przypuszczać, że był to także najstarszy ołtarz w korpusie nawowym. Znany z bezpośrednich wzmianek dotyczących poszukiwań grobu św. Jacka w początkach XVI w.⁶⁶, powstał na pewno znacznie wcześniej. Zapewne przy tym właśnie ołtarzu tradycja umieszczała wizję Marii z Dzieciątkiem, jakiej dostąpić miał św. Jacek, a którą w jego XIV-wiecznym żywocie opisał lektor Stanisław⁶⁷. Można przypuszczać, że dopiero w związku z pojawieniem się w kościele (a ściślej – w jego kaplicach) kolejnych miejsc kultu Marii, ołtarz otrzymał określenia *de compassione*, *Compassionis*, tzn. ołtarz Matki Boskiej Bolesnej. Ponieważ ablucji ołtarzy dokonywano w porządku topograficzno-hierarchicznym, nie dziwi, że w korpusie obrzęd rozpoczyna-

⁶² Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie [dalej: APPDK], K XV 5, k. 85v-97v, R XV 7, k. 84v-96v. Rękopisy skatalogował Grzegorz Kubieniec w ramach grantu badawczego *Katalog łacińskich rękopisów średniowiecznych z Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie*, zrealizowanego w latach 2011–2014 pod kierownictwem Anny Zajchowskiej. Grzegorzowi Kubieńcowi dziękujemy za zwrócenie uwagi na te niezwykle ciekawe źródła.

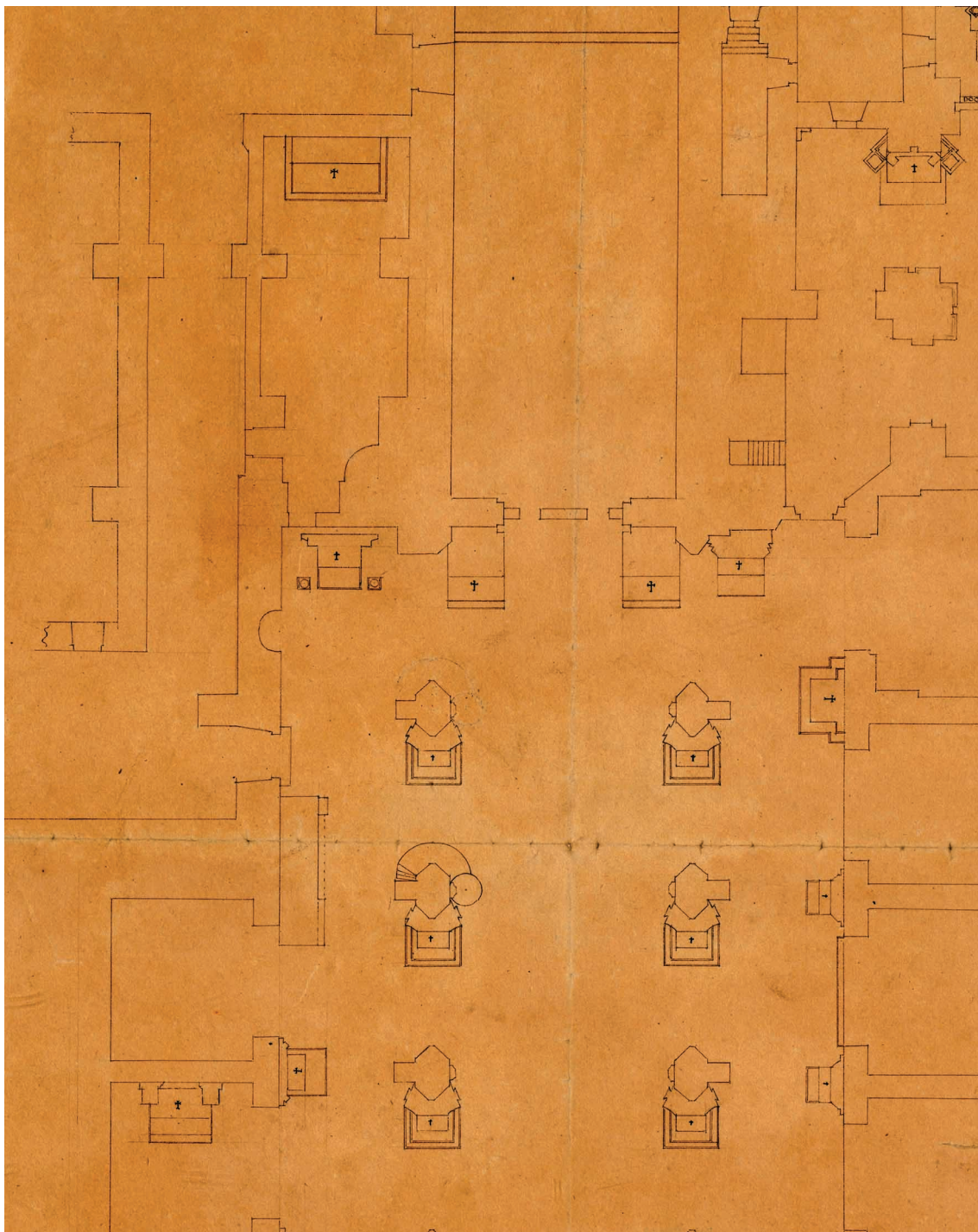
⁶³ Temat opracował Maciej ZDANEK, „Kaplice i ołtarze dominikańskiego kościoła Trójcy Świętej do początku XVII w.”, s. 109–125.

⁶⁴ Marcin Szyma przygotowuje osobny artykuł na temat rozmieszczenia ołtarzy w kościele i klasztorze dominikanów w Krakowie w końcu XV w.

⁶⁵ ZDANEK, „Kaplice i ołtarze dominikańskiego kościoła Trójcy Świętej”, s. 117.

⁶⁶ „De inventione et bina translatione ossium Beati Iacincti”, s. 899; „O znalezieniu i dwukrotnym przeniesieniu kości św. Jacka”, s. 171.

⁶⁷ ZDANEK, „Kaplice i ołtarze dominikańskiego kościoła Trójcy Świętej”, s. 112, 117; SZYMA, „Lokalizacja i aranżacja pierwotnego grobu brata Jacka”, s. 165–166.

23. W. Kosicki, plan kościoła dominikanów w Krakowie, 1847 r., fragment; widoczne m.in. położenie ołtarzy przy tęczycy i na końcu naw bocznych, Muzeum Krakowa, MHK-864-VIII

no od tego właśnie miejsca. Położenie ołtarza nie pozostawia wątpliwości, że od 2. połowy XIV w. znajdował się w portyku lektorium, w jego północnym przęśle, obok przejścia do kaplicy NMP i Trzech Króli (później św. Piusa; obecnie tzw. zakrystia publiczna). Dokładnie w tym miejscu ołtarz znajdował się do pożaru w 1850 r., co dokumentuje opis kościoła i klasztoru z lat 1820–1822⁶⁸, a także plan sporządzony krótko przed katastrofą

⁶⁸ APPDK, Kr 41, s. 12.

(il. 23). Trzeba dodać, że *intermedia* były w kościołach dominikańskich tradycyjnymi miejscami kultu maryjnego, o czym świadczy powszechna praktyka eksponowania na nich obrazów czy rzeźb o tematyce maryjnej⁶⁹.

Nowożytny opis kościoła wspomina o dwóch ołtarzach przy wejściu do chóru od zachodu, tzn. po bokach tęczy – ołtarzu Różańca Świętego (od północy) i ołtarzu Imienia Jezus (od południa)⁷⁰. One także powinny znajdować się w obrębie lektorium. Ich dokładna pozycja znana jest z ikonografii, przy czym trzeba pamiętać, że po zburzeniu lektorium mogły zostać nieco przesunięte, aby stworzyć właściwą oprawę wejścia do chóru i widoku z nawy na wielki ołtarz. Fakt istnienia obu tych ołtarzy w średniowieczu nie powinien być podważany, natomiast ich podane wyżej wezwania są z całą pewnością wtórne⁷¹. Ołtarz Różańca Świętego można identyfikować ze znanym skądinąd ołtarzem Bożego Ciała⁷². Ten ostatni położony był bowiem „przy kaplicy Trzech Króli”⁷³, usytuowanej istotnie za ścianą. Budowę i uposażenie tego ołtarza przez mieszczanina krakowskiego Jana Poeden (Poedom) odnotowano w XVII-wiecznym źródle pod rokiem 1407⁷⁴. Kolejność antyfon w obu procesjonatach nie pozostawia wątpliwości, że po obmyciu ołtarza *de compassione* procesja kierowała się – pomijając na razie ołtarz Bożego Ciała – na południe. Po ablucji ołtarzy św. Jana Ewangelisty i św. Katarzyny Aleksandryjskiej – które trzeba umieszczać w dwóch południowych przesłach lektorium – docierała do kaplicy Zwiastowania NMP (po południowej stronie chóru), by stamtąd zwrócić się ku zachodowi i nawiedzać kolejne kaplice przy południowej elewacji korpusu. Procesjonały wskazują zatem, że pierwotnym patronem ołtarza Imienia Jezus był św. Jan Ewangelista. O obligacjach mszalnych związanych z tym ołtarzem niestety nic nie wiadomo. Pamiątką pierwotnego wezwania mogło być, widoczne na obrazie Teodora Baltazara Stachowicza, nowożytny malowidło, znajdujące się po południowej stronie tęczy i przedstawiające św. Jana Ewangelistę, a mające *pendant* po drugiej stronie arkady w postaci wizerunku św. Jana Chrzciciela. Ołtarz św. Katarzyny Aleksandryjskiej – patronki uczonych, zwłaszcza teologów, której kult był dla zakonu dominikanów szczególnie istotny – stał w czasach nowożytnych *iuxta Altare SS. Nomini Ihesu*⁷⁵, co ponownie widać na wspomnianym już planie kościoła sprzed pożaru. Pozwala to założyć, że po zburzeniu lektorium pozycja ołtarza nie uległa większej zmianie. Z ołtarzem św. Katarzyny związane były obligacje mszalne dla Prędoty, pana na

⁶⁹ CANNON, *Religious Poverty, Visual Riches*, s. 71–75. Wzorcowy przykład takiej praktyki w Europie Środkowej – *Schmedestedsche Madonna* na przegrodzie chórowej dawnego kościoła dominikanów w Erfurcie. Zob. Frank Matthias KAMMEL, *Kunst in Erfurt, 1300–1360: Studien zu Skulptur und Tafelmalerei* (Berlin: Lukas Verlag, 2000), s. 210–212.

⁷⁰ ZDANEK, „Kaplice i ołtarze dominikańskiego kościoła Trójcy Świętej”, s. 117–119.

⁷¹ Na co zwracał już uwagę w odniesieniu do ołtarza Imienia Jezus Maciej Zdanek. Zob. ZDANEK, „Kaplice i ołtarze dominikańskiego kościoła Trójcy Świętej”, s. 119, przyp. 64; o rozwoju tego kultu zob. Krystyna KUŹMAK, „Imię Jezus. Kult i bractwa”, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7 (Lublin: TN KUL, 1997), szp. 64; EAD., „Imię Boże. Bractwa”, w: *Encyklopedia Katolicka*, szp. 63.

⁷² SZYMA, „Where is the Burial Place of Filippo Buonaccorsi”, s. 68–69; Krzysztof J. CZYZEWSKI, Marcin SZYMA, Marek WALCZAK, „*Madonny Jackowe*. Kultowe i artystyczne aspekty alabastrowych figur w Krakowie, Przemysłu i Lwowie”, *Rocznik Krakowski* 85 (2019), s. 54; wcześniej wezwanie Bożego Ciała próbowano łączyć z ołtarzem we wschodnim trakcie krużganka, przed którym pochowany został o. Stanisław Kokoszka. Zob. Marcin SZYMA, „Krużganki w klasztorach dominikańskiej prowincji Polonia do schyłku XVI wieku. Zarys problematyki badawczej”, w: *Historia, kultura i sztuka dominikanów na Śląsku 1226–2013. W trzechsetlecie beatyfikacji bł. Czesława*, red. Dariusz GALEWSKI, Wojciech KUCHARSKI, Marek L. WÓJCIK (Wrocław: Atut, 2015), s. 176–177. Ołtarz ten nosił w istocie wezwanie Krzyża Świętego (por. przyp. 64).

⁷³ ZDANEK, „Kaplice i ołtarze dominikańskiego kościoła Trójcy Świętej”, s. 116.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ *Ibid.*

24. Teodor Baltazar Stachowicz, Nawa północna kościoła Świętej Trójcy przed pożarem w 1850, 1858, Kraków, klasztor dominikanów.
Fot. Daniel Podosek

Mikułowicach, oraz Doroty, żony Jana z Zagajowa, zapisane pod datą 1409, a także księdza Macieja z Grójca z 1455⁷⁶.

Odtworzona w ten sposób lista czterech ołtarzy w przyziemiu lektorium potwierdza, że było ono konstrukcją pięcioprzęślową, z bocznymi przęsłami funkcjonującymi jako samodzielne kaplice z własnymi ołtarzami, i środkowym przęsłem komunikującym nawę z chórem. Zastanawia, jak miało się położenie dwóch z tych ołtarzy – Bożego Ciała i Imienia Jezus – do znajdujących się w tym samych przęsłach portyku pozostałości półfilarów międzynałowych kościoła halowego. Jak wskazują wyniki wykopalisk Jamroza, dolne partie tych podpór przetrwały przebudowę hali na bazylikę. Mensy wspomnianych ołtarzy posadowiono być może na destruktach podpór i takie rozwiązanie przyjęto przy budowie modelu rekonstrukcyjnego (il. 19–22). Gdyby podpory pozostawiono do większej

⁷⁶ *IBID.*

wysokości, ołtarze trzeba by do nich dostawić od zachodu. Nie jest to niemożliwe, niemniej poważnie ograniczałoby to powierzchnię przęsła, i tak już ciasnych.

Po obmyciu ołtarzy w kaplicach po południowej stronie korpusu, procesja wielkoczwartkowa przechodziła do kaplic po stronie północnej, by ponownie skierować się ku lektorium, ku ołtarzowi Bożego Ciała, a stamtąd przez kaplicę NMP i Trzech Króli na krużganek. Jednak pomiędzy antyfoną ku czci św. Stanisława, śpiewaną w dedykowanej mu kaplicy Ligęzów (trzeciej od zachodu przy nawie północnej), a antyfoną *de Corpore Christi* wymieniane są jeszcze antyfony *de s. Michaelae*, *de s. Petro novo martyre* i *de s. Appolonia*. Z tej trójki szerzej znany jest jedynie ołtarz św. Piotra z Werony, dominikańskiego inkwizytora i męczennika kanonizowanego w 1253 r. Z konfrontacji XIX-wiecznych źródeł – opisu kościoła z lat 1820–1822⁷⁷, planu kościoła z 1847 r. (il. 23), dokumentacji Strożeckiego (il. 15) i obrazów Stachowicza (il. 14, 24) – wynika, że ołtarz taki znajdował się wówczas przy drugim od wschodu filarze międzynawowym po stronie północnej. Nie mogła to być jednak jego pierwotna lokalizacja, skoro opis kościoła Trójcy Świętej – zredagowany przez Martina Grunewega w początkach XVII w., ale odnoszący się do roku 1583 – zawiera informację, że ołtarz św. Piotra znajdował się wówczas w kaplicy św. Jacka. Gruneweg odnotował, że ołtarz położony był „za grobem św. Jacka”, że „po prawej przy ołtarzu św. Piotra można przejść do dormitorium” i wreszcie, że w ołtarzu św. Piotra „leżały przez pewien czas relikwie świątobliwego Wita męczennika”⁷⁸. I ta lokalizacja nie mogła jednak być pierwotna, skoro ołtarz dominikańskiego inkwizytora został uposażony przez Annę, wdowę po Pakoszu ze Żmigrodu zmarłym w roku 1409⁷⁹. Miało to miejsce ok. 130 lat przed wzniesieniem pierwszej kaplicy św. Jacka i ponad 170 przed budową tej, którą oglądał Gruneweg. Jest zatem niemal pewne, że początkowo ołtarz znajdował się na piętrze lektorium, skąd najpierw przesunięto go do kaplicy – zapewne w związku z jej powiększeniem (1581–1583) – a następnie w XVII w. wyprowadzono do nawy, przy kolejnej przebudowie kaplicy. Obecność na piętrze portyku także ołtarza św. Apolonii uprawdopodobnia fakt, że w pierwszej kaplicy św. Jacka jej większy ołtarz w swym rozbudowanym *patrocinium* miał m.in. także tę świętą⁸⁰. Sugerowałyby to, że ołtarz św. Apolonii znajdował się początkowo w północnej części ganku lektorium i w związku z jej reorganizacją przy budowie kaplicy św. Jacka został przesunięty w nowe miejsce, gdzie zyskał nową funkcję oraz stosowne do niego wezwanie. W tej sytuacji, kierując się kolejnością antyfon w rękopisie KR XV 5, można przyjąć – na prawach hipotezy – że również ołtarz św. Michała znajdował się gdzieś na ganku lektorium.

V. Dekoracja rzeźbiarska lektorium

W 2018 r. w fundamencie wschodniej ściany pomieszczenia w północnej części wschodniego skrzydła klasztoru, bezpośrednio na północ od tzw. budowli romańskiej

⁷⁷ APPDK, Kr 41, s. 10.

⁷⁸ *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, red. Almut BUES (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008), s. 809 (Deutsches Historisches Institut Warschau Quellen und Studien, 19); tłum. polskie za: Marcin FABIĄŃSKI, *Złoty Kraków* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2010), s. 249.

⁷⁹ ZDANEK, „Kaplice i ołtarze dominikańskiego kościoła Trójcy Świętej”, s. 117–118.

⁸⁰ „De inventione et bina translatione ossium Beati Iacincti”, s. 898; „O znalezieniu i dwukrotnym przeniesieniu kości św. Jacka”, s. 170.

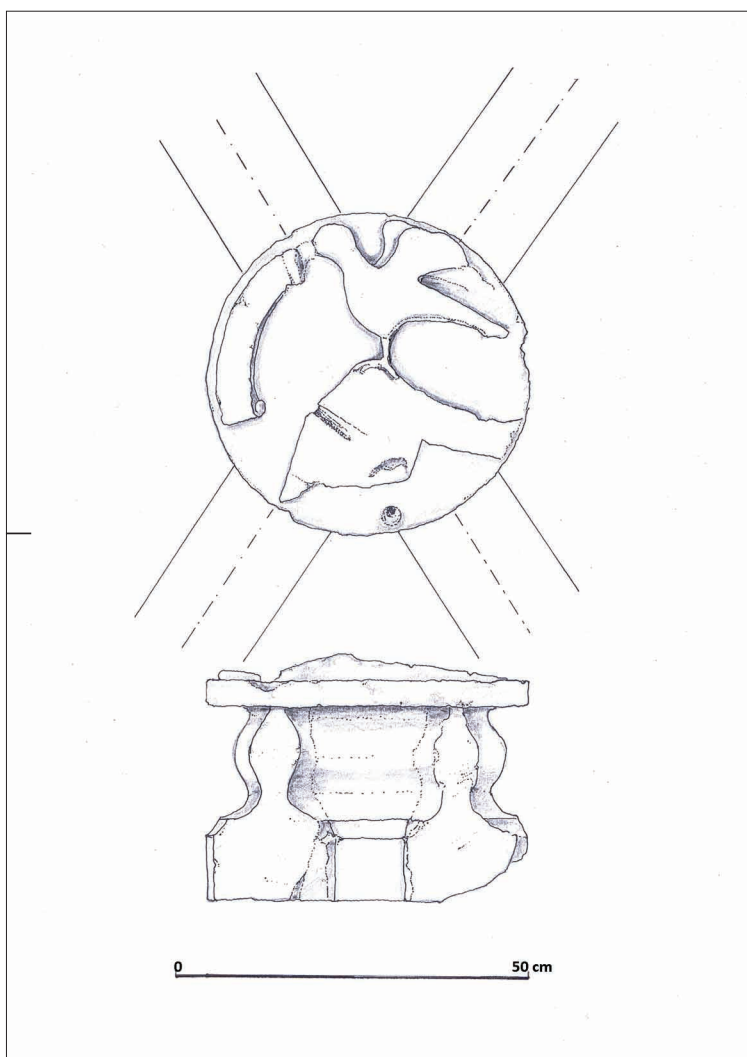

25. Kraków, klasztor dominikanów, zwornik pozyskany w 2018 r., w czasie badań w pn.-wsch. części klasztoru.
Fot. Anna Bojęś-Białasik

26. Kraków, klasztor dominikanów, zwornik pozyskany w 2018 r., w czasie badań w pn.-wsch. części klasztoru.
Fot. Anna Bojęś-Białasik

27. Kraków, klasztor dominikanów, zwornik pozyskany w 2018 r., w czasie badań w pn.-wsch. części klasztoru.
Rys. Anna Bojęś-Białasik

28. Model rekonstrukcyjny kościoła dominikanów w Krakowie; fragment sklepienia lektorium z odnalezionym zwornikiem. Oprac. autorzy, rys. Jacek Czechowicz na podstawie chmury punktów

(według nomenklatury jej odkrywców, Marii Filipowicz i Teofila Dębowskiego⁸¹), zlokalizowano gotycki zwornik z dekoracją figuralną (il. 25–27). Został on wydobyty w czasie prac budowlanych prowadzonych przez firmę AC Konserwacja Zabytków Piotrowski, Kosakowski Spółka Jawna, związanych z przygotowaniem pomieszczeń dla przyszłego muzeum klasztornego. Razem z nim wykuto z fundamentu inne wtórnik architektoniczne, w tym późnogotycki wspornik z wapienia o nieustalonej proveniencji⁸². Wspomniana

⁸¹ Maria FILIPOWICZ, „Sprawozdanie z badań architektonicznych budynku dawnej biblioteki klasztornej”, w: *Dominikanie w środkowej Europie w XIII–XV wieku. Aktywność duszpasterska i kultura intelektualna*, red. Jerzy KŁOCZOWSKI, Jan A. SPIEŻ (Poznań: W Drodze, 2002), s. 293–300 (Studia nad historią dominikanów w Polsce).

⁸² Element ten ma formę połowy stożka, nad którym znajduje się wklęsła i wieloboczna podkładka. Taki sam wspornik zachował się na ścianie zachodniej refektarza w tzw. atrium, czyli sieni gotyckiej. Sień powstała najpewniej w początkach XVI w., co wyznacza dla wspomnianego detalu datowanie *ante quem*. Zob. Tomasz RATAJCZAK, „Sień krakowskiego klasztoru Dominikanów – przyczynek do badań nad tendencjami retrospektywnymi w architekturze małopolskiej schyłku średniowiecza”, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, s. 420, il. 3; Anna BOJEŚ-BIAŁASIK, „The role of architectural research in the preservation of cultural heritage based on the conservation of the atrium – gothic hall of the Dominican priory in Cracow”, *Czasopismo Techniczne. Architektura* 112, z. 6A (2015), s. 28–29, 34–35. Podobne wsporniki znajdują się też we wschodniej części kapitułarza, która została przedłużona u schyłku średniowiecza, jednak dokładne datowanie tej akcji budowlanej jest niemożliwe. Reasumując, wspornik znaleziony w fundamencie wydaje się późniejszy od analizowanego niżej zwornika. Detali tych nic nie łączy, poza wspólnym miejscem ich odnalezienia.

O tym, że w pracach budowlanych wykorzystywano gruz pozyskany przypadkowo (o różnej proveniencji), świadczy doskonale zasypisko komory grobowej Elżbiety Rakuszanki, w którym odnaleziono zostały przeróżne elementy kamienniarskie – od płyt z przedromańską dekoracją plecionkową, po rzeźby wczesnobarkowe. Zob. Krzysztof J. CZYŻEWSKI, Marek WALCZAK, „Fragmenty nieznanej późnogotyckiej struktury architektonicznej w katedrze krakowskiej”, w: *Katedra krakowska w Średniowieczu. Materiały z sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki* (Kraków: Oddział Krakowski SHS, 1996), s. 163–172.

część klasztoru wniesiono w końcu XVI lub początku XVII w.⁸³, co ma istotne znaczenie dla datowania czasu rozbiórki sklepienia, którego część stanowił znaleziony zwornik. Kąt rozwarcia żeber przy niewielkim rozmiarze zwornika świadczy, że spinał sklepienie nad wąskim pomieszczeniem, co wydaje się doskonale pasować do kaplic w przyziemiu lektorium. Słuszność tego przypuszczenia potwierdziło umieszczenie cyfrowego modelu zwornika (opartego na skanie laserowymi i optycznym) w modelu rekonstrukcyjnym lektorium (il. 28). Jak zostanie niżej wykazane, zwornik odpowiada rekonstruowanemu portykowi także ze względu na czas powstania i treść dekoracji.

Zwornik został odkuty w wapieniu jurajskim w formie walca o średnicy ok. 40 cm, z którego wychodzą nasady żeber o przekroju gruszkowym. U dołu znajduje się okrągła tarcza o średnicy 46 cm, na której odkuty został w płytkim, sylwetowym reliefie hełm garnczkowy (zwrócony heraldycznie w prawo) z rozwianymi labrami. Ponad nim widnieje ptak (ukazany bokiem w prawo) – zapewne orzeł ze skrzydłami odciągniętymi do tyłu i banderolą w dziobie. Na bokach walca zachowały się ślady brunatno-czerwonej polichromii, którą można łączyć z kolorystyką wysklepek (z zastrzeżeniem, że jak dotąd zwornik nie został poddany badaniom fizyko-chemicznym). Ukazana kompozycja to bez wątpienia hełm z klejnotem, który, podobnie jak korona, dewiza i łańcuchy zakonów rycerskich, jako „ornamenty zewnętrzne” ignorowane były przez długi czas w badaniach heraldycznych i uważane za elementy czysto dekoracyjne⁸⁴. Sytuacja ta zmieniła się dopiero w ostatnich dekadach ubiegłego wieku, czego wyrazem stała się m.in. poświęcona klejnotom konferencja Académie internationale d'héraldique w La Petite-Pierre w roku 1989⁸⁵. Eksponowanie klejnotów wiąże się ze zmianami, jakie dokonały się w uzbrojeniu pod wpływem ewolucji w sposobie prowadzenia wojny⁸⁶. Udoskonaleniu zbroi towarzyszyło pomniejszenie, a w końcu zupełna rezygnacja z tarczy; herb rycerza przestał odgrywać istotną rolę na polu walki, jego znaczenie wzrosło natomiast w czasie turniejów⁸⁷. W trakcie takich spotkań zadanie identyfikacji uczestnika zmagających przejęły ozdoby hełmu, które w języku francuskim określane są mianem *cimiere*, włoskim *cimiero*, węgierskim *cimer* (*czimer*), niemieckim zaś *Helmzier*, *Helmkleinod*, *Kleinod*, choć używano również określenia *Cimir*; Anglicy posługują się terminem *the Crest*⁸⁸. W średniowiecznych źródłach pisanych z terenów Polski nie zachowała się odrębna nazwa na zwieńczenie hełmu. W XIV w. cały herb

⁸³ Za informacje na ten temat dziękujemy Marii Filipowicz, prowadzącej badania architektoniczne w związku z wymienionymi pracami. Badaczka datuje ścianę, w której fundamencie znaleziono zwornik, na XVI w. Nie ma jednak przeciwwskazań, by rozciągnąć to datowanie także na początek następnego stulecia.

⁸⁴ Michele Pastoureau określa te elementy jako pozbawione większego znaczenia w badaniach heraldycznych. Zob. Michele PASTOUREAU, *Traité d'héraldique* (Paris: Picard, 1979), s. 205. O tych zjawiskach szeroko: WALCZAK, *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce za czasów Kazimierza Wielkiego*, s. 355–366.

⁸⁵ Michele PASTOUREAU, „Le cimier, un bilan”, w: *Le cimier. Mythologie, rituel, parenté des origines au XVI siècle. Actes de 6e colloque international d'héraldique, La Petite-Pierre 9–13 octobre 1989* (Bruxelles: Impr. E. Guyot, 1990), s. 349–360.

⁸⁶ W Polsce m.in. Stefan K. KUCZYŃSKI, „Człowiek wobec świata herbów”, w: *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. Roman MICHAŁOWSKI (Warszawa: DiG, 1997), s. 334–335.

⁸⁷ PASTOUREAU, *Traité d'héraldique*, s. 39–41.

⁸⁸ Gert OSWALD, *Lexikon der Heraldik* (Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1984), s. 188; Harald DRÖS, „Wappen und Stand”, w: *Codex Manesse die Große Heidelberger Liederhandschrift. Texte – Bilder – Sachen. Katalog zur Ausstellung vom 12. Juni bis 4. September 1988 Universitätsbibliothek Heidelberg* (Heidelberg: Edition Braus Heidelberg, 1988), s. 128; Iván BERTÉNYI, „Étymologie du mot hongrois signifiant cimier et armoiries”, w: *Le cimier*, s. 25–32; „Heraldry”, w: *The Dictionary of Art*, red. Jane TURNER, t. 14 (New York: Grove Dictionaries, 1996), s. 413; Jerzy MICHTA, „Klejnot w herbach w średniowieczu i okresie nowożytnym”, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej* (Toruń: Wyd. UMK, 1997), s. 343.

określano tu mianem *clenodium*, zamiennie z *arma*, jeśli zaś nazywano klejnot, to poprzez podanie jego umiejscowienia: *super galeam*⁸⁹. W Polsce klejnoty ukazywano zresztą bardzo rzadko; spośród znanych nam dzisiaj 274 herbów używanych w średniowieczu, tylko 54, a więc zaledwie 19,7% ma klejnoty. Najwięcej informacji na temat tych części herbów pochodzi ze źródeł obcych, głównie z herbarzy wykonywanych z okazji wielkich turniejów. Świadczy to o tym, że „w warunkach polskich herb obchodzi się bez klejnotu, a ten pojawia się jedynie w szczególnych okolicznościach, zawsze niemal o charakterze ceremonialnym”⁹⁰.

W wielkich europejskich rolach herbowych hełm z klejnotem był najczęściej powiązany z tarczą oznaczoną godłem rodowym, bowiem – jak już wspomniano – użycie klejnotu było powodowane chęcią odróżnienia poszczególnych przedstawicieli starych rodów herbowych⁹¹. Hełm z klejnotem jako samodzielny element reprezentacji heraldycznej pojawiał się przede wszystkim w Rzeszy, a także w Europie Środkowo-Wschodniej najczęściej na pieczęciach herbowych, które rozpowszechniły się w końcu XIII w.⁹² Bojowe nakrycie głowy jako element wyizolowany pojawiało się też często na monetach, zwłaszcza na Śląsku, gdzie począwszy od 2. połowy wieku XIII bito brakteaty i kwartniki dekorowane w ten właśnie sposób⁹³. Zastępowanie herbów na tarczach klejnotami na hełmach w rzeźbie architektonicznej było natomiast zjawiskiem niezwykle rzadkim (np. klejnot herbu Lis zachowany w kościele w Czarnocinie koło Pińczowa, czy też niezachowany zwornik z kościoła św. Bartłomieja w Niedzicy z klejnotem herbu rodziny Berzeviczych)⁹⁴. Z opi-

⁸⁹ Józef SZYMAŃSKI, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego* (Warszawa: PWN, 1993), s. 49.

⁹⁰ Ibid., s. 50. O tym zagadnieniu m.in.: Adam HEYMOWSKI, „Les cimiers médiévaux des blasons polonais”, w: *Recueil du IXe congrès international des sciences généalogiques et héraldiques* (Berne: Neuchâtel, Paul Attinger SA, 1968), s. 131–141; Id., „Les cimiers médiévaux de la chevalerie polonaise”, w: *Le cimier. Mythologique, rituel, parenté des origines au XVIe siècle. Actes du 6e colloque international d'héraldique La Petite-Pierre 9-13 octobre 1989* (Bruxelles: Impr. E. Guyot, 1990), s. 79–97.

⁹¹ DRÖS, „Wappen und Stand”, s. 128.

⁹² PASTOUREAU, *Traité d'héraldique*, s. 207, 208–209; Marian GUMOWSKI, Marian HAISIG, Sylwiusz MIKUCKI, *Sfragistyka* (Warszawa: PWN, 1960), s. 156.

⁹³ Marian GUMOWSKI, „Moneta na Śląsku do końca XIV w.”, w: *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, red. Władysław SEMKOWICZ (Kraków: Gebethner i Wolff, 1936), s. 615–617, nr 114, 115, 120–135, 492, 504, 508, 509, 510, ryc. 61b, 62a, b, 64c, 66d, 68c, 69c, 70a, b; Ryszard KIERSNOWSKI, *Moneta w kulturze wieków średnich* (Warszawa: PIW, 1988), s. 199, il. 53 (Rodowody cywilizacji).

⁹⁴ Klejnot w Czarnocinie mógł być częścią większej kompozycji z tarczą herbową, która zaginęła. Por. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 3: *Województwo kieleckie*, red. Jerzy Z. ŁOZIŃSKI, Barbara WOLFF, z. 9: *Powiat pińczowski*, inw. Kazimiera KUTRZEBIANKA, Jerzy Z. ŁOZIŃSKI, Barbara WOLFF (Warszawa: Państwowy Instytut Sztuki, 1961), s. 16. Zob. też: Jerzy ŁOJKO, *Średniowieczne herby polskie* (Poznań: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1985), s. 107–108. W tej ostatniej książce znalazły się poważne błędy, które powtórzył w swym podstawowym kompendium heraldycznym Szymański (*Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, s. 49, przyp. 226). Na temat herbu w Niedzicy zob. Marek WALCZAK, „Zwornik z dekoracją heraldyczną w kościele św. Bartłomieja Apostoła w Niedzicy – drobny przyczynek do monografii budowli”, w: *Studia z dziejów kościoła św. Bartłomieja w Niedzicy*, red. Zdzisław KLIŚ (Kraków: UNUM, 2006), s. 81–96. Łojko przywołał też w interesującym nas kontekście kościoł w Świętomarży koło Kielc z zachowanym klejnotem herbu Rogala. Zachowały się tam dwa ciosy, na których ukazano oddzielnie tarczę z godłem i hełm z klejnotem; por. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 3: *Województwo kieleckie*, z. 2: *Powiat iłżecki*, red. Jerzy Z. ŁOZIŃSKI, Barbara WOLFF (Warszawa: Państwowy Instytut Sztuki, 1957), s. 21; Jerzy GADOMSKI, *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce 1250–1400*, Uniwersytet Jagielloński, 1969 (niepublikowana dysertacja), s. 115. W kościele franciszkanów w Krakowie znajdował się niegdyś nagrobek nieokreślonego rycerza z 2. połowy wieku XIV; na płycie tej (znanej nam tylko z rysunku z końca XIX w.) umieszczony był osamotniony hełm z klejnotem. Szczątkowy stan zachowania nie pozwala zaliczyć tego dzieła do interesującej nas grupy. Zob. też: Przemysław MROZOWSKI, „O sztuce i stylizacji heraldycznej w Polsce XIV–XV wieku”, *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Nowa Seria* 1 (1993), s. 91; Id., *Polskie nagrobki gotyckie* (Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, 1994), s. 197, kat. I 55.

29. Mogiła, opactwo cystersów, ołtarz w cellarium pod zachodnim skrzydłem claustrium.
Fot. Marek Walczak

sanych wyżej powodów należy wątpić, że klejnot odnaleziony w klasztorze dominikanów odnosi się do któregoś z herbów rycerskich. Gdyby tak było, można by brać pod uwagę jedynie Jastrzębiec, którego klejnot nawiązywał w formie do nazwy herbu⁹⁵. Na taką interpretację nie pozwala jednak banderola w dziobie ptaka na zworniku.

Zjawiskiem zupełnie wyjątkowym, niemającym analogii w innych królestwach, było rozpowszechnienie się klejnotów w heraldyce ziemskiej Kazimierza Wielkiego⁹⁶. Zjawisko to zaznaczyło się w najbardziej prestiżowych fundacjach architektonicznych władcy: przyrynkowym pałacu w Krakowie (tzw. kamienicy Hetmańskiej), kolegiacie w Sandomierzu i kościele w Stopnicy. W portalu północnym kolegiaty w Wiślicy przedstawiono klejnoty herbów Małopolski i Wielkopolski, przy czym ten pierwszy ma formę tautologiczną: przedstawia zwróconego w prawo orła. Mimo niewątpliwego podobieństwa, także w tym przypadku brak banderoli nie pozwala na połączenie klejnotu w klasztorze dominikanów z herbem Małopolski.

Odwracając naturalny porządek argumentacji, pozostaje zapomnieć na chwilę o heraldycznym charakterze przedstawienia na zworniku i zauważyć, że orzeł z banderolą kojarzy się natychmiast i w jednoznaczny sposób z symbolem św. Jana Ewangelisty. I w taki właśnie sposób należy go najprawdopodobniej interpretować. Jak dotąd nie udało nam się odnaleźć przykładów zastosowania stylizacji heraldycznej w przedstawieniach symboli ewangelistów, ale, jak już wspomniano, wyobrażenie herbów ziemskich z pomocą klejnotów na hełmach też nie ma precedensów. Druga połowa XIV w. była czasem kształtowania się nowych sposobów reprezentacji heraldycznej, o czym świadczy np. przywoływanie

⁹⁵ SZYMAŃSKI, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, s. 55.

⁹⁶ Stefan K. KUCZYŃSKI, „Les cimiers territoriaux en Pologne médiévale”, w: *Le cimier*, s. 169.

postaci króla przez klejnot jego herbu ojczystego – ziemi kujawskiej⁹⁷. Obok przykładów opisywanych wielokrotnie w literaturze warto przywołać niepublikowany stipes ołtarza, wtórnie użyty do aranżacji nowego miejsca sprawowania liturgii w *cellarium* pod zachodnim skrzydłem klasztoru cystersów w Mogile (il. 29). Czołową ścianę stipesu zdobią płaskorzeźbione arkadki, między którymi widnieje hełm garnczkowy zwrócony w prawo, z rozwianymi labrami i klejnotem w kształcie orlego skrzydła. Plastyczny charakter kompozycji, a także motyw dekoracyjnych lilii u nasady arkadek, skłaniają do datowania reliefu na 3. ćwierć XIV w., czas najważniejszych fundacji Kazimierza Wielkiego⁹⁸. Niestety, nie wiadomo, z którego konkretnie miejsca pochodzi intrygujące dzieło kamieniarskie. Wydaje się jednak pewne, że poświadcza ono udział króla w końcowym etapie budowy i uposażania kościoła opackiego w Mogile⁹⁹. W podobnym celu używano też klejnotu herbu ziemi dobrzyńskiej, co poświadczały dary złotnicze Ludwika Wielkiego do kaplicy Węgierskiej przy katedrze w Akwizgranie¹⁰⁰. Na dwóch wspianiałych zaponach ponad tarczami z herbami Królestwa Węgier umieszczono hełmy z klejnotami Andegawenów i ziemi dobrzyńskiej, które interpretuje się jako odwołanie do herbów ojczystego i macierzystego¹⁰¹.

O ile sam pomysł na wypełnienie tarczy zwornika odwołuje się do fundacji Kazimierza Wielkiego, o tyle styl reliefu odbiega od nich zdecydowanie. Płaskość reliefu ograniczonego do konturu przypomina sposób odkuwania herbów w kręgu Piotra Parlera, począwszy od lat 70. XIV w. (np. na tumbach Przemyślidów w katedrze św. Wita w Pradze)¹⁰². Skłania to do datowania dominikańskiego zwornika na ostatnią ćwierć XIV w. Warto podkreślić, że jest on bardzo podobny, także pod względem poziomu rzemiosła, do wspomnianego już zwornika z herbem Berzeviczych w Niedzicy¹⁰³.

⁹⁷ WALCZAK, *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce za czasów Kazimierza Wielkiego*, s. 257–259.

⁹⁸ Motyw lilii pojawiał się dość często w architekturze XIV w., czego przykładem w Małopolsce są zakończenia nosków w ślepych maswerkach płycin w nawie głównej katedry krakowskiej (przed 1364); por. Krzysztof J. CZYZEWSKI, Marek WALCZAK, „Ślepe maswerki w katedrze krakowskiej”, *Studia Waweliana* 4 (1995), s. 31–34, il. 3, 28, 30. Motyw lilii obecny jest także na kielichu uważanym do niedawna za pochodzący z kolegiaty w Kaliszu, a obecnie za dar Kazimierza Wielkiego dla opactwa cystersów w Łądzie (ok. 1362); por. Dorota MATYASZCZYK, „Czy Kazimierz Wielki ufundował tzw. kielich kaliski dla opactwa w Łądzie?”, w: *Lendia medii aevi. Średniowieczne zabytki dawnego opactwa w Łądzie – nowe odkrycia, najnowsze badania*, red. Janusz NOWIŃSKI, współpraca Przemysław MROZOWSKI (Łąd-Poznań-Warszawa: Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, 2015), s. 120–122; Przemysław MROZOWSKI, „Lilie na kielichu łędzkim Kazimierza Wielkiego – motyw heraldyczny czy symbol władzy?”, w: *Claritas et consonantia*, s. 103–118.

⁹⁹ Marcin Szyma i Marek Walczak przygotowują osobną publikację poświęconą stipesowi. Na temat prac przeprowadzonych w kościele z inicjatywy Kazimierza Wielkiego zob. Tomasz WĘCŁAWOWICZ, *Cocto latere nobilitavit. O ceglanych murach kościołów średniowiecznego Krakowa* (Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2013), s. 28–29; Michael J. CZAJKOWSKI, Tomasz WĘCŁAWOWICZ, *Chronotopos monasticus. The medieval clock and the rhythm of monastic life at the Mogiła Abbey near Krakow / Średniowieczny zegar i rytm monastycznego życia w klasztorze w Mogile koło Krakowa* (Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2017), s. 166, 167.

¹⁰⁰ Ewa ŚNIEŻYŃSKA-STOLOTOWA, „Andegaweńskie dary złotnicze z herbami polskimi w kaplicy Węgierskiej w Akwizgranie”, *Folia Historiae Artium* 11 (1975), s. 21–36.

¹⁰¹ Ernst Günther GRIMME, „Der Aachener Domschatz”, *Aachener Kunstblätter* 42 (1972), kat. 76, 77, 79, 81, 82–84, il. 91, 92, 95–98; ID., *Der Dom zu Aachen. Architektur und Ausstattung* (Aachen: Aachen Einhard-Verl., 1994), s. 236–238, il. 92–94. O niezwykłości tego rozwiązania z punktu widzenia heraldyki węgierskiej: Stefan K. KUCZYŃSKI, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje* (Warszawa: PWN, 1993), s. 24.

¹⁰² Ostatnio Jiří KUTHAN, Jan ROYT, *The Cathedral of St. Vitus at Prague Castle* (Prague: Karolinum, 2017), s. 176–189. O tym typie stylizacji heraldycznej w kontekście fundacji Kazimierza Wielkiego pisał przed laty Jerzy GADOMSKI, „Salegotyckie w domu przy Rynku Głównym 17 w Krakowie i ich dekoracja rzeźbiarska”, w: *Sztuka i ideologia XIV wieku. Materiały sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 29 i 30 listopada 1973 r.*, red. Piotr SKUBISZEWSKI (Warszawa: PWN, 1975), s. 103.

¹⁰³ WALCZAK, „Zwornik z dekoracją heraldyczną”.

Skoro jeden z ołtarzy rekonstruowanego lektorium miał za patrona św. Jana Ewangelistę, oczywiste wydaje się umieszczenie zwornika z symbolem tego świętego w tym samym przęśle (il. 19). Sklepienia kaplic w przyziemiu portyku mogły być dekorowane symbolami ewangelistów, zwróconymi w kierunku przęsła środkowego, z przedstawieniem Chrystusa. Lektoria służyły przede wszystkim odczytywaniu Pisma Świętego i głoszeniu słowa Bożego, co skłaniało do dekorowania ich przedstawieniami odnoszącymi się do Ewangelii. Przykładowo, symbole ewangelistów wyobrażono na zwornikach kaplic lektorium w berneńskim kościele dominikanów (ok. 1300–1310), które pod wieloma względami stanowi jeden z najważniejszych punktów odniesienia dla przegrody w Krakowie¹⁰⁴. Symbole ewangelistów zdobią także wsporniki arkad członujących wschodnią elewację analogicznej struktury w kościele predykanów w Erfurcie (koniec XIV w.)¹⁰⁵. Orzeł z banderolą i wół z książką podtrzymują ganek bocznych części lektorium w katedrze w Miśni, dostawionych w trzeciej fazie jego budowy (latach 90. XIV w.)¹⁰⁶. Dwa ostatnie przykłady są szczególnie wymowne, ponieważ powstały w zbliżonym czasie co zwornik z krakowskiego klasztoru Dominikanów.

VI. Użytkowanie lektorium i jego przekształcenia

W literaturze przedmiotu dyskutowany jest problem wykorzystywania lektoriów jako miejsc nauczania¹⁰⁷. W późnym średniowieczu funkcje miejsca głoszenia kazań pełniły ustawiane w nawie, odrębne od lektoriów ambony. Taka sytuacja miała też miejsce w kościele dominikańskim w Krakowie, gdzie w 1493 r. cud dokonany za sprawą św. Jacka brat Maciej z Kościana, kaznodzieja Polaków, „in ambone publice coram populo denunciavit”¹⁰⁸.

Jedną z najważniejszych przyczyn przejścia od prostych morfologicznie przegród do dużych, rozczłonkowanych architektonicznie lektoriów była u mendikantów konieczność zapewnienia dobrodziejom atrakcyjnych miejsc pochówku i komemoracji¹⁰⁹. Przęsła lektoriów funkcjonowały niekiedy jako prywatne kaplice, oznaczane herbami właścicieli. Można sądzić, że przynajmniej część osób, które uposażyły ołtarze lektorium w kościele Trójcy Świętej, została pogrzebana w portyku lub bezpośrednio przed nim. Chronologicznie pierwszym potwierdzonym źródłowo przypadkiem tego rodzaju jest jednak dopiero pochówek Ainolfa Pierozzi-Tedaldiego¹¹⁰. Ten florencki kupiec i bankier, żupnik ruski i krakowski, zmarły w roku 1492, został pogrzebany prawdopodobnie w drugim od północy przęśle portyku. Nad grobem osadzono w posadzce kamienną płytę z brązowymi aplikacjami, opatrzoną inskrypcją i herbem zmarłego. Płyta ta, przeniesiona później do kaplicy NMP i Trzech Króli, dziś już nie istnieje. Zachował się natomiast obraz epitafijny, zawieszony w pobliżu grobu, przekazany później przez braci do kościoła parafialnego

¹⁰⁴ SCHMELZER, *Der mittelalterliche Lettner im deutschsprachigen Raum*, s. 86–90, 172, tabl. 4, 5, il. 63, 64.

¹⁰⁵ Ibid., s. 95, 175, il. 68.

¹⁰⁶ Heinrich MAGIRIUS, „Zur Funktion und Stil der dritten Lettnererweiterung aus den neunziger Jahren des 14. Jahrhunderts”, w: *Architektur und Skulptur des Meißner Domes im 13. und 14. Jahrhundert*, red. Heinrich MAGIRIUS (Weimar: Böhlau, 2001), s. 207, il. 294, 295 (Forschungen zur Bau- und Kunstgeschichte des Meißner Domes, 2).

¹⁰⁷ CANNON, *Religious Poverty, Visual Riches*, s. 66, 103.

¹⁰⁸ Anna ZAJCHOWSKA, Maciej ZDANEK, „Mirakula św. Jacka z lat 1488–1500. Edycja krytyczna”, *Studia Źródłoznawcze* 46 (2009), s. 101; polski przekład: „Kontynuacja cudów św. Jacka z lat 1488–1500”, tłum. Anna ZAJCHOWSKA, w: *Święty Jacek Odrowąż*, s. 159.

¹⁰⁹ Caroline BRUZELIUS, *Preaching, Building, and Burying: Friars in the Medieval City* (New Haven: Yale University Press, 2014).

¹¹⁰ SZYMA, „Where is the Burial Place of Filippo Buonaccorsi”, s. 63–65.

30. Kraków,
kościół dominikanów,
przedsionek zakrystii
publicznej; arkada
w ścianie zamykającej
pierwotnie niszę pierwszej
kaplicy św. Jacka, po lewej
kolista klatka schodowa,
niegdyś prowadząca na piętro
lektorium i strych kościoła.
Fot. Marcin Szyma

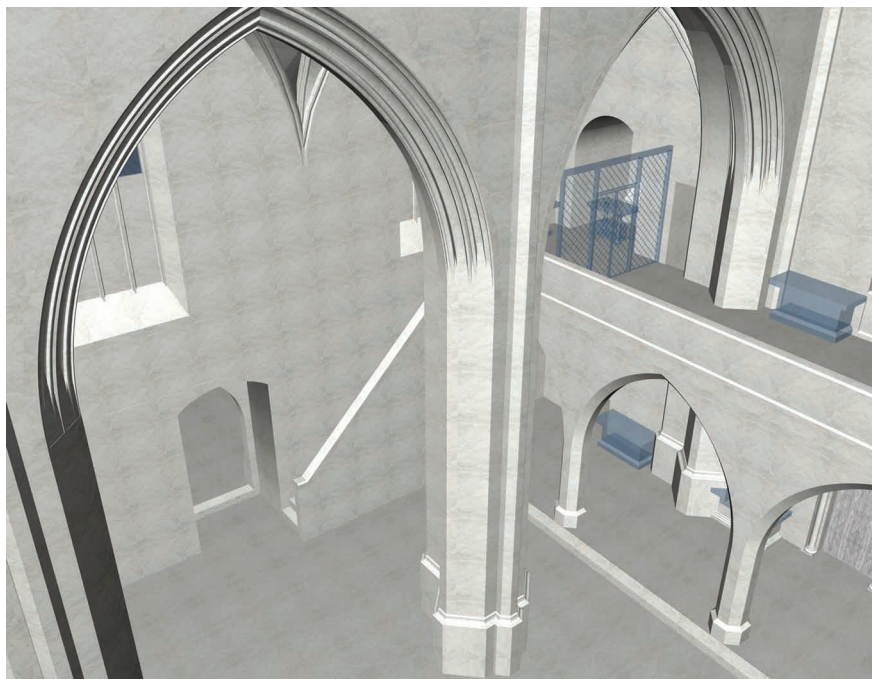
w Jodłowniku (pozyskanego przez konwent w roku 1595), a obecnie przechowywany w Muzeum Diecezjalnym w Tarnowie¹¹¹. Podobnie, ale okazalej, przedstawiała się sąsiednia *memoria* Filippa Buonaccorsiego, zwanego Kallimachem, humanisty, sekretarza i doradcy królewskiego, zmarłego w 1496¹¹². Jego grób położony był po lewej stronie wejścia do chóru, *sub altare*, czyli zapewne przed ołtarzem Bożego Ciała, umieszczonym, być może, na stopniu. Grób nakrywała zachowana do dziś (choć ze zdekompletowaną bordiurą), mosiężna płyta odlana w warsztacie Piotra Vischera Starszego w Norymberdze, z częścią środkową o charakterze figuralnym, do której model wykonał Wit Stwosz. Według opisu Macieja Miechowity płyta (*urna aerea*) była *erecta in altare*. Niewykluczone zatem,

¹¹¹ Janusz KOZŁOWSKI, Kazimierz KUCZMAN, „Włoska fundacja krakowskiego malarstwa cechowego. Epitafijny obraz Ainolfa Tedaldiego w Muzeum Diecezjalnym w Tarnowie”, *Folia Historiae Artium* 20 (1984), s. 41–61.

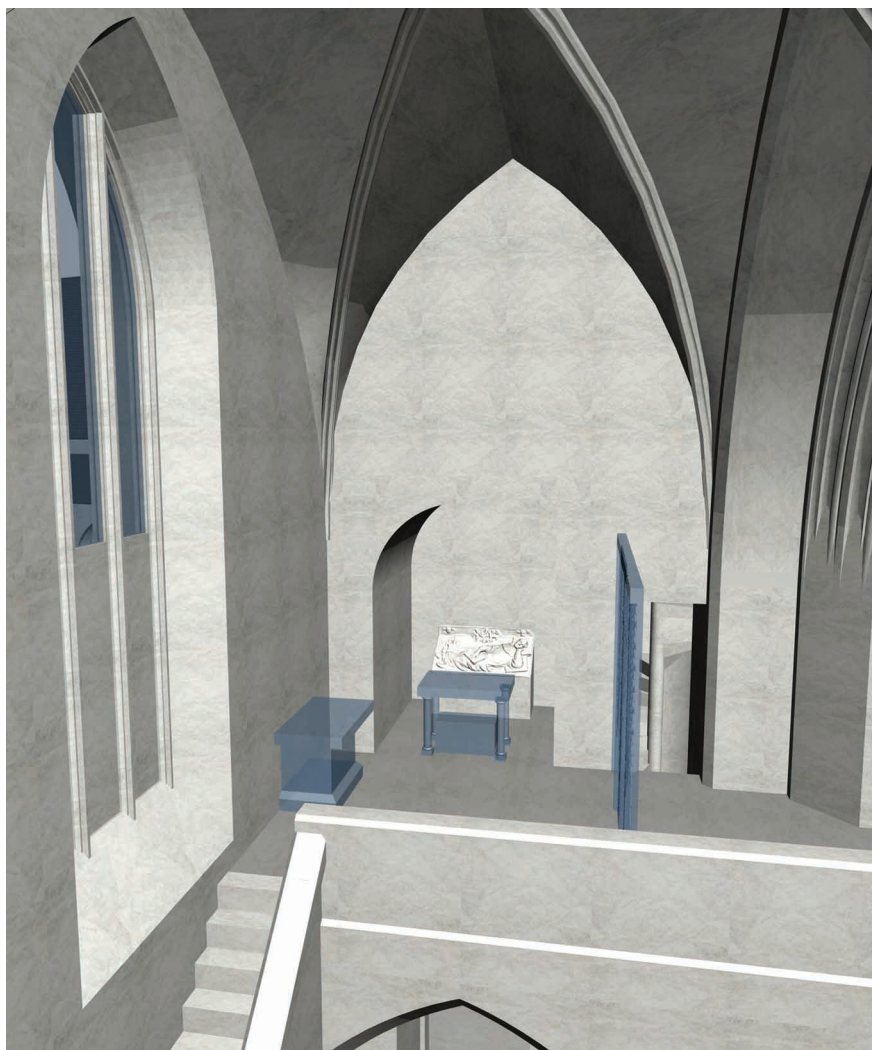
¹¹² O miejscu pochówku SZYMA, „Where is the Burial Place of Filippo Buonaccorsi”, s. 59–78. Z nowszej literatury dotyczącej płyty wymienić warto m.in.: Piotr SKUBISZEWSKI, „Obraz człowieka w nagrobku Kallimacha”, w: *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, s. 213–236; Marek JANICKI, „Datowanie płyty nagrobnej Filipa Kallimacha”, *Studia Źródłoznawcze* 41 (2003), s. 19–43; Sven HAUSCHKE, *Die Grabdenkmäler der Nürnberger Vischer-Werkstatt (1453–1544)* (Petersberg: Imhof, 2006), s. 229–234 (*Denkmäler deutscher Kunst. Bronzegeräte des Mittelalters*, 6); Id., „Auftraggeber-Netzwerke und temporäre Werkgemeinschaften. Nürnberger Kunstwerke in Krakau zur Zeit des Veit Stoss”, w: *Wokół Wita Stwosza. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Narodowym w Krakowie, 19–22 maja 2005*, red. Dobrosława HORZELA, Adam ORGANISTY (Kraków: MNK, 2006), s. 231–241; Agnieszka MADEJ-ANDERSON, *Repräsentation in einer Bettelordenskirche. Die spätmittelalterlichen Bildtafeln der Dominikaner in Krakau (Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2007)*, s. 124–125 (*Studia Jagellonica Lipsiensia*); Ingrid CIULISOVA, „Stoss, Callimachus and Florence”, *Ars* 42 (2009), s. 34–46.

31. Model rekonstrukcyjny kościoła dominikanów w Krakowie, lektorium z pierwszą kaplicą św. Jacka, widok od południowego zachodu.
Oprac. autorzy, rys. Jacek Czechowicz na podstawie chmury punktów

32. Model rekonstrukcyjny kościoła dominikanów w Krakowie; północna część lektorium z pierwszą kaplicą św. Jacka, stan z lat 1543–1581.
Oprac. autorzy, rys. Jacek Czechowicz na podstawie chmur punktów

że eksponowana była pionowo, co sugeruje także stan zachowania reliefu, niewykazującego żadnych śladów starcia. Nie przetrwało, zawieszono powyżej malowane epitafium, wyobrażające zmarłego *al naturale*, klęczącego przed Marią z Dzieciątkiem. Wydaje się, że wybór lektorium w kościele dominikańskim na miejsce wiecznego spoczynku przez (co najmniej) dwóch Toskańczyków wynikał z ich wyniesionego z ojczyzny przekonania o wysokim statusie pochówków w kaplicach *tramezzi* wielkich florenckich świątyń mendykanckich¹¹³.

Pochówków w portyku u krakowskich dominikanów musiało być znacznie więcej, choć nie znalazło to odzwierciedlenia w zachowanych źródłach. Żaden nie miał też oprawy porównywalnej pod względem artystycznym z grobem Kallimacha. Memorie obu Włochów pozwalają wyobrazić sobie, jak wyglądało omawiane lektorium na przełomie średniowiecza i nowożytności. Stosunkowo ciasne cztery kaplice pod arkadami portyku wypełniały kamienne mensy, zapewne z retabulami, liczne płyty nagrobne osadzone w posadzce lub w stopniach ołtarzy, epitafia zawieszono na tylnej ścianie, a może i na filarach portyku. Obraz ten uzupełniało miejsce kultu brata Jacka Odrowąża (zm. ok. 1257), w pierwszym od północy prześle portyku, w sąsiedztwie ołtarza *de compassione*¹¹⁴. Sam grób – choć w nieznanym bliżej czasie otwierany, a szczątki przyszłego świętego przełożone do nowej ołowianej trumny – nie był dokładnie oznaczony. Na ścianach wisiały wota ofiarowane przez uzdrowionych, o czym informują opisy cudów z 1493 i 1499 r.¹¹⁵ oraz *vera effigies* brata Jacka – obraz namalowany w początku XVI w. przez Mistrza Zwiastowania z Jodłownika, przekazany po kanonizacji św. Jacka (1594) kościołowi parafialnemu w Odrowążu w ramach promocji kultu nowego świętego¹¹⁶. Dodatkową przyczyną eksportu dzieła była, podobnie jak w przypadku epitafium Tedaldiego, rozbiórka lektorium, o której niżej.

Kult św. Jacka miał zaważyć na formie i sposobie użytkowania lektorium w XVI w. Zagadnienie to stanowi odrębny, obszerny temat, którego omówienie przekracza ramy niniejszego studium. W tym miejscu przedstawione zostaną jedynie pokrótce wyniki badań tego tematu, łączące się bezpośrednio z problemem funkcjonowania lektorium. Po nieudanych poszukiwaniach grobu Jackowego, podjętych przez prowincjała Andrzeja z Parczowa w 1521 r., prowincjał Tomasz z Sycowa zarządził w 1543 r. kolejne, uwieńczone sukcesem¹¹⁷. Piotr Gamrat, arcybiskup gnieźnieński i biskup krakowski, konsekrował (pierwszą) dedykowaną przyszłemu świętemu kaplicę z jego nowym grobem¹¹⁸. O pomieszczeniu tym, zlokalizowanym na piętrze, nad kaplicą NMP i Trzech Króli, Seweryn z Lubomla (który je wyburzył) napisał, że mierzyło zaledwie 3 łokcie¹¹⁹. Nie wia-

¹¹³ Frithjof SCHWARTZ, *Il bel cimitero. Santa Maria Novella in Florenz 1279–1348: Grabmäler, Architektur und Gesellschaft* (Berlin: Deutscher Kunstverlag, 2009); CANNON, *Religious Poverty, Visual Riches*; BRUZELIUS, *Preaching, Building, and Burying*; HALL, „Another Look at the Rood Screen”.

¹¹⁴ SZYMA, „Lokalizacja i aranżacja pierwotnego grobu brata Jacka”, s. 147–168; Id., „Początki klasztoru Dominikanów w świetle ostatnich badań”, s. 121–135; Id., „The Original Tomb of St Hyacinth”, s. 203–218.

¹¹⁵ ZAJCHOWSKA, ZDANEK, „Mirakula św. Jacka”, s. 103, 104; „Kontynuacja cudów św. Jacka”, s. 161.

¹¹⁶ Marek WALCZAK, „Obraz *Wizja św. Jacka* w Odrowążu jako *vera effigies* pierwszego polskiego Dominikanina”, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, s. 595–621.

¹¹⁷ „De inventione et bina translatione ossium Beati Iacincti”, s. 894–899; „O znalezieniu i dwukrotnym przeniesieniu kości św. Jacka”, s. 163–192.

¹¹⁸ Być może 26 IX 1543. Por. uwagi Macieja Zdanka w: „O znalezieniu i dwukrotnym przeniesieniu kości św. Jacka”, s. 170, przyp. 19.

¹¹⁹ Severinus LUBOMELIUS, *De vita, miraculis et actis canonisationis Sancti Hyacinthi confessoris Ordinis Fratrum Praedicatorum libri quattuor* (Romae: Ex Typographia Gabiana, 1594), s. 257 i 262; polski przekład: Seweryn LUBOMELCZYK, „Wzniesienie nowej kaplicy i ołtarzy”, tłum. i oprac. Maciej ZDANEK, w: *Święty Jacek Odrowąż*, s. 175.

33. Bochnia, kościół parafialny św. Mikołaja, nagrobek św. Jacka z kościoła Trójcy Świętej w Krakowie. Fot. Rafał Ochęduszko

domo, niestety, jaki wymiar miał na myśli. Według Stanisława Grodzickiego, autora polskiej parafrazy dzieła o Seweryna, kaplica była „ściśła”¹²⁰. Podana przez Lubomelczyka wielkość jest identyczna z grubością muru zamykającego od wschodu nawę północną. Co więcej, w pomieszczeniu na wschodnim przedłużeniu nawy (obecnie przedsionek do zakrystii publicznej, wydzielony z dawnej gotyckiej kaplicy), nad przejściem łączącym oba wnętrza, widoczna jest arkada w ścianie dostawionej do muru zamykającego od wschodu nawę północną (il. 9, 18, 30). Arkada i ściana oparte są od południa na omawianej już kolistej klatce schodowej; obecnie wydają się nie mieć żadnego uzasadnienia konstrukcyjnego. W oparciu o te przesłanki można postawić hipotezę, że pierwotna kaplica św. Jacka stanowiła wnękę we wschodniej ścianie nawy północnej, zamkniętą od wschodu nowym murem i mieszczącą nagrobek przyszłego świętego z partykułą jego relikwii oraz ołtarz z pozostałymi szczątkami (il. 31–32)¹²¹.

Jedynym zachowanym elementem wyposażenia kaplicy jest nagrobek, zachowany obecnie w kościele parafialnym w Bochni, gdzie rozpoznała go Renata Sulewska (il. 33)¹²². Na potrzeby rekonstrukcji kaplicy nagrobek został zeskanowany laserowo i optycznie, a jego

¹²⁰ Antoni GRODZICKI, *O żywocie, cudach y postępku kanonizacji świętego Hyacinta* (Kraków: Z Drukarnie Woyciecha Kobylińskiego, 1595), s. 330.

¹²¹ Po zburzeniu pierwszej kaplicy św. Jacka krakowscy dominikanie, w ramach promocji kultu przyszłego świętego, przekazali jego nagrobek do kościoła dominikanów w Bochni. Po kasacie konwentu bocheńskiego nagrobek trafił do tamtejszej fary. Renata Sulewska uznała, że płyta nagrobna była w kaplicy św. Jacka „umieszczona nad mensą ołtarza tworząc swego rodzaju nastawę”. Zob. Renata SULEWSKA, „Płyta w Bochni – nieznanie dzieło Padovana?”, *Ikonotheka. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego* 9 (1995), s. 57–72. Tomasz z Sycowa, zleceniodawca kaplicy, wyraźnie jednak rozróżnia nagrobek i ołtarz. Zob. „De inventione et bina translatione ossium Beati Iacincti”, s. 898; „O znalezieniu i dwukrotnym przeniesieniu kości św. Jacka”, s. 170.

¹²² SULEWSKA, „Płyta w Bochni”.

uzyskany w ten sposób cyfrowy model wklejono do modelu rekonstrukcyjnego lektorium z kaplicą. Funkcjonowanie kaplicy wymagało wygrodzenia krętą północnego odcinka ganku lektorium, gdzie znalazł się „ołtarz większy” (przesunięty dawny ołtarz św. Apolonii) z relikwiami dominikanina Wita, biskupa lubuskiego – kolejnego kandydata do kanonizacji. Dostęp dla wiernych do tak urządzonej kaplicy możliwy był z nawy bocznej, schodami opartymi o mur kościoła – a więc podobnie jak obecnie, z tym że schody musiały być znacznie bardziej strome i niewygodne niż dzisiejsze, a platforma przed właściwą kaplicą (wydzielona część lektorium) dużo mniejsza od obecnej empory. Rozbudowane *patrocinia* obu ołtarzy kaplicy, wspomniane przez Tomasza z Sycowa¹²³, nie zawierały imienia św. Piotra z Werony. Trzeba zatem przyjąć, że jego ołtarz pozostawał wówczas na swoim pierwotnym miejscu, tzn. na piętrze portyku. W związku z budową nowej kaplicy św. Jacka (w latach 1581–1583), spowodowaną wznowieniem starań o jego kanonizację¹²⁴, ołtarz św. Piotra przesunięto z lektorium do jej wnętrza. Retabulum tego ołtarza, import niderlandzki z 3. ćwierci XV w., zawierało alabastrowy posąg Marii z Dzieciątkiem (przechowywany obecnie w katedrze przemyskiej) oraz alabastrowe figury Chrystusa i apostołów, zachowane częściowo do dzisiaj w klasztorze dominikańskim w Krakowie¹²⁵. Według tradycji, wykształconej zapewne po roku 1543, a przed 1583, ów posąg Marii miał zostać uratowany przez św. Jacka z plądrowanego przez Tatarów Kijowa. Ta właśnie tradycja była przyczyną translacji ołtarza i rzeźby do nowej kaplicy św. Jacka. Kierujący akcją budowy kaplicy Seweryn z Lubomla polecił wznieść przed nią obszerną emporę (obecna jest jej kopia, wykonaną po pożarze w 1850 r.), dostępną z nawy północnej nowymi, wygodnymi schodami. Kaplica – w której oprócz ołtarza św. Piotra umieszczono ogromny alabastrowy nagrobek św. Jacka – zajmowała taką powierzchnię, jak kaplica obecna, i być może tak jak ona miała również kopułę. Funkcjonowała krótko. Już w latach 1614 – ok. 1625 została zastąpiona kolejną, trzecią kaplicą, istniejącą do dzisiaj¹²⁶.

VII. Zniesienie lektorium

Likwidacja lektorium nastąpiła przy budowie drugiej kaplicy św. Jacka. Wynika to choćby z faktu dokonania wówczas rozbiórki górnych partii kolistej klatki schodowej, zapewniającej dotąd braciom dostęp do piętra lektorium. Trudno znaleźć miejsce dla nowego systemu komunikującego klasztor czy przyziemie kościoła z gankiem lektorium, a hipoteza o jego dostępności wyłącznie z *ecclesiae laicorum*, przez schody i podest kaplicy św. Jacka, jest nie do przyjęcia. Dowodów na rozbiórkę lektorium w latach 1581–1583 jest więcej. Nowy podest założono ok. 80 cm powyżej poziomu ganku lektorium; funkcjonalne połączenie obu tych struktur byłoby kłopotliwe. Co więcej, budowaną w pierwszej dekadzie XVII w. kaplicę Myszkowskich połączono z nawą północną okazałą arkadą

¹²³ „De inventione et bina translatione ossium Beati Iacincti”, s. 898; „O znalezieniu i dwukrotnym przeniesieniu kości św. Jacka”, s. 170.

¹²⁴ Zdzisław OBERTYŃSKI, „Dzieje kanonizacji św. Jacka”, *Prawo Kanoniczne* 4, nr 1-4 (1961), s. 79–172.

¹²⁵ *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg*, s. 249; CZYZEWSKI, SZYMA, WALCZAK, „Madonny Jackowe”, s. 49–106.

¹²⁶ Krystyna SINKO-POPIEŁOWA, „Zaginiony nagrobek św. Jacka w Krakowie”, *Prace Komisji Historii Sztuki* 9 (1948), s. 65–87; Jerzy ŁOZIŃSKI, *Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520–1620* (Warszawa: PWN, 1973), s. 148–150; Krzysztof J. CZYZEWSKI, Marcin SZYMA, Marek WALCZAK, „Od króla do szewców. Kaplice kościoła Dominikanów w Krakowie, ich fundatorzy i użytkownicy”, *Rocznik Krakowski* 87 (2021), s. 78.

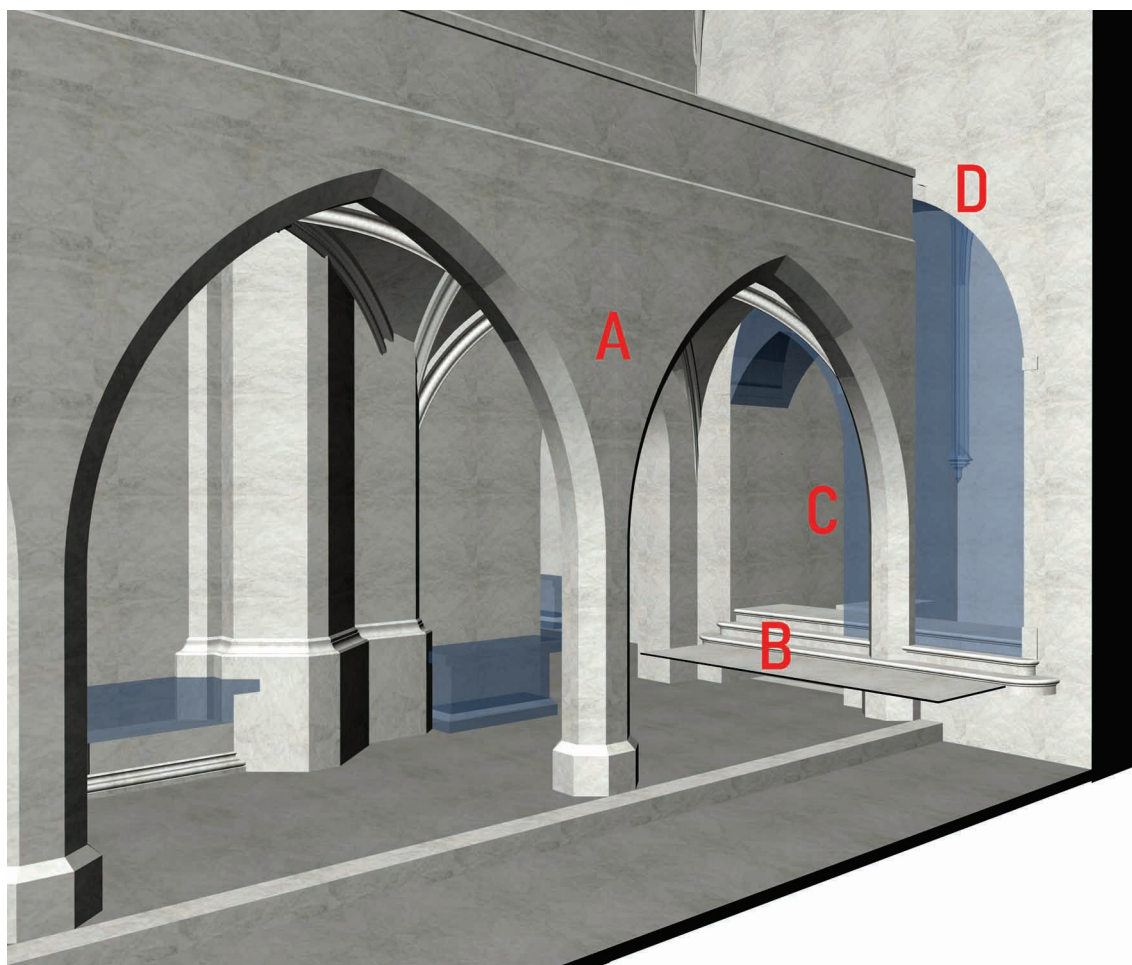
34. Kraków, kościół dominikanów, wejście do kaplicy Myszkowskich we wschodnim przęśle nawy południowej.
Fot. Daniel Podosek

(il. 34), która musiałaby być przecięta przez portyk, gdyby ten nadal istniał. Wklejenie do modelu rekonstrukcyjnego lektorium skanu owej arkady, wraz z umieszczonymi w niej schodami, ukazuje również, że współistnienie portyku i kaplicy wymagałoby budowy kolejnych schodów w obrębie lektorium i nawy południowej. Efekt takiego rozwiązania byłby fatalny, tym bardziej że schody znalazłyby się w kolizji z wejściem do sąsiedniej kaplicy Zwiastowania NMP (po północnej stronie chóru; il. 35).

Usunięcie lektorium zaliczyć trzeba do pierwszego etapu dostosowania wnętrza kościoła Trójcy Świętej do zasad reformy potrydenckiej¹²⁷. Czy ze zmianami tymi miało już związek „wzniesienie prezbiterium przy wielkim ołtarzu” przez brata Benedykta Druszkowskiego (zmarłego w 1578 r.), nie wiadomo¹²⁸. Akcja ta obejmowała najprawdopodobniej poszerzenie podestu, na którym stał ołtarz główny (jeszcze z późnogotycką nastawą, która przetrwała

¹²⁷ Również ten problem stanowi osobne, rozległe zagadnienie, którego w tym miejscu nie sposób przeanalizować.

¹²⁸ Valerianus LITHUANIDES, „HEKΠΟΓΑΦΙΑ seu OBITUS Fratrum Generalium, Provintialium, Priorum [...] nec non utriusque status et sexus Benefactorum Ordinis nostri”, w: *Kleinere Geschichtsquellen Polens im Mittelalter*, s. 153.

35. Model rekonstrukcyjny lektorium w kościele dominikanów w Krakowie; A – portyk lektorium (część południowa; za podporą widoczne rekonstruowane przejście do gotyckiej kaplicy Zwiastowania NMP), B – obecny poziom posadzki kościoła i schodów do kaplicy Myszkowskich; C – rekonstruowana arkada ostrołukowa wejścia do gotyckiej kaplicy św. Marii Magdaleny (poprzedniczki kaplicy Myszkowskich); D – istniejąca arkada wejściowa do kaplicy Myszkowskich. Oprac. autorzy, rys. Jacek Czechowicz na podstawie chmury punktów

do początku XVII w.), i zaopatrzenie go w nowe, wygodniejsze schody¹²⁹. Kulminacyjnym punktem tych przemian było wykonanie nowej nastawy do wielkiego ołtarza, zamówionej w roku 1615, a złożonej w 1619¹³⁰.

Pierwsze przypadki burzenia lektorium i reorganizacji przestrzeni liturgicznej kościołów mendenkanckich miały miejsce we Włoszech. W dominikańskim kościele Santa Maria sopra Minerva w Rzymie chór braci przeniesiono za ołtarz główny już w roku 1547; najprawdopodobniej zlikwidowano wówczas lektorium, choć źródła o tym milczą. Przemiany te miały związek nie tyle z Soborem Trydenckim, który rozpoczął obrady ledwie dwa lata wcześniej, ile z chęcią wyeksponowania nagrobków papieskich ustawionych po bo-

¹²⁹ Marcin SZYMA, „The Sepulchral Topography of the Choir in the Dominican Church in Cracow to the Beginning of the 17th century”, w: *Epigraphica et Sepulcralia. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií*, t. 9, red. Jiří ROHÁČEK (Praha: Artefactum, 2020), s. 45, 46.

¹³⁰ Joanna DARANOWSKA-ŁUKASZEWSKA, „Przyczynki do ikonografii pierwszego nowożytnego ołtarza głównego w kościele Dominikanów w Krakowie”, w: *Artifex doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Wojciech BAŁUS, Wojciech WALANUS, Marek WALCZAK (Kraków: PAU, Wyd. UJ, 2007), s. 209–217.

kach *capella maggiore*¹³¹. Również w przypadku rzymskiego kościoła franciszkanów obserwantów Santa Maria in Aracoeli źródła co prawda nie wzmiankują rozbiórki *tramezzo*, musiała ona jednak nastąpić wraz z przeniesieniem chóru za wielki ołtarz i „oczyszczeniem” nawy w latach 60. XVI w.¹³² Nieco później, w latach 1565–1577, pod auspicjami księcia Cosima de’Medici i według projektu Giorgia Vasari, dokonano kompleksowego przekształcenia wyposażenia dwóch florenckich kościołów, usuwając „Ponte che era nel mezzo di S. Maria Novella” oraz „quattro cappelle che erano nel mezzo di S. Croce”¹³³. Artysta wykazywał w swoich tekstach, że tak poważna interwencja w przestrzeń historycznych świątyń doprowadziła je do piękniejszej postaci (lektoria zasłaniały dotąd widok na całe wnętrze)¹³⁴. W latach 1586–1587 zburzono z kolei mur działowy u dominikanów w Santa Sabina w Rzymie¹³⁵. Wyliczanie wszystkich przykładów podobnych działań jest w tym miejscu niecelowe. Trzeba jednak zaznaczyć, że w ślady konwentów mendykanckich poszli biskupi diecezjalni, dokonując modernizacji swoich kościołów katedralnych. W tym kontekście warto przypomnieć szeroko zakrojoną akcję modernizacyjną, przeprowadzoną w latach 1588–1592 przez Francesca Gonzagę w Cefalù¹³⁶. W relacji przygotowanej w związku z wizytą „ad limina Apostolorum” w 1590 r. biskup wspominał wydatki: „Ad mutandum chorum ut esset secundum consuetudinem ecclesiae romanae”¹³⁷. Zgodność dokonanych przekształceń ze zwyczajami kościoła rzymskiego wpisuje się całkowicie w nurt potrydenckich modernizacji katolickich świątyń, zrealizowanych według wzorów wypracowanych w stolicy Kościoła katolickiego.

Stosunek do likwidacji przegród chórowych nie wszędzie był pozytywny. Proces optycznego łączenia przestrzeni przeznaczonych dla kleru i świeckich przebiegał w różnych krajach i różnych wspólnotach religijnych z oporami; był też rozłożony w czasie. Kwestię tę w odniesieniu do Francji omówił obszernie Bernard Chédozeau¹³⁸. Warto podkreślić, że lektoria usuwano tam jeszcze w XIX stuleciu (katedra w Rodez¹³⁹). W tym kontekście konieczne trzeba przypomnieć poglądy związanego z maurystami francuskiego duchownego Jean-Baptiste’a Thiersa (1636–1703), występującego zdecydowanie w obronie dawnej

¹³¹ HALL, „Another Look at the Rood Screen”, s. 15–16, il. 8.

¹³² Ibid., s. 16, il. 9.

¹³³ Marcia B. HALL, „The Operation of Vasari’s Workshop and the Designs for S. Maria Novella and S. Croce”, *The Burlington Magazine* 115, nr 841 (1973), s. 204–209; EAD., *Renovation and Counter-Reformation: Vasari and Duke Cosimo in Sta. Maria Novella and Sta. Croce, 1565–1577* (Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 1979); Carlo CRESTI, *Architetture vasariane. Contributo alle celebrazioni per il cinquecentenario della nascita di Giorgio Vasari* (Firenze: Angelo Pontecorboli Editore, 2012), s. 17–18, s. 23, przyp. 27 (Architettura & Arte); HALL, „Another Look at the Rood Screen”, s. 15–16.

¹³⁴ Henk Thijs van VEEN, *Cosimo I de’ Medici and His Self-Representation in Florentine Art and Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), s. 117–118, 120–121.

¹³⁵ HALL, „Another Look at the Rood Screen”, s. 16.

¹³⁶ Giuseppe FAZIO, „Ecclesiam formam renovavit. L’intervento apologetico di Francesco Gonzaga nella cattedrale di Cefalù (1588–1592)”, w: *Manierismo siciliano. Antonino Ferraro da Giuliana e l’età di Filippo II di Spagna, Atti del convegno di studi di Giuliana (Castello Federiciano, 18–20 ottobre 2009)*, t. 1, red. Antonio Giuseppe MARCHESE (Palermo: Ila Palma, 2010), s. 245–287.

¹³⁷ Ibid., s. 250–251.

¹³⁸ Bernard CHÉDOZEAU, *Chœur clos, chœur ouvert. De l’église médiévale à l’église tridentine (France, XVII–XVIII siècle)* (Paris: Éditions du Cerf, 1998).

¹³⁹ Caroline de BARRAU-AGUDO, Matthieu DESACHY, „Les bouleversements du chœur. La rénovation du mobilier liturgique de François d’Estaing (1501–1529) à la cathédrale Notre-Dame de Rodez, prémonition de la Réforme tridentine”, w: *Les espaces du sacré de la Renaissance à la Révolution. Actes du colloque de Troyes, 7–9 octobre 2010* ([Châtillon-sur-Indre]: Rencontre avec le Patrimoine religieux, 2013) s. 30 (Art sacré. Cahiers de Rencontre avec le Patrimoine religieux, 30).

tradycji wyposażania kościołów w przegrody chórowe. Tej sprawie poświęcił on znaczną część dzieła wydanego w 1688 r.¹⁴⁰ Dowodząc konieczności zachowania utrwalonego zwyczaju, wskazywał przede wszystkim na pierwszorzędną funkcję lektorium jako miejsc czytania Ewangelii. Przywołując liczne przykłady, wykazywał trwałość tej praktyki od początków Kościoła do współczesności¹⁴¹. Wśród autorytetów, na które się powoływał, znalazł się Mikołaj z Błonia (ok. 1400 – po 1448), autor *Tractatus sacerdotalis de sacramentiis*¹⁴². Akcentował szczególną godność lektorium jako tronu Słowa Bożego: „Enforte qu'on peut dire que les Jubés servent comme de Trône à la parole de Dieu, & qu'il sont particulièrement destiné à la lecture de l'Evangile”. W zapale polemicznym nazywał ambonoklastami tych, którzy burzą przegrody, tym samym niszcząc pamięć o jednej z najświętszych, najstarszych i najbardziej tajemniczych ceremonii Kościoła („puisqu'il sont aboli la mémoire d'une des plus augustes, des plus anciennes, & des plus mystérieuses cérémonies de l'Eglise”)¹⁴³. Wskazywał, że jeden z terminów używanych na określenie lektorium („tribunał”) oznaczał w prawie cywilnym miejsce, z którego rzymski magistrat ogłaszał zarządzenia¹⁴⁴. Nie pominął też aspektu praktycznego, zauważając, że Ewangelia śpiewana z lektorium jest słyszana lepiej niż sprzed ołtarza, szczególnie w dużych kościołach¹⁴⁵. Według Thiersa przegrody znajdować miały się we wszystkich (lub prawie wszystkich) starych, wielkich kościołach chrześcijaństwa, czego dowieść próbował, załączając listę katedr francuskich i kolegiat, w których Ewangelię czyta się z lektorium¹⁴⁶. W dalszej części wywodu wskazywał brak szacunku dla starożytnych ceremonii kościelnych, błędną argumentacją reformatorów i naganną rolę wspomagających ich architektów: „Rien de tout cela cependant ne les arêtés. Ils se sont imaginé queles Eglises, étoient incomparablement plus claires, plus belles, plus magnifiques, sans Jubés. Les Architectes, qui manquent plutôt d'emploi, que d'apétit, les ont fortifié dans cette imagination, ou même la leur ont inspirée; & c'est ce qui les déterminés à renverser par terre ces illustres monuments de la vénérable antiquité, qui devoient plutôt attirer leur respect, que leur indifférance, pour ne pas dire leur mépris & leur indignations”¹⁴⁷. Istnieją jednak – jak wskazywał Thiers – architekci znający nie tylko zasady architektury, ale i wytyczne kościelne, a także godne pochwały dzieła, takie jak odbudowa zburzonego przez hugenotów lektorium w katedrze w Besançon¹⁴⁸.

W Hiszpanii z kolei nie tylko zachowywano powszechnie średniowieczne przegrody chórowe, ale nawet wznoszono nowe¹⁴⁹. Osobnym, bardzo obszernym zagadnieniem sta-

¹⁴⁰ Jean Baptiste THIERS, *Dissertations ecclésiastiques sur les principaus autels des Eglises, les jubés des églises, la clôture du choeur des églises* (Paris: Antoine Dezallier, 1688).

¹⁴¹ Ibid., s. 168–208.

¹⁴² Ibid., s. 200–201.

¹⁴³ Ibid., s. 169.

¹⁴⁴ Ibid., s. 207.

¹⁴⁵ Ibid., s. 273.

¹⁴⁶ Ibid., s. 221–222.

¹⁴⁷ Ibid., s. 227.

¹⁴⁸ Ibid., s. 237–238, 241.

¹⁴⁹ Alfonso RODRÍGUEZ G. CEBALLOS, „Liturgia y configuración del espacio en la arquitectura española y portuguesa a raíz del Concilio de Trento”, *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte (U.A.M.)* 3 (1991), s. 43–52; Jesús RIVAS CARMONA, *Los trascoros de las catedrales españolas: estudio de una tipología arquitectónica* (Murcia: Universidad de Murcia, 1994) (zwłaszcza rozdziały IV i V: *Los trascoros del siglo XVI, entre la tradición medieval y los nuevos tipos, La madurez del trascoro en el siglo XVII*). Kościół w Hiszpanii uzyskał od Stolicy Apostolskiej specjalny przywilej zachowywania dawnej tradycji w organizacji przestrzeni świątyni. Zob. Pedro NAVASCUÉS PALACIO, *La Catedral en España. Arquitectura y Liturgia* (Barcelona-Madrid: Lunwerg, 2004).

nowi stosunek różnowierców do średniowiecznych kościołów, w tym także do znajdujących się w nich lektoriów. Przejmując je w użytkowanie, poszczególne konfesje reformowane postępowały rozmaicie (od zachowania starych świątyń z pełnym wyposażeniem po likwidację całego wystroju i zastąpienie murowanej przegrody kratą, a nawet rezygnację z jakiegokolwiek podziału¹⁵⁰). Walka między katolikami i chrześcijanami reformowanymi znajdowała niekiedy wyraz na interesującym nas polu. W tym miejscu warto przywołać rozdarte wojnami religijnymi Niderlandy. Emblematyczny jest przypadek rozpoczętej po zwycięstwie nad „heretykami” i toczącej się w latach 1570–1574 odbudowy zniszczonego przez kalwinów lektorium w katedrze w Tournai. Powstała wówczas monumentalna konstrukcja *all’antica* według projektu Cornelisa Florisa¹⁵¹. Dla katolickiej Belgii charakterystyczne było zachowywanie dawnych i budowa nowych lektoriów¹⁵². W miejsce usuniętych średniowiecznych przegród zamykających wznoszono niekiedy nowe konstrukcje, które nie zasłaniały widoku na ołtarz główny, ale jednocześnie akcentowały granicę między nawą a chórem. W Bawarii spektakularnym przykładem takiego działania było wprowadzenie do kościoła Mariackiego w Monachium ogromnego łuku triumfalnego zwanego Bennobogen (od św. Benona)¹⁵³.

W kościołach, które mogły stanowić bezpośredni punkt odniesienia dla krakowskich dominikanów (na terenach bliższych im geograficznie i kulturowo), analogiczne procesy rozpoczęły się w ostatnich latach XVI w., a nasiliły w początkach następnego stulecia. Lektorium wrocławskiego kościoła św. Wojciecha miało być zburzone już pod koniec XVI w.¹⁵⁴, choć szerzej zakrojoną akcją porządkowania i wymiany wyposażenia obserwujemy tam dopiero za przeoratu Abrahama Bzowskiego, który objął tę funkcję w roku 1606¹⁵⁵. Dostosowanie kościoła dominikanów we Lwowie do nowych zasad, podjęte w 1593 r., obejmowało nowy ołtarz i stalle za ołtarzem; brak jednak wzmianek o zburzeniu lektorium¹⁵⁶. Wczesnym lokalnym objawem reformy potrydenckiej był nowy, kamienny ołtarz główny w kościele franciszkanów w Krakowie, gotowy w pierwszej połowie czerwca 1598 r. (wystawiony staraniem Jana Donata Caputo, prowincjała, a wcześniej wizytatora polskiej prowincji franciszkanów konwentualnych¹⁵⁷). Także i w tym przypadku nic nie

¹⁵⁰ Na ten temat obszerna literatura, zob. np. Justin KROESEN, „The Survival of Medieval Furnishings in Lutheran Churches Notes towards a Comparison between Germany and Scandinavia”, *ICO Iconographisk post. Nordic Review of Iconography*, nr 3-4 (2019), s. 5–39.

¹⁵¹ Ethan Matt KAVALER, „Tournai’s Renaissance Jubé: Art As Instrument of Empowerment”, w: *In His Milieu: Essays on Netherlandish Art in Memory of John Michael Montias*, red. Amy GOLAHNY, Mia M. MOCHIZUKI, Lisa VERGARA (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006), s. 193–208. Zob. też: Anne DUPONT, Florian MARIAGE, „L’oeuvre exquis du jubé”. *Notes et documents (1569–1889) sur un témoin majeur du patrimoine de la Cathédrale de Tournai* (Tournai: Archives du Chapitre Cathédral; Louvain-la-Neuve: Université Catholique de Louvain, 2006).

¹⁵² Ze szczegółowych studiów przywołać można np. Ethan Matt KAVALER, „The Jubé of Mons & the Renaissance in the Netherlands”, *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 45 (1994), s. 348–382.

¹⁵³ Christl KARNEHM, *Die Münchner Frauenkirche. Erstaussstattung und barocke Umgestaltung* (München: Kommissionsverlag UNI-Druck, 1984). Niewykluczone, że dzieło to stanowiło inspirację dla podobnych łuków umieszczonych w polskich kościołach (m.in. Bodzentyn, Skalmierz) w łukach tęczyowych i stanowiących oprawę dla krucyfiksu triumfalnego.

¹⁵⁴ Dariusz GALEWSKI, „Kościół i klasztor Dominikanów pod wezwaniem św. Wojciecha we Wrocławiu”, w: *Tutelarissilesiae. Błogosławiony Czesław we Wrocławiu* (Wrocław: Via Nova, 2007), s. 12.

¹⁵⁵ Wojciech KUCHARSKI, „*Beatus Ceslaus natione Polonus*”. *Dzieje kultu błogosławionego Czesława* (Kraków: Esprit, 2012), s. 206.

¹⁵⁶ Wojciech WALANUS, „Na marginesie edycji pamiętników Martina Grunewega”, *Modus. Prace z Historii Sztuki* 10-11 (2011), s. 182–183.

¹⁵⁷ Andrzej GURYN, „Reformatorska działalność Jana Donata Caputo w prowincji franciszkanów konwentualnych w Polsce w latach 1595-1598”, *Studia Theologica Varsaviensia* 7, nr 1 (1969), s. 201; Paweł PENCAKOWSKI, „O późnorenansowym

wiadomo na temat losu lektorium, które musiałoby zasłaniać nowe retabulum, w co trudno uwierzyć. Wcześniej (po 1586) zniesiono przegrodę chórową, znów o nieznanym kształcie, w kościele cystersów w Mogile, jak wnioskują na podstawie pośrednich danych¹⁵⁸. W katedrze na Wawelu otwarcie chóru wiązało się ściśle z realizowanym przez wiele lat przez kolejnych biskupów (Bernard Maciejowski, Piotr Tylicki, Marcin Szyszkowski) programem dostosowania budowli do nowych wymogów liturgicznych. Notatka o usunięciu stali w chórze, opierających się o ścianę lektorium, pozwala datować zburzenie tego elementu architektonicznego na 1619 r.¹⁵⁹ Dopóki nie powstanie opracowanie dotyczące chronologii modernizacji polskich świątyń po Tridentinum, trudno ukazać miejsce takich działań w krakowskim konwencie dominikańskim. Już teraz można jednak stwierdzić, że likwidacja lektorium nastąpiła w kościele Trójcy Świętej wyjątkowo wcześnie i to nie tylko w skali lokalnej, bo wkrótce po najstarszych działaniach tego typu we Włoszech. Przyczyn tej sytuacji można upatrywać w intensywności kontaktów krakowskiego konwentu i władz prowincji z Italią oraz z Rzymem, wynikłej ze wznowienia procesu kanonicznego św. Jacka.

Analiza szczątkowych, ale wymownych źródeł pisanych i materialnych, przy wykorzystaniu nowoczesnych narzędzi, pozwoliła na stosunkowo dokładne odtworzenie dziejów i formy *intermedium* w kościele dominikańskim w Krakowie. Mając świadomość niedoskonałości przedstawionych rekonstrukcji lektorium, autorzy wyrażają nadzieję, że ukażą one, jak istotne znacznie dla użytkownika i postrzegania wnętrza świątyni miał ten nieistniejący już i zapomniany element jej struktury architektonicznej.

---

ołtarzu kościoła Franciszkanów w Krakowie”, w: *Patientia et tempus. Księga jubileuszowa dedykowana doktorowi Marianowi Korneckiemu* (Kraków: Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturalnego, 1999), s. 159–164; Iwona KĘDER, Waldemar KOMOROWSKI, *Ikonaografia placu Wszystkich Świętych oraz ulic Franciszkańskiej, Poselskiej, Senackiej i Kanoniczej w Krakowie* (Kraków: Universitas, 2007), nr kat. 77, s. 139–140 (Katalog widoków Krakowa, 4).

¹⁵⁸ Janusz NOWIŃSKI, *Ars cisterciensis. Kościół cysterski w średniowieczu – wyposażenie i wystrój* (Warszawa: New Media Concept, 2016), s. 281.

¹⁵⁹ Krzysztof J. CZYŻEWSKI, „Barokizacja czy modernizacja? Przemiany katedry krakowskiej po Soborze Trydenckim”, w: *Barok i barokizacja. Materiały sesji Oddziału Krakowskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, 3–4 XII 2004*, red. Katarzyna BRZEZINA, Joanna WOLAŃSKA (Kraków: Universitas, 2007), s. 61–62 (*Ars Vetus et Nova*, 28); Krzysztof J. CZYŻEWSKI, „Martin Gruneweg o katedrze krakowskiej”, w: *Żeby wiedzieć. Studia dedykowane Helenie Małkiewiczównie*, red. Wojciech WALANUS, Marek WALCZAK, Joanna WOLAŃSKA (Kraków: Lettra-Graphic, 2008), s. 244–245.

Chancel Screen in the Church of the Holy Trinity in Cracow. Reconstruction, Dating, Use

The Dominicans were the only order who inscribed the construction of chancel screens as obligatory into their own legislation (in 1249). As demonstrated by the 1938 excavations in the Dominican Church of the Holy Trinity in Cracow, such a structure was raised there already in ca mid-13th century, possibly in relation to the consecration of the chancel (1248–1251). About 4.60 m high and 0.45 m thick, the screen was a partition wall built in the rood arcade, opened up with two symmetrical passages. They were used e.g., every evening when during the procession following Compline friars would leave the chancel entering the nave in order to sing the *Salve Regina* Antiphon there. A more sumptuous screen may have been created together with the extension of the Church in the second half of the 13th and the first quarter of the 14th century; however, no proof has been found that it existed. A chancel screen from the last quarter of the 14th century seems better documented. The grounds for its reconstruction can be found in the small widow in the church's northern perimeter wall, today bricked, however, originally illuminating the northern span of the screen of the *Hallenlettner* type traversing the nave and the two aisles. The window's size and location allow to recreate the height and width of the screen portico. Its first storey was accessible from the circular staircase in the corner of the chancel and the northern aisle, the staircase partially preserved until today. The staircase features a fragmentarily preserved old access to the chancel screen in its 16th-century shape. When the gallery was raised, the mid-13th-century rood screen was not demolished, but incorporated into the new structure. Gallery's span divisions had to be adjusted to its scale, facilitating the use of the old partition, while also securing good communication between the main body and both the chancel and the chapel flanking it on the prolongation of the northern aisle (in ca 1440, an analogical chapel was created on the southern side of the chancel).

Taking all this into consideration, it was assumed that the gallery had been divided into equal segments of which the middle one was as wide as the distance between the outmost columns of the original partition. This allows to reconstruct the screen as a

five-span gallery. The lateral screen spans forming independent chapels contained four altars. Identifying their dedication was possible thanks to two processions written down in the late 15th century for the Cracow preacher friars, and kept in the Archives of the Polish Province of the Dominican Order (K XV 5, K XV 7). The altars on the ground floor of the screen were dedicated to the following (from the north): Our Lady, Corpus Christi, St John the Evangelist, and St Catherine the Martyr. On the loft of the screen there were the altars of St Peter of Verona, St Apollonia, and possibly also of St Michael.

In 2018, a Gothic keystone was found: featuring a figural decoration, it had been used in the second half of the 16th century as rubble in the foundation of one of the convent rooms. A flat bas-relief on the keystone features a pot helmet with a flowing mantle on which an eagle with a banderole in its beak is perched. The keystone's diameter (46 cm) and the gauge of the pear-shaped ribs that come out of it perfectly fit the partition gallery spans. The unusual decoration can be interpreted as a 'heraldic' presentation of the symbol of St John the Evangelist whose altar was placed on the gallery ground floor on the southern side of the partition. A supposition can be made that at least some of the individuals who funded the screen altars were buried either in the gallery itself or immediately before it. Records confirm the burials of two Italians in the late 16th century: of Ainolfo Tedaldi and Filippo Buonaccorsi, called Callimachus. In the northern span of the gallery the tomb of Brother Jacek (Hyacinth) Odrowąż was placed; he was the first Convent Prior and a candidate for sainthood. In 1543, his relics were transferred to a chapel dedicated to him and arranged above that of Our Lady and of the Magi, flanking the chancel from the north. The Chapel of St Hyacinth was a kind of a recess in the eastern wall of the northern aisle. The recess was open to the loft of the screen whose northern fragment was enclosed by a grating. The laity had access to it by stairs from northern aisle. The remaining part of the gallery continued to function as before. The partition survived in such a form until 1581–1583 when it was entirely pulled down due to the construction of another much larger Chapel of St Hyacinth.

Translated by Magdalena Iwińska

Bibliografia:

Adamski, Jakub. "Die Beziehungen zwischen Maßwerk, Glasmalerei und Bauskulptur in der Dominikanerkirche in Krakau im ausgehenden 13. Jahrhundert." W *Im Rahmen bleiben. Glasmalerei in der Architektur des 13. Jahrhunderts*, redakcja Ute Bednarz, Leonhard Helten, Guido Siebert, 178–186. Berlin: Lukas Verlag, 2017.

Adamski, Jakub. *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200–1420. Główne kierunki rozwoju*. Kraków: Societas Vistulana, 2017.

Adamski, Jakub. "Nurty stylistyczne późnogotyckich sklepień w Krakowie. Przekrycia chórów kościołów Mariackiego, Augustianów i Dominikanów." *Biuletyn Historii Sztuki* 75, nr 2 (2013): 175–212.

Adamski, Jakub. "Sieciowe sklepienie w chórze kościoła Dominikanów w Krakowie i jego miejsce w późnogotyckiej architekturze Małopolski." W *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, redakcja Anna Markiewicz, Marcin Szyma, Marek Walczak, 395–414. Kraków: Esprit, 2013.

Barclay Lloyd, Joan. "Medieval Dominican Architecture at Santa Sabina in Rome, c. 1219 – c. 1320." *Papers of the British School at Rome* 72 (2004): 231–292.

Barrau-Agudo, Caroline de, i Matthieu Desachy. "Les bouleversements du chœur. La rénovation du mobilier liturgique de François d'Estaing (1501–1529) à la cathédrale Notre-Dame de Rodez, prémonition de la Réforme tridentine." W *Les espaces du sacré de la Renaissance à la Révolution. Actes du colloque de Troyes, 7-9 octobre 2010*, 16–31. [Châtillon-sur-Indre]: Rencontre avec le Patrimoine religieux, 2013.

Bertényi, Iván. "Etymologie du mot hongrois signifiant cimier et armoiries." W *Le cimier. Mythologie, rituel, parenté des origines au XVI siècle. Actes de 6e colloque international d'héraldique, La Petite-Pierre 9–13 octobre 1989*, 25–32. Bruxelles: Impr. E. Guyot, 1990.

Bęczkowska, Urszula. *Karol Kremer i krakowski urząd budownictwa w latach 1837–1860*. Kraków: Universitas, 2010.

Bojeś-Białasik, Anna, i Dariusz Niemiec. "Klasztorne fundacje biskupa Iwona Odrowąża w świetle wyników badań archeologiczno-architektonicznych klasztoru dominikanów w Krakowie i opactwa cystersów w Mogile." W *Działalność fundacyjna biskupów krakowskich*, redakcja Marek Walczak, t. 1, 239–278; t. 2, 97–112. Kraków: Societas Vistulana, 2017.

Bojeś-Białasik, Anna, i Dariusz Niemiec. "Kościół i klasztor dominikanów w Krakowie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w latach 2010–2012." W *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, redakcja Anna Markiewicz, Marcin Szyma, Marek Walczak, 257–313. Kraków: Esprit, 2013.

Bojeś-Białasik, Anna. "The role of architectural research in the preservation of cultural heritage based on the conservation of the atrium – gothic hall of the Dominican priory in Cracow." *Czasopismo Techniczne. Architektura* 112, nr 6A (2015): 25–40.

Bonniwell, William R. *A History of the Dominican Liturgy*. New York: J.F. Wagner, Inc., 1944.

Borowiejska-Birkenmajerowa, Maria. "Odbudowa kościołów Świętej Trójcy i Świętego Franciszka w Krakowie w II połowie XIX wieku – koncepcje." *Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego w Krakowie*, nr 12 (1985): 24–40.

Bruzelius, Caroline, et al. "L'eco delle pietre: history, modeling, and GPR as tools in reconstructing the choir screen at Sta. Chiara in Naples." *Archeologia e Calcolatori, Supplemento* 10 (2018): 81–103.

Bruzelius, Caroline, i Leopoldo Repola. "Monuments and methods in the age of digital technology: a case study and its implications." W *Cultura in transito. Ricerca e tecnologie per il patrimonio culturale*, redakcja Antonio Bertini, et al., 15–24. Roma-Bristol: L'Erma di Bretschneider, 2020.

Bruzelius, Caroline. *Preaching, Building, and Burying: Friars in the Medieval City*. New Haven: Yale University Press, 2014.

Cannon, Joanna. *Religious Poverty, Visual Riches. Art in the Dominican Churches of Central Italy in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. New Haven: Yale University Press, 2013.

Ceballos, Alfonso Rodríguez G. "Liturgia y configuración del espacio en la arquitectura española y portuguesa a raíz del Concilio de Trento." *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte (U.A.M.)* 3 (1991): 43–52.

Chédozeau, Bernard. *Chœur clos, chœur ouvert. De l'église médiévale à l'église tridentine (France, XVII–XVIII siècle)*. Paris: Éd. du Cerf, 1998.

Ciulisova, Ingrid. "Stoss, Callimachus and Florence." *Ars* 42 (2009): 34–46.

Cooper, Donal. "Access all Areas? Spatial Divides in the Mendicant Churches of Late Medieval Tuscany." *W Ritual and Space in the Middle Ages: Proceedings of the 2009 Harlaxton Symposium*, redakcja Frances Andrews, 102–104. Donington: Shaun Tyas, 2011.

Cracovia Artificum. Supplementa. Krakowskie środowisko artystyczne czasów Wita Stwosza, edycja Bolesław Przybyszewski. Wrocław: Ossolineum, 1990.

Cresti, Carlo. *Architetture vasariane. Contributo alle celebrazioni per il cinquecentenario della nascita di Giorgio Vasari*. Firenze: Angelo Pontecorboli Editore, 2012.

Czajkowski, Michael J., i Tomasz Węclawowicz. *Chronotopos monasticus. The medieval clock and the rhythm of monastic life at the Mogiła Abbey near Krakow / Średniowieczny zegar i rytm monastycznego życia w klasztorze w Mogile koło Krakowa*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2017.

Czerner, Olgierd. "Chór kapłański i lektorium kościoła NMP we Wrocławiu w XIV w. Podstawy rekonstrukcji i związane z tym problemy." *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 10, nr 3-4 (1965): 181–205.

Czerner, Olgierd. *Problemy związane z anastylozą lektorium w kościele Mariackim we Wrocławiu*. Wrocław: PWN, 1968.

Czyżewski, Krzysztof J. "Barokizacja czy modernizacja? Przemiany katedry krakowskiej po Soborze Trydenckim." W *Barok i barokizacja. Materiały sesji Oddziału Krakowskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, 3–4 XII 2004*, redakcja Katarzyna Brzezina, Joanna Wolańska, 39–74. Kraków: Universitas, 2007.

Czyżewski, Krzysztof J., i Marek Walczak. "Fragmenty nieznannej późnogotyckiej struktury architektonicznej w katedrze krakowskiej." W *Katedra krakowska w Średniowieczu. Materiały z sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, 163–172. Kraków: Oddział Krakowski SHS, 1996.

Czyżewski, Krzysztof J., Marcin Szyma, i Marek Walczak. "Madonny Jackowe. Kultowe i artystyczne aspekty alabastrowych figur w Krakowie, Przemyślu i Lwowie." *Rocznik Krakowski* 85 (2019): 49–106.

Czyżewski, Krzysztof J. "Martin Gruneweg o katedrze krakowskiej." W *Żeby wiedzieć. Studia dedykowane Helenie Małkiewiczównie*, redakcja Wojciech Walanus, Marek Walczak, Joanna Wolańska, 243–256. Kraków: Lettra-Graphic, 2008.

Czyżewski, Krzysztof J., i Marek Walczak. "Ślepe maswerki w katedrze krakowskiej." *Studia Waweliana* 4(1995): 13–36.

Daranowska-Lukaszewska, Joanna. "Przyczynek do ikonografii pierwszego nowożytnego ołtarza głównego w kościele Dominikanów w Krakowie." W *Artifex doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu*

Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, redakcja Wojciech Bałus, Wojciech Walanus, Marek Walczak, 209–217. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. Wydawnictwo i Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007.

Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen, redakcja Almut Bues. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008.

Doberer, Erika. “Lettner.” W *Lexikon des Mittelalters*, t. 5, 1914–1915. München-Zürich: Artemis, 1991.

Donnay, Charlotte. “Le jubé. Essai sur les usages et les fonctions d’un dispositif monumental.” *Koregos. Revue et encyclopédie multimédia des arts* 42 (2013), <https://koregos.org/fr/charlotte-donnay-le-jube>.

Drös, Harald. “Wappen und Stand.” W *Codex Manesse die Große Heidelberger Liederhandschrift. Texte – Bilder – Sachen. Katalog zur Ausstellung vom 12. Juni bis 4. September 1988 Universitätsbibliothek Heidelberg*. Heidelberg: Edition Braus Heidelberg, 1988.

Dupont, Anne, i Florian Mariage. “L’oeuvre exquis du jubé.” *Notes et documents (1569–1889) sur un témoin majeur du patrimoine de la Cathédrale de Tournai*. Tournai: Archives du Chapitre Cathédral / Louvain-la-Neuve: Université Catholique de Louvain, 2006.

Fabiański, Marcin. *Złoty Kraków*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2010.

Fazio, Giuseppe. “*Ecclesiam formam renovavit*. L’intervento apologetico di Francesco Gonzaga nella cattedrale di Cefalù (1588–1592).” W *Manierismo siciliano. Antonino Ferraro da Giuliana e l’età di Filippo II di Spagna, Atti del convegno di studi di Giuliana (Castello Federiciano, 18–20 ottobre 2009)*, t. 1, redakcja Antonio Giuseppe Marchese, 245–287. Palermo: Ila Palma, 2010.

Filipowicz, Maria. “Sprawozdanie z badań architektonicznych budynku dawnej biblioteki klasztornej.” W *Dominikanie w środkowej Europie w XIII–XV wieku. Aktywność duszpasterska i kultura intelektualna*, redakcja Jerzy Kłoczowski, Jan A. Spieź, 293–300. Poznań: W drodze, 2002.

Gadomski, Jerzy. “Sale gotyckie w domu przy Rynku Głównym 17 w Krakowie i ich dekoracja rzeźbiarska.” W *Sztuka i ideologia XIV wieku. Materiały sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 29 i 30 listopada 1973 r.*, redakcja Piotr Skubiszewski, 101–115. Warszawa: PWN, 1975.

Galewski, Dariusz. “Kościół i klasztor Dominikanów pod wezwaniem św. Wojciecha we Wrocławiu.” W *Tutelaribus Silesiae. Błogosławiony Czesław we Wrocławiu*. Wrocław: Via Nova, 2007.

Grimme, Ernst Günther. “Der Aachener Domschatz.” *Aachener Kunstblätter* 42 (1972): 1–408.

Grimme, Ernst Günther. *Der Dom zu Aachen. Architektur und Ausstattung*. Aachen: Aachen Einhard-Verl., 1994.

Grzybowski, Andrzej. *Wczesnogotycki kościół i klasztor dominikański w Sieradzu*. Warszawa: PWN, 1979.

Gumowski, Marian. “Moneta na Śląsku do końca XIV w.” W *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, redakcja Władysław Semkowicz, 615–617. Kraków: Skł. gł. w księg. Gebethnera i Wolffa, 1936.

Gumowski, Marian, Marian Haisig, i Sylwiusz Mikucki. *Sfragistyka*. Warszawa: PWN, 1960.

Guryn, Andrzej. “Reformatorska działalność Jana Donata Caputo w prowincji franciszkanów konwentalnych w Polsce w latach 1595–1598.” *Studia Theologica Varsaviensia* 7, nr 1 (1969): 173–201.

Hall, Marcia B. “Another Look at the Rood Screen in the Italian Renaissance.” *Sacred Architecture* 27 (2015): 11–19.

Hall, Marcia B. *Renovation and Counter-Reformation: Vasari and Duke Cosimo in Sta. Maria Novella and Sta. Croce, 1565–1577*. Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 1979.

Hall, Marcia B. "The Operation of Vasari's Workshop and the Designs for S. Maria Novella and S. Croce." *The Burlington Magazine* 115, nr 841 (1973): 204–209.

Hall, Marcia B. "The Tramezzo in the Italian Renaissance, Revisited." W *Thresholds of the Sacred. Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens, East and West*, redakcja Sharon E.J. Gerstel, 215–232. Washington: Cambridge University Press, 2006.

Haller, Celia, i Silvina Martin. "Von der Schranke zum Lettner, vom Baldachin zur Kanzel Ein neuer Blick auf Ausstattungsstücke in der Maulbronner Klosterkirche." *Denkmalpflege in Baden-Württemberg* 42 (2013): 221–226.

Hauschke, Sven. "Auftraggeber-Netzwerke und temporäre Werkgemeinschaften. Nürnberger Kunstwerke in Krakau zur Zeit des Veit Stoss." W *Wokół Wita Stwosza. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum narodowym w Krakowie, 19–22 maja 2005*, redakcja Dobrosława Horzela, Adam Organisty, 231–241. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2006.

Hauschke, Sven. *Die Grabdenkmäler der Nürnberger Vischer-Werkstatt (1453–1544)*. Petersberg: Imhof, 2006.

Heymowski, Adam. "Les cimiers médiévaux des blasons polonais." W *Recueil du IXe congrès international des sciences généalogiques et héraldiques*, 131–141. Berne: Neuchâtel, Paul Attinger SA, 1968.

Hofer, Paul, i Luc Mojon. *Die Kunstdenkmäler des Kantons Bern, t. 5: Die Kirchen der Stadt Bern. Antonierkirche, Französische Kirche, Heiliggeistkirche und Nydeggkirche*. Basel: Gesellschaft für Schweizerische Kunstgeschichte, 1969.

Horzela, Dobrosława. *Cud światła. Witraże średniowieczne w Polsce*. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2020.

Horzela, Dobrosława. "Piętnastowieczny witrażowy cykl maryjny i jego miejsce w wystroju kościoła Dominikanów w Krakowie." W *Claritas et consonantia. Funkcje, formy i znaczenia w sztuce średniowiecza. Księga poświęcona pamięci Kingi Szczepkowskiej-Naliwajek w dziesiątą rocznicę śmierci*, redakcja Monika Jakubek-Raczkowska, Juliusz Raczkowski, 149–174. Toruń: Wydział Sztuk Pięknych UMK; Warszawa: SHS, 2018.

Jamroz, Józef S. "Kościół pofranciszkański w Zawichoście." *Biuletyn Historji Sztuki i Kultury* 10, nr 3/4 (1948): 185–230, 357.

Jamroz, Józef. "Średniowieczna architektura dominikańska w Krakowie." *Rocznik Krakowski* 41 (1970): 5–28.

Janicki, Marek. "Datowanie płyty nagrobnej Filipa Kallimacha." *Studia Źródłoznawcze* 41 (2003): 19–43.

Jung, Jacqueline E. "Beyond the barrier: The unifying role of the choir screen in Gothic churches." *The Art Bulletin* 82, nr 4 (2000): 622–657.

Jung, Jacqueline E. "Seeing Through Screens: The Gothic Choir Enclosure as Frame." W *Thresholds of the Sacred. Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens, East and West*, redakcja Sharon E.J. Gerstel, 185–213. Washington: Cambridge University Press, 2006.

Jung, Jacqueline E. *The Gothic Screen. Space, Sculpture, and Community in the Cathedrals of France and Germany, ca. 1200–1400*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Kaczmarek, Romuald. "Hic incipiunt laborare. Portal główny kościoła dominikanów krakowskich." W *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, redakcja Anna Markiewicz, Marcin Szyma, Marek Walczak, 349–374. Kraków: Esprit, 2013.

Kammel, Frank Matthias. *Kunst in Erfurt, 1300–1360: Studien zu Skulptur und Tafelmalerei*. Berlin: Lukas Verlag, 2000.

Karnehm, Christl. *Die Münchner Frauenkirche. Erstaussstattung und barocke Umgestaltung*. München: Kommissionsverlag UNI-Druck, 1984.

Kavaler, Ethan Matt. "The Jubé of Mons & the Renaissance in the Netherlands." *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 45 (1994): 348–382.

Kavaler, Ethan Matt. "Tournai's Renaissance Jubé: Art. As Instrument of Empowerment." W *In His Milieu: Essays on Netherlandish Art in Memory of John Michael Montias*, redakcja Amy Golahny, Mia M. Mochizuki, Lisa Vergara, 193–208. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.

Kęder, Iwona, i Waldemar Komorowski. *Ikonografia placu Wszystkich Świętych oraz ulic Franciszkańskiej, Poselskiej, Senackiej i Kanoniczej w Krakowie*. Kraków: Universitas, 2007.

Kiersnowski, Ryszard. *Moneta w kulturze wieków średnich*. Warszawa: PIW, 1988.

Komorowski, Waldemar, i Iwona Kęder. *Ikonografia kościoła Dominikanów i ul. Grodzkiej w Krakowie*. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2005.

"Kontynuacja cudów św. Jacka z lat 1488–1500." Tłumaczenie Anna Zajchowska. W *Święty Jacek Odrowąż. Studia i źródła*, redakcja Maciej Zdanek, 157–162. Kraków: Esprit, 2007.

Kovalchuk, Lada. "Altarnye pregrady v ital'ianskikh tserkviakh rannikh frantsiskantsev" W *Aktualnye problemy teorii i istorii iskusstva. Sbornik nauchnykh statei*, t. 9 redakcja Anna V. Zakharova, Svetlana V. Maltseva, Ekaterina Iu. Staniukovich-Denisova, 513–524. Moskwa: MGU im. M.V. Lomonosova; Sankt Petersburg: NP-Print, 2019.

Kozłowski, Janusz, i Kazimierz Kuczman. "Włoska fundacja krakowskiego malarstwa cechowego. Epitafijny obraz Ainolfa Tedaldiego w Muzeum Diecezjalnym w Tarnowie." *Folia Historiae Artium* 20 (1984): 41–61.

Kroesen, Justin. "The Survival of Medieval Furnishings in Lutheran Churches. Notes towards a Comparison between Germany and Scandinavia." *ICO Iconographisk post. Nordic Review of Iconography*, nr 3-4 (2019): 5–39.

Kucharski, Wojciech. "Beatus Ceslaus natione Polonus." *Dzieje kultu błogosławionego Czesława*. Kraków: Esprit, 2012.

Kuczyński, Stefan K. "Człowiek wobec świata herbów." W *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, redakcja Roman Michałowski, 334–335. Warszawa: DiG, 1997.

Kuczyński, Stefan K. *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*. Warszawa: PWN, 1993.

Kuthan, Jiří, i Jan Royt. *The Cathedral of St. Vitus at Prague Castle*. Prague: Nakladatelství Lidové Noviny, 2011.

Łojko, Jerzy. *Średniowieczne herby polskie*. Poznań: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1985.

Łoziński, Jerzy. *Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520–1620*. Warszawa: PWN, 1973.

Madej-Anderson, Agnieszka. *Repräsentation in einer Bettelordenskirche. Die spätmittelalterlichen Bildtafeln der Dominikaner in Krakau*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2007.

Magirius, Heinrich. "Schranken und Lettner in der Kirchen der Mönche im Mittelalter." W *Werk und Rezeption. Architektur und ihre Ausstattung. Festschrift Ernst Badstübner zum 80. Geburtstag*, redakcja Tobias Kunz, Dirk Schumann, 116–130. Berlin: Lukas Verlag, 2011.

Magirius, Heinrich. "Zur Funktion und Stil der dritten Lettnererweiterung aus den neunziger Jahren des 14. Jahrhunderts." W *Architektur und Skulptur des Meißner Domes im 13. und 14. Jahrhundert*, redakcja Heinrich Magirius, 207–212. Weimar: Böhlau, 2001.

Małachowicz, Edmund. *Katedra wrocławska. Dzieje i architektura*. Wrocław: Politechnika Wroclawska, 2000.

Markiewicz, Anna, Marcin Szymba, i Marek Walczak. "Sztuka w kręgu klasztoru Dominikanów w Krakowie." W *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, redakcja Anna Markiewicz, Marcin Szymba, Marek Walczak, 15–82. Kraków: Esprit, 2013.

Matyaszczyk, Dorota. "Czy Kazimierz Wielki ufundował tzw. kielich kaliski dla opactwa w Łądzie?" W *Lendia medii aevi. Średniowieczne zabytki dawnego opactwa w Łądzie – nowe odkrycia, najnowsze badania*, redakcja Janusz Nowiński, współpraca Przemysław Mrozowski, 120–122. Łąd-Poznań-Warszawa: Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, 2015.

Meersseman, Gilles G. "L'architecture dominicaine au XIIIe siècle: Législation et pratique." *Archivum Fratrum Praedicatorum* 16 (1946): 162–163.

Michta, Jerzy. "Klejnot w herbach w średniowieczu i okresie nowożytnym." W *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, 341–350. Toruń: Wyd. UMK, 1997.

Mrozowski, Przemysław. "Lilie na kielichu łędzkim Kazimierza Wielkiego – motyw heraldyczny czy symbol władzy?" W *Claritas et consonantia. Funkcje, formy i znaczenia w sztuce średniowiecza. Księga poświęcona pamięci Kingi Szczepkowskiej-Naliwajek w dziesiątą rocznicę śmierci*, redakcja Monika Jakubek-Raczkowska, Juliusz Raczkowski, 103–118. Toruń: Wydział Sztuk Pięknych UMK, Warszawa: SHS, 2018.

Mrozowski, Przemysław. "O sztuce i stylizacji heraldycznej w Polsce XIV–XV wieku." *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Nowa Seria* 1 (1993): 77–109.

Mrozowski, Przemysław. *Polskie nagrobki gotyckie*. Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, 1994.

Navascués Palacio, Pedro. *La Catedral en España. Arquitectura y Liturgia*. Barcelona-Madrid: Lunewerg, 2004.

Niewalda, Waldemar, Halina Rojkowska, i Magdalena Goras. "Najstarsze relikty kościoła Świętej Trójcy, kaplicy św. Katarzyny i furty klasztornej odkryte przed zachodnią elewacją kościoła Dominikanów w Krakowie w 2012 roku." *Krzysztoforzy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, nr 31 (2013): 93–102.

Niewalda, Waldemar, i Halina Rojkowska. "Najstarsze relikty kościoła Świętej Trójcy oraz kaplicy grobowej Pileckich odkryte przed zachodnią elewacją kościoła Dominikanów w Krakowie." *Krzysztoforzy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, nr 30 (2012): 243–250.

Nowiński, Janusz. *Ars cisterciensis. Kościół cysterski w średniowieczu – wyposażenie i wystrój*. Warszawa: New Media Concept, 2016.

Oswald, Gert. *Lexikon der Heraldik*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1984.

Pasiciel, Stanisław. *Zespół klasztorny franciszkanów i klarysek w Gnieźnie*. Gniezno: Wyd. Muzeum Początków Państwa Polskiego, 2005.

Pastoureau, Michele. "Le cimier, un bilan." W *Le cimier. Mythologie, rituel, parenté des origines au XVI siècle. Actes de 6e colloque international d'héraldique, La Petite-Pierre 9–13 octobre 1989*, 349–360. Bruxelles: E. Guyot, 1990.

Pastoureau, Michele. *Traité d'héraldique*. Paris: Picard, 1979.

Pencakowski, Paweł. "O późnorennesansowym ołtarzu kościoła Franciszkanów w Krakowie." W *Patientia et tempus. Księga jubileuszowa dedykowana doktorowi Marianowi Korneckiemu*, 159–164. Kraków: Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturalnego, 1999.

Powiat ilżecki, redakcja Jerzy Z. Łoziński, Barbara Wolff. Warszawa: Państwowy Instytut Sztuki, 1957.

Powiat pińczowski, redakcja Jerzy Z. Łoziński, Barbara Wolff, Kazimiera Kutrzebianka. Warszawa: Państwowy Instytut Sztuki, 1961.

Radwański, Kazimierz. *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*. Kraków: Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne, 1975.

Randolph, Adrian W.B. "Regarding Women in Sacred Spaces." W *Picturing Women in Renaissance and Baroque Italy*, redakcja Geraldine A. Johnson, Sara F. Matthews Grieco, 17–41. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Ratajczak, Tomasz. "Sień krakowskiego klasztoru Dominikanów – przyczynek do badań nad tendencjami retrospektywnymi w architekturze małopolskiej schyłku średniowiecza." W *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, redakcja Anna Markiewicz, Marcin Szyma, Marek Walczak, 415–421. Kraków: Esprit, 2013.

Rivas Carmona, Jesús. *Los trascoros de las catedrales españolas: estudio de una tipología arquitectónica*. Murcia: Universidad de Murcia, 1994.

Samól, Piotr. "O średniowiecznej architekturze zakonów żebraczych w Chełmnie. Na marginesie tomu pierwszego 'Księgi klasztorów ziemi chełmińskiej w średniowieczu'." *Zapiski Historyczne* 85, z. 3 (2020): 154–157.

Santamaría, Eduardo Carrero. "Centro y periferia en la ordenación de espacios litúrgicos: las estructuras corales." *Hortus Artium Medievalium* 14 (2008): 159–178.

Schenkluhn, Wolfgang. *Architektur der Bettelorden. Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa*. Darmstadt: Primus, 2000.

Schmelzer, Monika. *Der mittelalterliche Lettner im deutschsprachigen Raum. Typologie und Funktion*. Petersberg bei Fulda: Michael Imhof Verlag, 2004.

Schwartz, Frithjof. *Il bel cimitero. Santa Maria Novella in Florenz 1279–1348: Grabmäler, Architektur und Gesellschaft*. Berlin: Deutscher Kunstverlag, 2009.

Skubiszewski, Piotr. "Obraz człowieka w nagrobku Kallimacha." *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, redakcja Roman Michałowski, 213–236. Warszawa: DiG, 1997.

Sperka, Jerzy. *Szafrancowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*. Katowice: Wyd. UŚ, 2001.

Straehle, Gerhard. Recenzja Monika Schmelzer: *Der mittelalterliche Lettner im deutschsprachigen Raum. Typologie und Funktion. (Studien zur internationalen Architektur- und Kunstgeschichte 33)*. Michael Imhof Verlag, Petersberg bei Fulda, 2004. – 208 S.: III., graph. Darst.: 31 cm. ISBN 3-937251-22-7 <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/1156/1/>

Sulewska, Renata. "Płyta w Bochni – nieznanne dzieło Padovana?" *Ikonotheka. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego* 9 (1995): 57–72.

Sundt, Richard A. "Mediocris domos et humiles habeant fratres nostri: Dominican Legislation on Architecture and Architectural Decoration in the 13th Century." *The Journal of the Society of Architectural Historians* 46 (1987): 394–407.

Szczepański, Jakub. "Prezbiterium franciszkanów w Gdańsku i jego lektoria." *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 38, nr 2 (1993): 109–118.

Szyma, Marcin. *Kościół i klasztor Dominikanów w Krakowie. Architektura zespołu klasztornego do lat dwudziestych XIV w.* Kraków: Universitas, 2004.

Szyma, Marcin. "Krużganki w klasztorach dominikańskiej prowincji Polonia do schyłku XVI wieku. Zarys problematyki badawczej." W *Historia, kultura i sztuka dominikanów na Śląsku 1226–2013. W trzechsetlecie beatyfikacji bł. Czesława*, redakcja Dariusz Galewski, Wojciech Kucharski, Marek L. Wójcik, 176–177. Wrocław: Atut, 2015.

Szyma, Marcin. "Lokalizacja i aranżacja pierwotnego grobu brata Jacka w kościele Dominikanów w Krakowie." W *Sztuka w kregu krakowskich dominikanów*, redakcja Anna Markiewicz, Marcin Szyma, Marek Walczak, 149–168. Kraków: Esprit, 2013.

Szyma, Marcin. "Początki klasztoru Dominikanów w świetle ostatnich badań: zagadnienie lokalizacji pierwotnego grobu brata Jacka Odrowąża." W *Kraków romański. Materiały sesji naukowej odbytej 13 kwietnia 2013*, redakcja Marta Bochenek, 121–135. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2014.

Szyma, Marcin. "The Original Tomb of St Hyacinth in the Dominican Church in Cracow." W *Epigraphica & Sepulcralia V. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií*, redakcja Jiří Roháček, 203–218. Praha: Artefactum, 2014.

Szyma, Marcin. "The Sepulchral Topography of the Choir in the Dominican Church in Cracow to the Beginning of the 17th century." W *Epigraphica et Sepulcralia. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií*, t. 9, redakcja Jiří Roháček, 39–66. Praha: Artefactum, 2020.

Szyma, Marcin. "Where is the Burial Place of Filippo Buonaccorsi, Called Callimachus? From the Research on the Topography of the Dominican Church in Cracow." W *Epigraphica & Sepulcralia VII. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií*, redakcja Jiří Roháček, 59–78. Praha: Artefactum, 2016.

Szymański, Józef. *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*. Warszawa: PWN, 1993.

Śnieżyńska-Stolotowa, Ewa. "Andegaweńskie dary złotnicze z herbami polskimi w kaplicy Węgierskiej w Akwizgranie." *Folia Historiae Artium* 11 (1975): 21–36.

Święty Jacek Odrowąż. *Studia i źródła*, redakcja Maciej Zdanek. Kraków: Esprit, 2007

The Art and Science of the Church Screen in Medieval Europe: Making, Meaning, Preserving, redakcja Spike Bucklow, Richard Marks, Lucy Wrapson. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2017.

Untermann, Matthias. *Handbuch der mittelalterlichen Architektur*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2009.

Vallance, Aymer. *Greater English Church Screens, Being Great Roods, Screenwork and Rood-Lofts in Cathedral, Monastic and Collegiate Churches*. London: Cambridge University Press, 1947.

Veen, Henk Thijs van. *Cosimo I de' Medici and His Self-Representation in Florentine Art and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Walanus, Wojciech. "Na marginesie edycji pamiętników Martina Grunewega." *Modus. Prace z Historii Sztuki* 10-11 (2011): 180–191.

Walczak, Marek. "Obraz *Wizja św. Jacka* w Odrowążu jako *vera effigies* pierwszego polskiego Dominikana." W *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, redakcja Anna Markiewicz, Marcin Szyma, Marek Walczak, 595–621. Kraków: Esprit, 2013.

Walczak, Marek. *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce za czasów Kazimierza Wielkiego*. Kraków: Universitas, 2006.

Walczak, Marek. "Zwornik z dekoracją heraldyczną w kościele św. Bartłomieja Apostoła w Niedzicy – drobny przyczynek do monografii budowli." W *Studia z dziejów kościoła św. Bartłomieja w Niedzicy*, redakcja Zdzisław Kliś, 81–96. Kraków: UNUM, 2006.

Węclawowicz, Tomasz, i Małgorzata Pietrzykówna. "Maswerki w kościołach Małopolski." *Rocznik Krakowski* 55 (1989): 45–74.

Węclawowicz, Tomasz. *Cocto latere nobilitavit. O ceglanych murach kościołów średniowiecznego Krakowa*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2013.

Węclawowicz, Tomasz. *Gotyckie bazyliki Krakowa: "czyli można konstrukcję kościołów krakowskich XIV wieku uważać za cechę specjalną ostrołuku w Polsce?"* Kraków: Wydawnictwo Wawelskie, 1993.

Węclawowicz, Tomasz. "Wnętrza krakowskich kościołów w wiekach średnich w świetle źródeł materialnych. Stan badań i nowe postulaty badawcze." *Czasopismo Techniczne. Architektura* 108, nr 7A (2011): 357–368.

Zajchowska, Anna, i Maciej Zdanek. "Mirakula św. Jacka z lat 1488–1500. Edycja krytyczna." *Studia Źródłoznawcze* 46 (2009): 95–105.

Zdanek, Maciej. "Kaplice i ołtarze dominikańskiego kościoła Świętej Trójcy w Krakowie do pocz. XVII w." W *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, redakcja Anna Markiewicz, Marcin Szyma, Marek Walczak, 109–125. Kraków: Esprit, 2013.